

Гендер, релігія і націоналізм в Україні

Наталія Чермалих

Феміністичний аналіз політичної амальгами між радикальними і поміркованими націоналістами та релігійними правими: консервативний консенсус довкола гендерних та міноритарних проблематик сучасної України

Леся Пагуліч

**«На захист дітей України»:
наступ на сексуальні права
у дискурсі релігійних правих
та законодавчих ініціативах**

Галина Ярманова

**Право на вибір:
вплив релігійних правих
на репродуктивну
політику в Україні**

Ганна Гриценко

**Лінзи гендеру для
українських праворадикалів:
причини, прояви, наслідки**

Гендер, релігія і націоналізм в Україні

Наталія Чермалих

Леся Пагуліч

Галина Ярманова

Ганна Гриценко

Київ 2012

Гендер, релігія і націоналізм в Україні

Редакторка:

Галина Ярманова

Авторки:

Ганна Гриценко

Леся Пагуліч

Наталія Чермалих

Галина Ярманова

Літературна редакторка:

Неля Ваховська

Дизайн:

Оксана Брюховецька

Колективне дослідження, виконане групою українських авторок, аналізує суспільні процеси, що супроводжують ріст та зміцнення праворадикальних та релігійних об'єднань в Україні, та описує, послуговуючись феміністичною оптикою, репресивний дискурсивний апарат, присутній в українському медійному просторі та публічній сфері, намагаючись знайти відповідь на питання «Чи/як можливий демократичний спротив у консервативному політичному кліматі?».

© Heinrich Böll Stiftung Warsaw, 2012

© Колектив авторок, 2012

Гендер, релігія і націоналізм в Україні

Дослідження було реалізовано за фінансової підтримки
Регіонального Представництва фонду ім. Г. Бьолля в Варшаві.

Зміст

Галина Ярманова

Передмова

7

Наталія Чермалих

Феміністичний аналіз політичної амальгами між радикальними і поміркованими націоналістами та релігійними правими: консервативний консенсус довкола гендерних та міноритарних проблематик сучасної України

13

Леся Пагуліч

«На захист дітей України»: наступ на сексуальні права у дискурсі релігійних правих та законодавчих ініціативах

59

Галина Ярманова

Право на вибір: вплив релігійних правих на репродуктивну політику в Україні

95

Ганна Гриценко

Лінзи гендеру для українських праворадикалів: причини, прояви, наслідки

125

Передмова

Цю збірку присвячено темі гендеру, релігії та націоналізму, між якими у сучасній Україні можна побачити тісний зв'язок.

Релігія є активно залученою до політичного життя. Ні соціалістичні ідеї про зникнення релігії, ні ліберальні мрії про встановлення «стіни» між релігією і політикою навряд чи будуть реалізовані в найближчому майбутньому.

Українська держава та церкви співіснують у стосунках симбіозу. Ми зосереджуємося на ролі саме християнських церков різних деномінацій, оскільки їхній вплив на державну політику значно посилюється за останні кілька років. На засіданнях парламенту народні депутати України посилюються на позицію церков під час голосування за певні законопроекти чи закликають церкву взяти на себе місію «духовного поводиря української нації». Представництво Української Православної Церкви Московського Патріархату у Верховній Раді України намагається адаптувати українське законодавство до церковної позиції. Крім того, Всеукраїнська Рада Церков та релігійних організацій на

парламентських слуханнях закликає до законодавчого регулювання морального життя суспільства. Релігійні організації беруть активну участь у численних громадських радах при державних інституціях. Уряд часто охоче підтримує їхні пропозиції та ініціативи, представляючи таку співпрацю як відповідь на запит «громадянського суспільства».

Таке злиття держави і релігії не йде на користь гендерній рівності. Як зазначає Енн Філіпс, релігійні лідери протягом століть проповідували, що головний обов'язок жінки — підкорятися, та зображали жіночу сексуальність як небезпечну руйнівну силу, а також призвичаїли чоловіків до думки, що вони мають владу наглядати за жінками, поряд із іншими «меншими істотами» — дітьми¹.

Релігійні погляди і нині є ключовими аргументами в більшості політичних дискусій, передусім, коли йдеться про гендерну політику та політику сексуальності. Так, у 2010 році Національна академія наук України та Міністерство охорони здоров'я у тісній співпраці з Радою церков та низкою релігійних організацій провели симпозіум «Морально-етичні аспекти штучного переривання вагітності» в рамках IV Національного конгресу з біоетики. Результатом спільної роботи симпозіуму стала резолюція про необхідність ініціювання законодавчих змін, які би визнали право на життя з моменту зачаття. В березні 2012 року Українська Греко-Католицька Церква звернулася до Верховної Ради України з вимогою заборонити аборт. Наступного дня в парламенті був зареєстрований законопроект про заборону абортів. Інспіровані релігією принципи святості шлюбу та святості життя лягають важким тягарем на жінок, тому що саме жінки нерідко опиняються в пастці домашнього насильства і саме жіночі тіла відчують на собі наслідки вагітностей та пологів.

Консервативна позиція багатьох церков також стоїть і теми гомосексуальності. 2007 року Рада церков та релігійних організацій підписала Декларацію «про не-

гативне ставлення до явища гомосексуалізму та спроб легалізації так званих одностатевих шлюбів (реєстрації одностатевих партнерств)». У 2010 році ця декларація була знову підписана християнськими церквами України. У 2011-2012 роках у Верховній Раді було зареєстровано три законопроекти, скеровані на заборону так званої «гомосексуальної пропаганди».

Із 2003 року в Україні діє закон «Про захист суспільної моралі». У 2004 році була створена відповідна Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі, діяльність якої з 2008 року стала публічною та видимою. НЕК активно співпрацює з Всеукраїнською радою церков та релігійних організацій та низкою релігійних правих угруповань. Значна частина дискримінаційних законодавчих ініціатив впроваджуються саме під егідою захисту дітей, суспільної моралі, духовності, традиційних християнських цінностей.

Крім того, за останні кілька років посилюється ріст праворадикальних та релігійних правих угруповань, які виступають проти гендерної політики та прав ЛГБТ, на захист «традиційних християнських цінностей» та «традиційної сім'ї». Громадські організації «Любов проти гомосексуалізму», «Батьківський комітет України» та низка інших ініціатив проводять вуличні демонстрації, так звані «сімейні карнавали». Ці організації виступають за утвердження вищості нуклеарної сім'ї, що складається з одруженої гетеросексуальної пари та їхніх біологічних дітей. Присутність обох біологічних батьків у сім'ї постулюється як головний критерій для визначення добробуту дитини, а відтак і добробуту всього суспільства.

Занепадом інституту сім'ї та суспільної моралі пояснюють усі соціальні та економічні негаразди в Україні: від безпритульних дітей, бідності, зловживання алкоголем або наркотиками, росту злочинності, поширення епідемії ВІЛ/СНІДу до абортів і підліткових вагітностей. Послаблення інституту сім'ї та втрату моральних орієнтирів пов'язують

2. Judith Stacey. The Neo-Family-Values Campaign. The Gender/Sexuality Reader, ed. Roger N. Lancaster and Micaela di Leonardo. New York: Routledge, 1997. 440-452. – P. 455.

3. Ursula Vogel. The State and the Making of Gender. Some Historical Legacies. Gender, Politics and the State, ed. Vicky Randall and Georgina Waylen. London/New York: Routledge, 1998. 29-44. – P. 40.

із загальним занепадом сімейних цінностей, котрі, своєю чергою, на думку релігійних правих, викликані гендерною політикою, фемінізмом, видимістю ЛГБТ-спільноти.

За Джудіт Стейсі, такий хрестовий похід за «сімейні цінності» має на меті відновлення привілейованого статусу-кво для позитивного гетеросексуального шлюбу. Інститут шлюбу став більш вразливим, оскільки почав бути вже не настільки економічно обов'язковим, особливо для жінок². Мобілізація на захист традиційних сімейних цінностей та моралі, передусім, виливається в спроби зробити жорсткішими гендерні ролі, відновити чітку владну ієрархію чоловіка в сім'ї, зокрема через обмеження сексуальних та репродуктивних прав жінок. Як зауважує Урсула Фогель, традиційний шлюб базувався на низці ідеологічних переконань: ідеалі романтичної любові та культурі сімейного життя, піднесенні материнства, жорсткому поділі на публічну та приватну сфери, а також на понятті сутісної відмінності і взаємодоповнюваності чоловічої та жіночої природи³. У переплетенні націоналістичного та релігійного дискурсів можна простежити багато з цих переконань і нині.

Галина Ярманова

Наталія Чермалих

Феміністичний аналіз політичної амальгами між радикальними і поміркованими націоналістами та релігійними правими: консервативний консенсус довкола гендерних та міноритарних проблематик сучасної України

Політичний пейзаж сучасної України досить неоднозначний, проте з упевненістю можна сказати одне: абстрактний краєвид, що вималювався за 20 років незалежності нашої держави, на сьогоднішній день має надзвичайно широкий спектр політичних сил, що ідентифікують себе із правою риторикою: від провладної «Партії Регіонів», низки опозиційних партій, зокрема «Батьківщини», що представляє Юлію Тимошенко, аж до ультраправої «Свободи», яка нещодавно потрапила таки до Верховної Ради, здійнявши немало галасу на сторінках української та зарубіжної преси. Натомість українська лівиця й досі знаходиться на маргінесі політичного простору та має набагато нижчу дискурсивну варіативність, повсякчас пристаючи чи до консервативної риторики, що дублює програму комуністичної партії зразка пізнього СРСР, як-от КПУ, або має суто декларативний, подекуди винятково популістський характер, як дві буцімто соціалістичні партії – СПУ та Партія Наталії Королевської.

Однак українська політика твориться не тільки на пленарних засіданнях рад чи міністерств. Адже на тлі досить контроверсійної риторики офіційних українських партій, високого рівня корупції у різних гілках влади та низького рівня довіри до політиків загалом, зростає впливовість неофіційних чи напівофіційних медій, інтернет-ресурсів, на які орієнтуються позапарламентські політичні об'єднання та угруповання. Не маючи прямого доступу до влади, вони намагаються досягнути якомога більшої присутності в публічному просторі, діючи через власні видання та інтернет-ресурси, блогосферу, прямий контакт із медіями (інтерв'ю, виступи на телебаченні тощо), а також, що далі то більше, через акції прямої дії: демонстрації або вуличні акції та перформанси.

Саме в цій площині, на перетині публічної й медійної сфери, часто відбувається формування громадської думки із низки питань, що прямо стосуються формування та розвитку (чи деформації та регресу?) демократичного простору на території України.

У цьому розділі мене цікавитиме, зокрема, роль націоналістичних та релігійних угруповань у просуванні дискримінаційних законотворчих ініціатив, поява та стимулювання в публічному просторі дискусій ксенофобського змісту (йдеється здебільшого про відкритий расизм, мігрантофобію, сексизм, мізогінію, гомофобію, прояви релігійної нетерпимості), аналіз реакцій медій та офіційної влади на ці процеси, а також протидія їм з боку груп чи об'єднань, що сповідують (декларативно чи ні) протилежні цінності.

Я спробую провести дискурсивний аналіз гендерного аспекту націоналістичного та релігійного дискурсів (а також їхніх переплетінь), спираючись на низку свідчень, документів та заяв, присутніх в українському медійному полі. Мене цікавитимуть, зокрема, їхні позиції щодо широкого спектру гендерних питань та проблематик, а також дискусій та публічних дебатів, свідками яких ми стали за останні

декілька років. Серед них найбільш кричущими та медіалізованими були колективне згвалтування та вбивство Оксани Макар, діяльність груп Femen та Pussy Riot, просування антиабортного законодавства, дискусії про скасування свята 8 березня, а також низки політичних маніпуляцій щодо національних, релігійних меншин на території України.

Для аналізу консервативного дискурсу я використовуватиму такі виміри, як гендер, клас, нація (етнос) та релігія, а також сексуальність, не розподіляючи їх на окремі кластери, тобто не розглядаючи їх як окремі системи пригноблення. В своєму дослідженні я спробую описати репресивний дискурсивний апарат, присутній в українському медійному просторі та публічній сфері, що діє як *локус переплетіння дискримінацій* за класовою, гендерною, сексуальною, національною ознаками. Ці сфери артикулюються як сукупність дискримінаційних повідомлень, які, накладаючись та переплітаючись, впливають на формування консервативної громадської думки з окресленого кола питань. Їхній вплив на громадську думку посилюється нерівномірною репрезентацією в медійній сфері контрповідомлень (даних про контрдемонстрації, вуличні протести, діяльність антифашистських, феміністичних, студентських угруповань), що висвітлювали б сферу протилежних цінностей, формуючи простір для ефективних політичних дебатів.

Мене цікавитимуть, зокрема форми **гендерної політики та політики сексуальності** консервативних націоналістичних та релігійних груп, які хоча й не завжди офіційно наявні в їхніх програмах, однак є імпліцитно закладеними в націоналістичні політичні проекти. Йдеться про невід'ємну складову риторики українських консерваторів: моралізацію та нормалізацію міжособистісних відносин, приватної та сексуальної сфер, відносин у родині, що реалізуються на більш високому символічному рівні як норма відносин у суспільстві.

У цьому розділі я спробую проаналізувати «мости», що поєднують ліберально-націоналістичний, етно-

1. S. Zubaida, S., "Theories of Nationalism", in G. Littlejohn, B. Smart, J. Wakeford and N. Yuval-Davis, Power and the State, London: Croom-Helm, 1978.

2. C. J. H. Hayes, The Historical Evolution of Modern Nationalism. New York: R. R. Smith, inc. 1931.

націоналістичний, релігійно-консервативний дискурс, прослідкувати траєкторію шифтингу (ковзання) між право-ліберальною та радикально правою сферами та продемонструвати, яким чином ці риторики накладаються та поєднуються в публічній сфері, часто-густо формуючи загальний політичний консенсус та закріплюючись у законодавчих ініціативах.

Лицар на розпугті: куди прямує український націоналізм?

На початку цього тексту мені йшлося про те, що в Україні на сьогоднішній день співіснують різноманітні форми націоналізму, які мають певний набір спільних позицій, однак достеменно описати та класифікувати їхні відмінності видається досить непростим завданням, яке я, власне, й не ставлю собі за мету. Ще у 1978 році Самі Зубайда зазначав, що пошук «загального визначення націоналізму як єдиного явища та опис його загальних «теорій» (...) не стануть у пригоді для адекватного аналізу конкретних соціальних формацій»¹. Однак, мені здається, що слід таки розібратися з певними теоретичними визначеннями, концептуальними формами й варіаціями націоналістичної ідеології, принаймні для того, щоб уникнути подальшої термінологічної плутанини, а також аби намацати певні грані, межі націоналістичного дискурсу, який існує сьогодні на території України.

Є безліч різних класифікацій націоналізмів, що розроблялися впродовж останніх 200 років. Всі вони базуються на наборі протиставлень, серед яких особливо важливою, на мій погляд, є опозиція *докорінного* чи *засадничого* (визвольна форма націоналізму, що співпадає із прагненням етнічної групи до незалежності) та *похідного* (опресивна форма націоналізму, сповідувана після здобуття незалежності) націоналізмів, запропонована Карлтоном Хейсом².

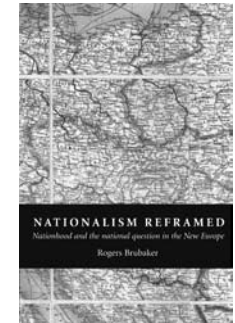
Іншою, не менш відомою тріадою є розрізнення

- *державного* націоналізму — тобто націоналістичної ідеології, що базується на ідеї громадянської приналежності до певної держави, закріпленої за певною територією,
- *культурного* націоналізму, що базується на приналежності до певної культури чи сповідуванні певної релігії певною спільнотою, та
- *етнічного* націоналізму, який відштовхується від спільного етнічного походження групи.³

Одним із найбільш відомих прикладів останнього є класичний німецький (арійський) націоналізм, що ліг в основу ідеології націонал-соціалізму (нацизму). Власне, саме форма етнічного націоналізму, просякнута визвольним пафосом та усвідомленням «*українськості*» саме як приналежності до певної етнічної групи, притаманна для ВО «Свобода» та інших радикальних націоналістичних груп і угруповань.

Говорячи про конфігурацію націоналізмів, які сьогодні існують на пострадянському просторі загалом, не можна оминати увагою теорію Р. Брубейкера, згідно з якою розвиток націоналістичної ідеології на пострадянській території безпосередньо пов'язаний із національною політикою СРСР. Вона, на думку вченого, імпліцитно пропагувала саме етнічну версію націоналізму (на відміну від державної чи культурної). Згадаймо хоча б важливість горезвісного «п'ятого пункту» та розрізнення понять національність (українка, вірменка, єврейка) та громадянство (громадянка СРСР) за умови одночасного пригнічення будь-яких відкритих проявів націоналізму чи національної свідомості.⁴ Можна припустити, що саме цій радянській амбівалентності ми завдячуємо високою політичною ефективністю і часовою тривалістю найрізноманітніших маніпуляцій та

3. A.D. Smith, Theories of Nationalism. London: Duckworth, 1971.

4. R. Brubaker, Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

експлуатацій, які протягом останніх 20 років демонструвала й досі демонструє націоналістична ідеологія на пострадянській території, зокрема в Україні.

Як наслідок послідовної «націєтворчої» політики в Україні, що триває з часів Незалежності, є всі підстави говорити про укорінення **офіційного державного націоналізму**, що реалізується у тілі владних інституцій, закріплюється на рівні освіти, стає базою для офіційної історіографії та історії культури. Однак він зазнає критики з боку ультранаціоналістичних угруповань, груп та організацій, серед яких найбільш видимою є ВО «Свобода», з позицій більш радикального за формою та змістом **етнічного націоналізму**, в якому кордони етнічного та національного практично співпадають. Щоправда, ця критика не завжди має під собою реальне підґрунтя, оскільки наявна офіційна історіографія, історія культури тощо також базуються на ідеї *українськості* як суто етнічної цілісності та наслідують позитивістський націоналістичний канон, розроблений у XIX столітті. Історія українського націоналізму, на жаль, не знає жодного прагнення до універсалізму.

Водночас, слід визнати, що після здобуття Україною незалежності у 1991 році ми маємо справу з *похідною* формою націоналізму (за визначенням К. Хейса), хоча *визвольний* пафос докорінного націоналізму досі широко використовується у риторичі радикальних груп, для яких Україна залишається «окупованою», а владна верхівка йменується не інакше, як «окупаційна»⁵. Дихотомія «окупація — визволення» використовується, зокрема, для конструювання національних міфологем, маніпуляцій так званою «історичною пам'яттю», ба навіть легітимації пропагування насильства чи ворожнечі між різними національними чи етнічними групами на території сучасної України.

Від ризи до вишиванки: про релігію як моральне підґрунтя для націоналістичної риторики

Окремої уваги заслуговує питання співвідносності між націоналізмом та релігійністю: серед дослідників націоналізму, що ідентифікували себе з матеріалістичним світоглядом та пов'язували розвиток націоналістичних ідеологій з певним етапом індустріалізації і розвитку капіталізму, довгий час побутувала думка про те, що націоналізм та релігія, як схожі міфотворчі механізми, можуть бути взаємозамінними, тобто націоналізм поступово витіснить релігійність із публічної сфери до сфери особистого⁶. Б. Андерсон у своїй класичній праці «Уявні спільноти» наголошував на «сакральній» природі націоналізму як утопічного (уявного) конструкту, який за своєю природою є, так само, як і релігія, *іраціональним*, тобто таким, що жодним чином не співвідноситься з реальними інтересами особистості⁷.

Проте історичні факти свідчать про інше: на пострадянському просторі ми можемо спостерігати тенденції, що об'єктивно суперечать наведеній теорії. Виявляється, націоналістичному (чи етноцентричному) та релігійному (християнському) дискурсам вдається не тільки не конкурувати, але й співпрацювати, відповідно до теорії Р. Інглхарта, тяжіючи до певного ідеологічного симбіозу, в якому християнська етика слугує моральним підґрунтям для націоналістичного суспільного порядку, водночас легітимуючи його⁸.

Це повною мірою стосується й риторики українських організацій релігійного чи націоналістичного спрямування, які демонструють тенденції до симбіозу націоналізму й етнонаціоналізму, що супроводжується легітимацією унормування приватної сфери з боку християнського (православного чи католицького) канону й тенденціями до інтеграції церкви до владних механізмів.

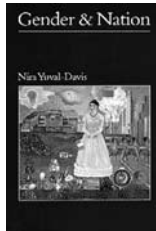
6. C. J. H. Hayes, *ibid*; L. Althusser, For Marx, London: Allen Lane, 1969; B. Anderson, Imagined Communities, London: Verso, 1983.

7. B. Anderson, *ibid.*

8. R. Inglehart, Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide. New York: Cambridge University Press, 2004.

9. S. Amin, *The Arab Nation*, London: Zed Press, 1978; S. Zubaida, *ibid*; E. Wallerstein, *Race, class, nation: les identités ambiguës*, Paris: La Découverte, 1988.

10. N. Yuval-Davis, *Gender And Nation*. London: Sage Publications, 1997.

11. A.D. Smith, *ibid*; E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell, 1983.

Націоналістичні ідеології: формування, розповсюдження, трансмісія

Серед «творців» та «поширювачів» націєтворчих гегемонічних міфів дослідники-матеріалісти, зокрема С. Амін (1978), С. Зубайда (1979) та Е. Валерстайн (1974), називають державний бюрократичний апарат і державні інституції⁹. Водночас, у своїй роботі «Гендер і нація» Н. Юваль-Девіс звертає увагу на зворотні процеси у розповсюдженні націоналістичних риторик. Так, нерівномірний доступ до формування державної політики для різних міноритарних спільнот, що проживають на конкретній території, є не лише наслідком, але й чинником гегемонії націоналістичної риторики у суспільстві¹⁰.

Інші теоретики соціології націоналізму, як-от Е.Сміт та Е.Гелнер, наголошують на великій ролі інтелектуалів у створенні та репродукції націоналістичних ідеологій, зокрема, йдеться про інтелектуалів-вихідців із пригноблених спільнот, які завдяки освіті й талантам отримували певний (часто-густо досить обмежений) владний ресурс.¹¹ Саме вони, маючи через своє походження дуже вузький доступ до вищих щаблів інтелектуальної ієрархії з її універсалістськими тематиками, зосереджували свою увагу на дослідженні «історичної пам'яті» своєї етнічної групи, трансформували усні традиції свого народу в писемні, укладали та редагували словники тощо. Також вони доповнювали портрет «золотої доби» нації як частини її «минушини», реконструкція чи повернення якої ставала метою для майбутніх поколінь.

Отож, серед головних чинників поширення і передачі націоналістичної ідеології теоретики вказують на класовий і символічний аспекти трансмісії цих ідеологем, забуваючи про наявність прихованого гендерного виміру розбудови нації (етносу) як соціального конструкту. Ф. Антіас та Н. Юваль-Девіс вказують на ще один, не менш важливий шлях передачі націоналістичної ідеології, що відбувається через сферу приватного — сферу, традиційно закріплену

за жінками. Дослідниці наводять п'ять головних (але не ексклюзивних) способів, у які жінки можуть залучатися до етнічних та національних процесів, пов'язаних із державними практиками:

1. Як біологічні агентки відтворення етнічних спільнот;
2. Як агентки відтворення кордонів між етнічними чи національними групами;
3. Як учасниці ідеологічного відтворення спільноти та агентки культурної трансмісії;
4. Як означники етнічних чи національних відмінностей, центральні елементи і символи в ідеологічних дискурсах, що використовуються для конструювання, відтворення і трансформації етнічних чи національних категорій;
5. Як учасниці національної, економічної, політичної чи військової боротьби.¹²

Іншими словами, британські дослідниці вказують на те, що образ жінки має високу символічну вагу для розбудови націоналістичної міфології, в якій саме на жінку покладається функція *трансмісії* етнічної сутності спільноти. Вона реалізується у мові, побуті та культурі та передається головню через сферу приватного, а отже, через низку нормативних дій та диспозицій, як-от: традиційний патріархальний шлюб, традиційні родинні зв'язки й материнство.

Водночас тіло жінки через серію нормалізуючих практик, що формують візуальні коди нормативної жіночності, характерні для певної спільноти, може символізувати собою приналежність до певної етнічної чи національної групи й окреслювати кордони певної етнічної чи національної ідентичності. Не варто забувати, що символічне втілення *нації* майже завжди є жіночним — як французька

12. N. Yuval-Davis, Floya Anthias, Jo Campling, *Woman, nation, state*. Basingstoke: Macmillan, 1989.

Маріанна, американська статуя Свободи, радянська Мати-Батьківщина тощо. Важливим елементом є також образ матері-годувальниці, що дбає про своїх синів, оскільки «юнаки» знаходяться у сфері впливу матерів, допоки не стануть «чоловіками», переходячи у сферу служіння нації. Як зазначає Ніра Юваль-Девіс, саме в такому розрізі для багатьох етносів важливою є фігура «матері патріота», яка готує «майбутнього воїна» до служіння Батьківщині.

Водночас ідеологічний конструкт захисту, оборони приватної сфери від нападників — концепт *Womenandchildren* (жінки-та-діти), запропонований С. Енло, використовується для легітимації участі чоловіків у насильницьких операціях та воєнних діях і досі є важливим елементом просування секуритарної риторики з боку ультранаціоналістичних груп¹³.

Слід зазначити також, що для українських радикальних націоналістів важливою формою репрезентації жіночності є сконструйований в уяві образ «жінки-воїна», яка може воювати на рівні з чоловіками, однак ця її «емансипованість», по-перше, потребує легітимації особливим військовим станом, а по-друге, відбувається лише з дозволу чоловіків. Важливо також зазначити, що кількість таких «сестер у біді» завжди є надзвичайно обмеженою (звісно, не йдеться про рівноправний доступ до служіння у війську). До того ж ці «сестри» походять з аристократичних кіл — як-от Жанна д'Арк у Франції чи менш відомі на українських теренах корейські сестри Чинг, які очолили повстання проти Ханського Китаю на початку нашої ери.

Позиції символічної репрезентації жінки в націоналістичному дискурсі та концепція «п'яти способів», запропонованих Ф. Антіас та Н. Юваль-Девіс, стануть підґрунтям для аналізу конструювання «фемінності» у дискурсі українських консервативних релігійних та націоналістичних угруповань. На мій погляд, особливо важливою є послідовна експлуатація риторики *оборони* кордонів приватної сфери. Йдеться про традиційну українську родину, що

конструюється як гетеросексуальне подружжя етнічних українки та українця, які живуть в офіційному шлюбі й виховують спільних дітей (в ідеалі, спілкуючись винятково українською мовою та прищеплюючи дітям питомі українські цінності). На символічному рівні ця родина є втіленням української нації і потребує захисту від зовнішніх ворогів. Така експлуатація може набувати найрізноманітніших форм: від захисту українських жінок від агресивних прочан-хасидів чи турецьких футбольних уболівальників до охорони цнотливих українських дівчат — активісток партії «Свобода» — від ошалілих відьом із групи Femen. У наступних підрозділах я зупинюся більш конкретно на серії випадків, що мали яскраве гендерне забарвлення й стали відправними точками для ведення дискусії, а отже формування громадської думки на сторінках ЗМІ і в українському публічному просторі у 2010-2012 роках.

Справа Оксани Макар: як можливість порушення змови щодо замовчування зґвалтувань (rape case silence-breaking) перетворилася на звинувачення жертви та легітимацію насильства

У березні 2012 року Україну сколихнула гучна справа колективного зґвалтування та вбивства з особливою жорстокістю, яка завершилася смертю 18-річної потерпілої Оксани Макар, мешканки Миколаївської області. Слідство в цій справі на сьогоднішній день є завершеним, провина всіх трьох учасників доведена, а суд 24 листопада виніс остаточний вирок: один із учасників отримав довічне ув'язнення, двоє інших — 14 та 15 років ув'язнення, відповідно.

За матеріалами слідства, злочин вчинили три молодики, які спочатку напоїли жертву, зґвалтували її, а потім спробували задушити і, думаючи, що дівчина померла, вирішили спалити тіло. Однак, дівчина лише втратила сві-

домість від больового шоку, й наступного дня її знайшли перехожі та доставили до лікарні. Протягом трьох тижнів лікарі боролися за її життя, однак 29 березня Оксана померла.

Ця справа здобула надзвичайного розголосу в українському суспільстві, й на якийсь час створила умовний простір для солідарності різних діячок та діячів українського публічного простору: територією України пройшла хвиля спонтанних мітингів та пікетів, за ходом слідства хвилина за хвилиною сліdkували вітчизняні ЗМІ, і майже кожна політична сила вважала своїм обов'язком висловитися з цього питання. Однак, справа, яка могла би стати приводом до так званого *silence-breaking* — порушення замовчування зґвалтувань, стимулом для обговорення та покращення законодавчої бази щодо насильства над жінками чи соціального захисту незахищених груп, на ділі черговий раз була використана для переведення політичної дискусії в іншу площину. В ту, що має набагато більш видимі електоральні дивіденди, як-от: розмови про «моральне падіння української нації», етичні особливості поведінки українських «мажорів» чи повернення смертної кари в Україні.

Окрім гендерного, справа мала й класовий вимір, на який у спробах аналізу того, що відбулося, зверталася якнайбільша увага. На жаль, як це часто трапляється, соціальний аналіз було застосовано радше до пояснення поведінки виконавців злочину, аніж до жертви, й питання про незахищеність українських жінок як на правовому, так і на соціальному рівні майже не зачіпалося. Як уже зазначалося вище, гвалтівників та вбивць Оксани було троє, серед них лише один, Максим Присяжнюк, належав до заможної та впливової родини, його батько — колишній голова Єланецької райради, а мати — колишня голова держадміністрації того ж району. Втім, головний обвинувачений у справі, Євген Краснощок, як і його поплічник Артем Погосян, походили із незаможних неповних родин і на момент скоєння злочину довгий час не підтримували зв'язків

із батьками. Однак, цей аспект у поверховому класовому аналізі намагалися оминати, оскільки ці факти суперечили кричущим заголовкам про «свавілля мажорів» — єдиний висновок, який спромоглася видати з цього приводу українська аналітична преса.

На сторінках ЗМІ майже ніхто не звернув увагу на те, що потерпіла була не тільки жертвою «мажорів», але й все життя зазнавала різних форм дискримінації. В матеріалах слідства є інформація про те, що у віці 12 років Оксана вже зазнала зґвалтування. І, мабуть, зрозуміло й без пояснень, що якби цього разу злочин завершився на етапі зґвалтування й не супроводжувався вбивством, преса не була б настільки зацікавленою в ньому. Так сталося із випадком зґвалтування Олександри Попової, що трапилося в той самий день та у тому самому регіоні, що й трагедія з Оксаною Макар.

Оксана Макар належала до найменш захищених верств населення України: дівчина походила з незаможної родини, її мати, що мала декілька судимостей, виховувала її одна, певний час дівчина навчалася у школі-інтернаті, звідки неодноразово тікала, часто змінювала школи й фактично не мала освіти, постійної роботи, можливо, заробляла собі на життя проституцією. Саме такі жінки — молоді, малоосвічені, безробітні, до того ж залучені до проституції, і є, з точки зору суспільства, «ідеальними» жертвами гвалтівників. І якщо вони самі не є ініціаторками злочину через свою «провокативну» поведінку, то ледь не «заслужують» на це через свій асоціальний спосіб життя: таке потрактування подій можна було зустріти в риториці деяких публічних особистостей.

Активіст ВО «Свобода» Ігор Степанченко навів у своєму блозі на «Українській правді» спробу аналізу перебігу подій з, як зазначає сам автор, «моральних» та «правових» позицій. Аналіз цього невеликого тексту показує, що не тільки об'єднання радикальних націоналістів, але й помітні фігури українського політикуму і, зокрема, деякі

протестні групи насправді поділяють (частково чи повністю) погляд, запропонований активістом «Свободи».

Говорячи про моральний бік злочину, активіст відштовхувався від ідеї, що «першим чинником у формуванні моральних та духовних цінностей особи є сім'я», а «свідомість, характер, манера поведінки (обвинувачених) були сформовані в результаті багаторічного спілкування із собі подібними». Під «собі подібними», певно, маються на увазі їхні родини та найближче оточення, до якого належать обласні високопосадовці — батьки одного зі злочинців. Отже, відповідальність у цій справі свободівець певним чином перекладає (чи розподіляє) між власне виконавцями та, опосередковано, їхніми родичами, зокрема тими, які представляють владну верхівку.

Другим чинником у формуванні моральних якостей людини, продовжує юрист, є «загальноприйнята, допустима модель поведінки в суспільстві». А вона наразі формується не лише «традиційними українськими цінностями», але й зазнає впливу «голлівудських фільмів із їхнім повсякмісним насильством, московських бандитських серіалів та вульгарних ТБ-передач, аморальної реклами». Отож, зі слів активіста ВО «Свобода» можна зробити висновок, що певна відповідальність за колективне зґвалтування лежить і на українських засобах масової інформації, яким ми завдячуємо присутністю в українському інформаційному полі продуктів іноземної масової культури, а також пропагандою «аморальних цінностей».

Сама позиція вже легітимує акт зґвалтування: оскільки він начебто перестає бути справою рук лише трьох молодих чоловіків, у ньому виявляються винними також і їхні батьки та родичі, і загалом їхній соціальний клас («мажори»), а разом і «загальна деградація моральних цінностей у країні», яку пропагують телебачення і ЗМІ. Насамкінець юрист проводить досить неочікувану паралель між трьома гвалтівниками та владою загалом, яка, мовляв, «є дзеркальним відображенням усіх мажорів-насилників».

Отож, агентами зґвалтування виявляються аж ніяк не чоловіки, що відчувають свою безкарність у злочинних актах щодо жінок, особливо якщо окрім гендерної, між ними є й класова дистанція. Винуватцями виявляються їхній соціальний стан, їхні родини чи ЗМІ, а подекуди й загалом олігархічний політичний режим.

Далі риторика часткової легітимації злочину доповнюється риторикою обвинувачення жертви, яка, на жаль, часто використовується на наших теренах, особливо коли мова йде про зґвалтування та інші форми насильства над жінками. Таких думок та позицій щодо жертви звучало чимало, однак найбільш кричущою була проповідь Луки, архієпископа Запорізького та Мелитопольського УПЦ Московського Патріархату¹. В ній святий отець безапеляційно заявив, що жертва була повією та омила кров'ю свій гріх (sic!). Варто зазначити, що жодного покарання, позбавлення сану чи відсторонення від релігійної практики з боку УПЦ МП не відбулося, навіть після таких експліцитних заяв, хоча новина облетіла найбільші українські ЗМІ.

За схожою аргументацією, зі слів Ігоря Степанченко ми дізнаємося про те, що «пропаганда алкоголю та розпусного життя залишили свій відбиток у свідомості вісімнадцятирічної дівчини. А відсутність у її сім'ї вагомої противаги цій пропаганді у вигляді батьківських роз'яснень лише посилювало наслідки». Отож, ті самі соціальні чинники, тільки в іншій послідовності (пропаганда розпусти та розпад родинних цінностей), як виявилось, вплинули не тільки на обвинувачених, але й на саму жертву, спричинивши її загибель. З усього досить логічно випливає, що в умовах сучасного суспільного устрою, який свободівець формулює як правління «окупаційної влади», що толерує пропаганду аморального способу життя та занепад традиційних цінностей, акти звірячого зґвалтування і вбивства є аж ніяк не винятковою критичною ситуацією, а законодавчою — той самий «пекельний рецепт, який і призводить до фатальних наслідків».

Водночас риторика перекладання вини з прямих виконавців на їхні сім'ї чи й на саму постраждалу та її родину характерна не тільки для представників радикально правих угруповань, але й для офіційної влади.

Так, губернатор Миколаївської області Микола Круглов також звинуватив у трагедії сім'ю постраждалої: «Питання контролю дитини — це питання сім'ї. Це неповнолітня дитина, у нас у 18 років ще в школі вчаться — я з цього погляду говорю», — зазначив високопосадовець. А мер Миколаєва Володимир Чайка відзначив, що «первинним є виховання у сім'ї, а участь держави та суспільства — вторинна». Намагаючись аналізувати мотиви вбивства Оксани Макар, високопосадовець наголосив також і на тому, що один із обвинувачених був «приємною дитиною». «У таких сім'ях є труднощі із вихованням: дитину оточують теплом та турботою, але забувають навчити її відповідальності. А це треба було взяти до уваги»ⁱⁱ.

Переходячи до правового боку питання, активіст ВО «Свобода» цілком очікувано залишає осторонь питання неповноцінності законодавства щодо насильства над жінками. Йому не йдеться також про низький відсоток розкриття таких злочинів та про злочинну бездіяльність правоохоронних органів. Натомість він одразу переходить до набагато більш важливої для радикальних націоналістів теми: повернення смертної кари для покарання «мажорів».

Таким чином, ковзаючи від правозахисної до моралізаторської риторики, від соціально-популістських до власне політичних гасел (повернення смертної кари), ВО «Свобода» експлуатує конкретний випадок насильства над жінкою для підтримки «діалогу» із виборцями та досягнення своїх електоральних цілей.

І таку стратегію використовують не лише радикальні націоналісти: щодо перетворення цього випадку на привід для повернення смертної кари висловилися й представни-

ки опозиції, зокрема депутат Верховної Ради від фракції БЮТ Геннадій Задиркоⁱⁱⁱ (який, до слова, 2 роки тому балотувався на пост міського голови Миколаєва, де було скоєно злочин). Водночас гасло «Смерть гвалтівникам!» було центральним під час акції, організованої групою Femem на даху Генеральної Прокуратури України. Власне, ковзання від гасел, безпосередньо пов'язаних із захистом прав жінок (про справедливе покарання злочинців) до гасел правого спектру (до яких належить заклик до повернення смертної кари) чи до таких, що можуть бути інтерпретовані як заклик чи легітимація насильства та самосуду (заклики, бодай «іронічні», до кастрації обвинувачених), є, на жаль, досить характерним для риторики Femem. До неї доєднався і націонал-популіст Олег Ляшко, закликавши своїх колег перерахувати постраждалій одноденну зарплату депутатів, а також «каструвати педофілів»^{iv} (певно, забувши, що як жертва, так і обвинувачені були повнолітніми, а виконавець злочину Євген Краснощок навіть має маленьку дитину).

Досить дивно в цій справі проявили себе й деякі правозахисники: так, виконавчий директор Гельсінської Правозахисної спілки Аркадій Бущенко висловився проти «цькування» обвинувачених^v. Приблизно такої ж думки додержується і головний лікар миколаївської лікарні швидкої допомоги Олександр Дем'янов, якому доводиться щодня мати справу із жертвами насильства та згвалтувань: «Не можна звинувачувати тільки хлопців, що скоїли злочин. Відповідальність лежить також і на суспільстві». Власне, можна сказати, що саме завдяки такій ліберальній стратегії правозахисників та браку радикальної аргументації (яка, водночас, не пристає до ультраправих риторики, на зразок тієї, якою послуговувалися Femem), справа дійшла до того, що всі учасники злочину спочатку визнали свою участь у ньому, а потім заперечили її, а фінальною реплікою Євгена Краснощока, які він проголосив у залі суду, заперечуючи обвинувачення, стало: «Я не вважаю себе винним у скоєному злочині, у всьому винне суспільство».

Напередодні миколаївська адвокатка, до слова — керівниця місцевої прийомної Української Гельсінської Спільки, Олена Кабашна подала позов на матір Оксани Макар, звинувативши її у «невиконанні материнських обов'язків» та залучення доньки до проституції^{vi}. Вкотре було звинувачено найбільш соціально упосліджений елемент замість реальних виконавців злочину — трьох молодиків, які згвалтували та вбили дівчину.

Отже, підсумок з приводу дискусії довкола вбивства Оксани Макар є досить сумним: на жаль, для українського суспільства цей випадок не став стимулом для переосмислення питань згвалтування та гендерного насильства загалом з правових чи феміністичних позицій. При цьому йдеться не тільки про його радикальний вимір, але й про більш поміркований погляд на це питання: відмова від обвинувачення жертви, перегляд законодавства, висловлення політиків чи правозахисників. На сьогоднішній день можна констатувати брак навіть ліберальних інтерпретацій цього злочину, тож годі говорити про якісь радикальні зрушення як з боку громадської думки, так і з боку юридичної системи.

Від цадика Нахмана до Нахмана Соломона: протидія насильству над жінками чи оборона кордонів етнічної ідентичності?

Лише через кілька місяців після загибелі Оксани Макар ВО «Свобода» спробувала притягти увагу ЗМІ та виборців до іншого випадку насильства щодо жінки, заподіяного громадянином Ізраїлю, хасидським лідером Нахманом Соломоном. Пізніше виявилося, що факти про напад були сфабрикованими, однак скандал довкола прочанхасидів був використаний як аргумент у «анти-хасидській війні», яку свободівці й інші націоналістичні сили ведуть в Умані вже не перший рік. Отже, за лише 2 місяці ми мали змогу спостерігати, як *реальне* згвалтування жінки циніч-

но використали із політичною метою, а потім — як задля досягнення конкретної політичної мети, щоправда, трохи іншого спектру, радикальним правим довелося *сфабрикувати* акт згвалтування.

«24 травня 2012 року Черкаська обласна організація Всеукраїнського об'єднання “Свобода” звернулась до Генерального прокурора України Віктора Пшонки з приводу кричущого факту — звірячого побиття мешканки Умані, громадянки України хасидом-ізраїльським громадянином. Свободівці вимагають припинити агресію з боку хасидів щодо уманчан та взяти під особистий контроль хід слідства у цій справі»^{vii}.

Увага активістів партії «Свобода» до присутності на території України представників інших релігійних конфесій, зокрема паломників-хасидів, не нова. Однак, заслуговує уваги аргументація, яку застосовує об'єднання, прагнучи привернути увагу прокуратури до цього «кричущого факту», а разом і здобути певні політичні дивіденди. З одного боку, в цьому випадку «Свобода» буцімто протидіє насильству над жінками та має намір захистити честь і гідність українок, що можна було б охарактеризувати як прогресивну профеміністичну інтенцію, ... якби тільки тема насильства над жінкою не була настільки явно експлуатованою для прихованої, а подекуди явної легітимації ксенофобської риторики та розбурхування міжнаціональної, міжетнічної та міжрелігійної ворожнечі. Далі у тексті послання зазначалося:

«Щорічно до Умані приїздять хасиди з метою паломництва. Але їхнє перебування в місті супроводжується погіршенням *санітарно-епідеміологічного благополуччя*, здійсненням самовільного будівництва хасидами житла на території Умані без дозвільних документів, вчиненням правопорушень, недотриманням ними чинного законодавства України тощо. Проте найнебезпечнішим є те, що на територію України приїздять потенційно небезпечні особи або такі, що перебувають у розшуку. Саме такі особи

чинять правопорушення, які, в тому числі, підпадають під ознаки злочинів».

Чи йдеться речникам партії «Свобода» про «всіх» жінок, чи лишень тільки про українок? Чи готові свободівці захищати жінок від свавілля та насильства українських чоловіків, що чиниться в родинях? Чи, все ж таки, їм ідеться лише про «охорону» кордонів власної етнічної ідентичності?

У тексті, який партія Свобода направила до прокуратури, наголошується факт, що потерпіла, по-перше, є етнічною україною, а її «агресор» — «громадянином Ізраїлю». Він нібито постійно мешкає в Україні, і його «особа вже неодноразово була викрита в агресивному і зневажливому ставленні до українських жінок та українців загалом» (тут і далі курсив — авторський). Гіпотетичний нападник, до того ж, виявився головою релігійної юдейської громади та володіє в Умані бізнесом, пов'язаним із торгівлею нерухомістю. Отже, незважаючи на те, був встановлений факт побиття чи ні, портрет обвинуваченого дозволяє створити образ «ідеального ворога України», що протиставляється ідеалістичній «українськості» жінки-жертви за набором параметрів, в яких гендерована опозиція (жінка-жертва/чоловік-агресор) доповнюється класовим (нападник — багатій), національним (ізраїльтянин) та релігійним вимірами (юдей). Так, автори листа досягають подвійної мети, з одного боку, мобілізуючи власний електорат довкола стратегії захисту «жінок-та-дітей» (що, нагадаємо, за Енло, є основним аргументом в легітимізації насильства в націоналістичній ідеології) — «святого» покликання кожного національно-свідомого українця. Водночас, декларація ВО «Свобода» ніби мимохідь зачіпає тему націонал-соціалістичного спротиву капіталізму, в якому образ «ворога» конструюється на перетині нації та класу.

Коментуючи ситуацію, виконувач обов'язків голови Черкаської обласної організації Всеукраїнського

об'єднання «Свобода» Юрій Ботнар, ініціатор кампанії «Україна без хасидів», яка щороку проводить марш «Проти хасидського свавілля», порівняв присутність паломників на території України із «навалою чужинців, які стрімко окуповують наше місто». Вочевидь, в.о. голови ВО «Свобода» регіону забув про те, що слово «навала» вживається на позначення захоплення території задля насильницького вилучення ресурсів й аж ніяк не може бути вжитим для опису тимчасового регулярного перебування іноземців на певній території на легальній основі, так званого «релігійного туризму», що, до всього, ще й супроводжується великими фінансовими інвестиціями в область.

Говорячи про хасидів, Юрій Ботнар наголошує також на недотриманні ними «санітарно-епідеміологічних норм», «незнання українських звичаїв» та цілком безпідставно охарактеризовує паломників як «чужинців, що прагнуть уникнути кримінального покарання у себе на батьківщині або служби в армії», тим самим додаючи до опозиції за гендерним, національним, релігійним та класовим виміром ще й виміри **культури і закону**. І все це для підсилення знайомої антивладної риторики та риторики протидії правоохоронним органам, що є центральною дискурсивною стратегією партії:

«Доки самі уманчани не змінять владу, яка потурає чужинцям, і не встановлять чітких жорстких правил для “гостей” міста — ситуація дедалі загострюватиметься, з'являтимуться нові жертви агресії чужинців. Ми, свободівці, як авангард захисту українських інтересів, закликаємо уманчан активніше долучатися до нашої спільної боротьби у захисті своїх прав та разом перемагати свавілля, що панує в Умані і в Україні в цілому. Зрозуміло, що за подальшої бездіяльності влади у сфері захисту прав уманчан вже цього року ми станемо свідками серйозного протистояння між українцями міста з одного боку, та владою, хасидами і “правоохоронцями” — з іншого. Очевидно, що націоналісти не будуть стояти осторонь!».

Можна зробити висновок, що в конкретній перспективі дискурс захисту прав жінок та протидії насильству над ними зазнає експлуатації з боку ВО «Свобода» і є формою популізму, що слугує приводом для розгортання справжньої ксенофобської кампанії в місті Умань.

Подальше мусування цієї теми не змусило себе довго чекати: регіональні та національні газети й без того повняються плітками та забобонами про присутність хасидів на території Умані, однак досить швидко таку актуальну тему взяли на озброєння і місцеві політики, запозичивши у ВО «Свобода» аргументацію. Так у вересні 2011 року, Леонід Даценко, тогочасний голова Черкаської ОО Української Народної Партії, а нині — депутат від ВО «Батьківщина» (колишній Блок Юлії Тимошенко) виніс на розгляд пропозицію про перенесення праху цадика Нахмана до Ізраїлю, мотивуючи це тим, що «місцева влада і правоохоронці демонструють повну безпорадність у плані врегулювання ситуації». Цю пропозицію підтримали та згодом сформулювали у вигляді листа президенту України голова обласної державної адміністрації Сергій Тулуб та міський голова Умані Юрій Бодров^{viii}. Отже, можна твердити, що принаймні у конкретній області представники ВО «Свобода» та Об'єднаної Опозиції «Батьківщина» дійшли політичного консенсусу, зумовленого спільною ультраправою риторикою, набагато раніше, ніж протягом виборчої кампанії восени 2012 року.

Проте подібні рекурентні анти-хасидські виступи у 2009-му отримали дивовижне підкріплення у перформансах групи Femen, яка, здавалося б, є політичною опоненткою ВО «Свобода». Нагадаємо, що лідер об'єднання Олег Тягнибок неодноразово висловлювався щодо феменок у критичних, ба навіть мізогінних термінах. Однак, Femen виявилася ще однією політичною групою, яка публічно висловила своє незадоволення присутністю прочан-юдеїв на українській території, провівши вуличну акцію. Звісно, в цьому випадку йшлося не про анти-хасидський марш, а про перформанс за участю напівголених жінок.

Як і ВО «Свобода», група Femen направила до прокуратури відкритого листа, в якому йшлося, буквально, про таке:

«Тоді як в ЗМІ з'являється інформація про контроль за ситуацією з боку українських правоохоронних органів, на практиці виявляється, що взаємини з хасидською общиною будуються не на користь уманчан, а особливо жіночої половини населення. (...) Жінок ввічливо просять «поважати віру» і уникати відвідин Пушкінського мікрорайону, а також намагатися не показуватися паломникам на очі, оскільки під час святкування Нового року їм заборонено дивитися на жінок. (...) Щоб бути упевненими в безпеці, батькам доводиться діяти самостійно, — одягати своїх дочок в одяг «під хлопчика». Жінки вже не можуть вільно гуляти вулицями міста — вони, як злочинці, повинні сторонитися гостей і сидіти вдома. Часті факти домагань, нападів і навіть згвалтувань хасидами українок не піддаються розголосу і не розслідуються на догоду псевдотолерантності і релігійній терпимості».

Анна Гуцол, речниця Femen, охарактеризувала ситуацію в регіоні як «вибухонебезпечну» та таку, «що підігріває радикально-націоналістичні й антисемітські настрої». Лист до СБУ завершувався закликком: «Ми, від імені жінок Умані, звертаємося до Служби безпеки України з вимогою сфокусувати свою увагу на проблемах, що виникають у зв'язку з потоком паломників-хасидів і застосувати заходи щодо їх усунення. Сподіваємося на ваше *сильне плече і підтримку українських жінок*». На завершення голова Femen додає: «Україна славиться своєю гостинністю і відвертістю. Але будь-які спроби посягань *на нашу культуру повинні присікатися*. Тому наше загальне завдання — не допустити того, щоб українки стали *заручницями у власній країні*».

Якщо уважно проаналізувати текст листа, нескладно дійти висновку про певну суголосність та подібність риторики з тією, якою послуговується ВО «Свобода». Однак це,

звісно, не дає підстав говорити про загальну спільність політичних позицій двох груп та потрактовувати діяльність феменок як суто націоналістичну чи ультраправу.

Femen також ідеться про використання та переплетення гендерного та національного вимірів, утім, класовий вимір, широко експлуатований «Свободою», у випадку феменок замінюється на культурний («будь-які спроби посягань *на нашу культуру повинні присікатися*»). Цікавим є те, що у своїй заяві феменки також використовують риторичну «сильного плеча» (яку можна вважати втіленням концепту «*жінок-та-дітей*») та охорони кордонів власної національної (етнічної) ідентичності («наше загальне завдання — не допустити того, щоб українки стали заручницями у власній країні»), що здійснюється спільними зусиллями чоловіків та жінок, які належать до певної нації чи етносу. Отже, можна зробити висновок, що в конкретному випадку Femen відтворює етнонаціоналістичну риторичну структуру майже дублює дискурс ВО «Свобода», за єдиною відмінністю: перші (принаймні, декларативно) відстоюють права жінок в Україні та за її межами, а останні лишень експлуатують цю тему, розставляючи акценти в такий спосіб, щоб образ хасида-«нападника, ворога України» виглядав більш відразливим та обурливим.

Варто зазначити, що через деякий час інформація про відкритий лист та відповідний вуличний перформанс на сайті Femen зникла, а згодом з'явилися спростування цього звернення і підписана Анною Гуцол заява-вибачення, в якій натхненниця руху визнавала, що у відкритому листі «оперувала неперевіреними фактами», водночас залишаючи за собою право «просити паломників (...) з повагою ставитися до традицій одягу та побуту українського населення».

Заради справедливості зауважимо, що з 2009 року Femen більше не поверталися до цієї теми, а ВО «Свобода» (останнім часом й інші політичні сили) продовжує розігру-

вати цей ксенофобський спектакль щороку, з року в рік додаючи до його «лібрето» нових яскравих барв.

Про «Карпати — Галатасарай», темношкірих уболівальників та футбольну фанатку у вінку

Втім, в історії перформансів Femen було ще кілька епізодів, в яких можна простежити, прямо чи опосередковано, експлуатацію етнонаціоналістичної риторики.

Пригадаймо фотосесію, здійснену Femen у 2010 році, що мала назву «Femen — Галатасарай: нам не потрібні такі вболівальники!», метою якої було ініціювати бойкот уболівальникам турецької команди, які збиралися приїхати до Львова на матч із «Карпатами». На фотографіях, виконаних Віталієм Павленком, фігурує повністю оголена жінка в українському вінку, на її грудях намальована літера «Ф», проте замість звичних синьо-жовтих кольорів, використані білий та зелений — кольори «Карпат»; про симпатію заквітчаній жінки до західноукраїнського футбольного клубу свідчать і відповідний напис на животі героїні та її макіяж. На руках феменки вдягнені білі рукавички, що нагадують рукавиці голкіперів, на деяких фотографіях вона затуляє собі статеві органи, цей жест, певно, відсилає до символіки вагіни як «входу», «воріт», що за аналогією асоціюється із футбольними воротами^{ix}.

З обох боків її оточують кремезні чоловіки з оголеними торсами, також розмальовані у «карпатські» кольори. Вони або стискають кулаки у напружених позах, демонструючи свою маскулітність та агресивність, або затуляють статеві органи жінки, яка в той самий час показує на камеру середній палець, певно, адресований турецьким уболівальникам, як, власне, і стиснуті кулаки чоловіків. З усього того можна зробити висновок, що тут, як і у випадку з «кампанією протидії хасидам», ми маємо справу із накладанням гендерних та етнічних кордонів української ідентичності.

Однак в цьому випадку до гендерного та національного вимірів додається ще й... расовий, оскільки турків і турчанок в Україні артикулюють як «темношкірих».

З фотоперформансу добре видно, яку політичну стратегію просувають в конкретному випадку Femen: білі українські жінки (в образі білявки у вінку) потребують допомоги, захисту сильних українських чоловіків, які, до того ж, вельми експліцитно затуляють статеві органи жінки руками, символічно захищаючи жіноче «єство» (читай, українську сутність) своєї подруги, від «дикої орди» турецьких уболівальників (формулювання взято із сайту Femen).

Для легітимації своєї позиції Femen послуговується даними, отриманими Інститутом політичних, соціологічних та маркетингових досліджень ім. Т.Г. Шевченка, згідно з якими 52% молодих українок отримували непристойні пропозиції з боку громадян Турції (певно, й без пояснень зрозуміло, що такі дані, як і загальне спрямування дослідження на ранжування «чоловіків, що залицяються до українських жінок», за національною, етнічною чи расовою ознакою, не витримує критики). Власне, як і у випадку з хасидами, головною тезою, що читається поміж рядками, є твердження про те, що проблема насильства щодо жінок з боку чоловіків не є «нашою», українською проблемою, а лишень проблемою «чужинців» — іноземних громадян, представників інших етносів, релігій та культур.

«Україна — не вагіна!», або перверсивні символи (нової) української ідентичності

У лютому 2010 року представниці Femen провели одну з найбільш відомих своїх акцій, що набула надзвичайного розголосу як в Україні, так і за її межами, оскільки відбулася на території Pinchuk Art Center — однієї з найбільших приватних мистецьких інституцій Східної Європи. Йдеться про перформанс «Вагінарт», який став відповіддю на робо-

ту «Хортиця» російського художника українського походження Сергія Браткова, що експонувалася у залах центру в контексті його персональної виставки-ретроспективи.

«Хортиця» — велика за розміром кольорова фотографія, на якій зображено жінку, вдягнену в українське вбрання та вінок, що лежить на кручі над Дніпром. Ракурс у фото обрано таким чином, що на передньому плані фотографії фігурують статеві органи, які героїня нібито демонструє загалу, ховаючи очі під чорними окулярами. Загалом роботу можна проінтерпретувати як таку, що прагне виявити конфлікт між традиційною українською, чи то пак слов'янською фемінністю (ідеалізованою дівчиною у вінку з картин Т. Шевченка) та її сучасним варіантом: відвертість та провокативність пози дівчини натякає на стереотипний образ українки, який існує у свідомості середнього європейця, — образ красивої, але легко доступної жінки.

Власне, про естетичну цінність чи політичну сутність цієї роботи можна дискутувати досить довго, однак з упевненістю можна сказати, що вона аж ніяк не відходить від гендерних стереотипів західноєвропейського візуального мистецтва, де жінка традиційно зображується як об'єкт, та йде далі, експлуатуючи порнографічні кліше. Отож, критика «Хортиці» з феміністичних позицій є цілком доречною, ба навіть необхідною в контексті розвитку сучасної української арт-критики, в якій гендерний інструментарій досі використовується дуже слабо. Важливо також підкреслити, що цей перформанс був мало не першою гучною спробою деконструкції андроцентричної позиції художника в сучасній Україні й надовго запам'ятався українському мистецькому середовищу.

Перформанс-репліка феменок полягала у короткій фотосесії (на території приватного закладу активісткам вдалося втриматися менше хвилини), де три жінки позували топлес під згаданою фотографією, тримаючи плакати «Вагінарт» та «Україна — не вагіна!». Сутність цього

перформансу цілком можна було б прокоментувати з феміністичних позицій як радикальну відповідь художнику з боку його «мовчазної музи» (чи пак «муз»), яка нібито зійшла з роботи до глядачів, бо їй набридло мовчати. Героїні, підкреслено об'єктивуючи себе завдяки яскравому макіяжу та провокативним позам, заявляють оточуючим, що саме їм, а не художникам-чоловікам вирішувати, в якій позі та як саме їм бути сфотографованими і чи бути сфотографованими взагалі. Варто зауважити, що крім гендерно-феміністичного, перформанс Femen мав і класовий вимір, оскільки підкреслено непрестижний образ розлюченої «дешевої повії» вступав у відкритий антагонізм із політикою приватної мистецької інституції, що належить одному з найбагатших людей України.

Проте інтерпретація, яку фемени дають власному перформансу на сторінках свого блогу, змушує замислитися над тим, які акценти прагнули розставити самі учасниці жіночої групи, та чи була проблематика об'єктивації/експлуатації оголеного жіночого тіла у візуальному мистецтві насправді єдиною мішенню їхньої критики.

Коментуючи акцію, одна з активісток, Олександра Шевченко зазначила: «Мы не любим, когда нас оскорбляют. А эта картина, да и выставка в целом — оскорбительна для украинок и Украины!». Обґрунтовуючи свою позицію, Femen звинуватила Сергія Браткова у вульгарності та порнографічності, однак ані в заяві, ні в коментарях до неї не зазначалося, що таке зображення принижує гідність **жінок** загалом, натомість скрізь йшлося про «українок» та «Україну».

То що ж тоді, власне, так обурило феменок? Принизливе зображення жінки, що зводилося до прямої фіксації її статевих органів? Чи сам факт «паплюження» образу **України**, символічне зображення якого у вигляді жінки з оголеними статевими органами є неприпустимим? Власне, із гасла «Україна — не вагіна!» можна радше зробити висновок про останнє, адже більш універсальне гасло

«Жінка — не вагіна!» чи «Я — не вагіна!» було би не менш доречним у цьому контексті.

Зауважу: мій аналіз не заперечує емансипативний профеміністичний ефект конкретного перформансу групи Femen і не має на меті довести його етно-націоналістичний пафос, а є спробою продемонструвати небезпеку ковзання від феміністичної до етно-націоналістичної риторики та закликом до чіткішого формулювання політичних позицій.

Адже на конкретну роботу Сергія Браткова не змусила себе чекати й інша реакція: ВО «Свобода» звернулася до голови експертної комісії з питань моралі Василя Костицького із вимогою «вилучити з експозиції роботу порнографічного характеру». Цього разу обійшлося без експлуатації гендерних тематик, а протягом наради, ініційованої Комісією з питань захисту суспільної моралі, представник ВО «Свобода» Руслан Андрійко цілком показово звернувся саме до чоловіків, присутніх у залі (цитата виступу):

«Я обращаюсь к присутствующим здесь мужчинам: вы хотели бы, чтобы ваша мать, сестра или девушка была изображена так, как на этой картине?».

Цей пасаж можна проінтерпретувати як ствердження того, що саме чоловіки окреслюють та «оберігають» кордони ідентичності етносу та мусять забороняти жінкам будь-які акти непослуху, тобто трансгресії власних гендерованих меж.

В заяві ВО «Свобода» цілком очікувано йшлося про те, що ця робота «ображає націю» та «принижує честь і гідність українців і має ознаки порнографії», а також «суперечить Конституції України». У свою чергу, сумнозвісна комісія виказала своє обурення, направивши роботу на експертизу до Міністерства культури й Академії мистецтв. Не відомо, чим завершився ініційований свободівцями розгляд та який вердикт винесли ці дві шановані інституції, однак улітку 2012 року «Хортиця» знову була виставлена, цього разу в харківському «Єрмілов-центрі». Вистав-

ка була повністю проігнорованою як ВО «Свобода», так і групою Femen і завершилася без жодних ексцесів.

Проте важливо зазначити, що попри певні дискурсивні співпадіння, відносини між групою активісток Femen та ВО «Свобода» аж ніяк не можна охарактеризувати як приязні чи бодай нейтральні. Навпаки, діяльність феменок завжди викликала роздратування та осуд як з боку свободівців, так і з боку інших консервативних груп.

Власне, не важко зрозуміти, чому карнавальна гра та вільне перемішування різноманітних етнічних кодів фемінності, якими граються феменки, настільки дратують радикальних націоналістів. Адже тим самим жінки зазіхають на «святиню» — ожіночнений образ Батьківщини, яку треба плекати та захищати, так само як і «своїх» (читай: слухняних) жінок. Завдання останніх, звісно ж, полягає в старанному зберіганні та відтворенні етнічних традицій (функція трансмісії, запропонована Н. Юваль-Девіс), а отже й пов'язаних із ними патріархальних та релігійних практик.

Натомість Femen пропонує зовсім іншу, набагато менш ідеалістичну форму української фемінності, яка, тим не менш, також експлуатує досить розповсюджені візуальні кліше, щоправда апелюючи до таких не зовсім традиційних жіночих якостей, як «зухвалість», «активність» чи «войовничість». До того ж, активістки групи є здебільшого російськомовними, неодруженими та бездітними, а поєднання невизначеного соціального статусу, українського традиційного вбрання, оголених жіночих грудей та мови «окупантів» є надто вибухонебезпечним для консерваторів. Подекуди, як ми пересвідчимося далі, радикальні націоналісти навіть вважають за потрібне влаштувати публічні акції захисту «справжніх українських жінок» від «повій», а також символічно карати, ба навіть знищувати останніх.

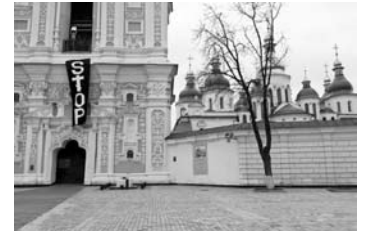
Хрестоповал Христа Спасителя: фемінізм чи антиклерикальний популізм?

Проведений аналіз низки перформансів не дає підстав характеризувати політичну позицію Femen (якою б розмитою та амбівалентною вона не була) як консервативну чи пронаціоналістичну, по-перше, через фактор постійного деконструювання традиційного образу української жіночності, а по-друге, через їхню досить послідовну антиклерикальну позицію, яку феменки демонстрували у Ватикані, Москві (перформанс перед Храмом Христа Спасителя) та Києві (перформанс на дзвіниці Софійського собору). Перелічені акції мали профеміністичний зміст, оскільки активістки протестували проти консервативної позиції Ватикану щодо жінок та проти законопроекту про заборону абортів в Україні, який намагалися прийняти у Верховній Раді.

Непрямим доказом цього може слугувати зміна ставлення до групи Femen з боку консервативних та радикальних правих сил, що сталася після перформансу «Хрестоповал»: адже від тотального ігнорування чи прихованої неприязні стосунки українських консерваторів з феменками перейшли у фазу відкритого антагонізму й ворожнечі.

Приводом для цієї акції, що відбулася в Києві у серпні 2012 року, стало винесення вироку російському панк-гурту Pussy Riot, учасниць якого напередодні було засуджено за перформанс, здійснений у Храмі Христа Спасителя в Москві. На знак солідарності з росіянками, активістка Femen Інна Шевченко спилила бензопилою дерев'яний хрест, який, як виявилось пізніше, був встановлений як пам'ять жертвам сталінських репресій та не мав прямого відношення ні до Московського Патріархату, ні до православ'я.

Сама подія, широко критикована на сторінках преси, здійняла майже одноставний осуд усіх гравців українського політичного поля, проти активісток було навіть заведено кримінальну справу, а їхній офіс окупували представ-

ники Українського Реєстрового Козацтва — воєнізованої пронаціоналістичної організації, відомої, зокрема, своїми гомофобними виступами. На своєму інтернет-сайті ВО «Свобода» охарактеризувала активісток як «вандалок з псевдопротестного скандального угруповання», що в черговий раз «спаплюжили» символи української нації. Раніше, Олег Тягнибок вже висловлював свою позицію щодо перформансу Pussy Riot, який «образив його особисто, як ревного християнина», а у випадку Femen до скривдження релігійних та націоналістичних уподобань лідера додався ще й аспект «неповаги» до в'язнів сталінського режиму та жертв Голодомору 1932-1933 років.

Звісно, досить важко углядіти якусь послідовність у конкретному перформансі Femen, оскільки, з одного боку, не зовсім зрозуміло, чому саме православна церква і лише вона несе всю відповідальність за вирок активісткам Pussy Riot. Серед винуватців можна назвати також російський суд, що виніс обвинуваченням неправомірно жорстокий вирок, чи й усю владну вертикаль Російської Федерації, підпорядковану безпосередньо президентові В. Путіну. З іншого боку, мені здається, що у випадку використання такого потужного політичного інструменту, як вуличні акції прямої дії, варто розрізняти символічне деконструювання (як у випадку перформансу Pussy Riot) та фізичне знищення символів. Адже такі акти, як ваління хрестів, паління книг чи прапорів, нагадують про плюндрування бульдозерами мистецьких виставок, висаджування в повітря церков та руйнування пам'ятників і, попри свою позірну радикальність, навряд чи сприяють переорієнтації громадської риторики від консервативної до прогресивної.

Водночас факт того, що й досі достеменно невідомо, якій саме конфесії належав цей хрест та хто саме й коли його встановив, говорить про те, що в українському *полі-конфесійному* середовищі тиск церкви є все ж таки набагато менш відчутним, аніж, наприклад, у Росії. В Москві такий помітний християнський символ навряд чи міг би належати іншій конфесії, крім Московського Патріархату.

А тому радикальність жесту абсолютно не є співмірною поточної політичній ситуації і за таких обставин може бути проінтерпретована як прояв популізму як на рівні змісту, так і за обраною формою.

Про новий Молот Відьом, хороводи незайманих свободівок та інші розваги національно-свідомої молоді напередодні Івана Купала

Щоправда, молоде покоління ВО «Свобода» не забарилало публічно продемонструвати своє ставлення до нового етапу діяльності групи Femen. У серпні 2012 року на сайті ВО «Свобода» з'явилося повідомлення про проведення в Сумах публічної акції «За честь та гідність українок», організованої юними свободівками. Акція не могла похвалитися чисельністю (у ній взяли участь 6 активісток), однак відрізнялася формальною дотепністю, несподіваною драматичною розв'язкою та досить вільною інтерпретацією слов'янських традицій.

Дівчата, вбрані в вінки та одяг з етнічними елементами, зібралися на центральній площі міста Суми, тримаючи в руках плакати «Українки проти Femen», «Чому українок вважають шльондрами?» та ін. Після короткої фотосесії та запальної промови однієї з організаторок, дівчата заходилися водити танок, співати народні пісні, а тоді... просто посеред площі підпалили солом'яне опудало, на яке було вдягнуто фірмову футболку з символікою Femen (яка, між іншим, вся є синьо-жовтою, а тому подія може бути прирівняною, з певним ступенем узагальнення, до паплюження державних символів), а зверху закріплено фотографію однієї з феменок, Олександри Шевченко. Весь ансамбль нагадував щось середнє між імпровізованою різдвяно-купальською містерією та імітацією середньовічного спалення відьом із застосуванням сучасних інформаційних технологій: акцію було ретельно задокументовано та викладено на Youtube*.

В обґрунтуванні до цього «феєричного дійства» організаторки нагадали нам про те, що «за всіма традиціями, на свято Івана Купала спалюють опудало зимового божества Марени, що морить землю стужею, а людей — голодом та хворобами». Певно, сумська ланка не подумала про те, що спалення зимового божества Марени не надто логічно проводити влітку, а давні слов'яни традиційно спалювали його не на Івана Купала, а на Масляну, в березні. Однак, вочевидь спалити дуже кортіло: «активістки Сумської «Свободи» продемонстрували такий обряд очищення вогнем, спаливши опудало Femen — сучасне уособлення злого темного духу».

«Вінок — це символ українського дівочтва, оберіг дівочої цноти та чистоти. В народі завжди засуджувалася розпуста та приниження цього символу,» — зазначила активістка ВО «Свобода». «Україна ніколи не буде толерантною до різних збочень. Івана Купала — свято оновлення, молодості та кохання, а українські дівчата — цнотливі та найгарніші в світі!» — наголошували свободівки.

Незважаючи на непослідовність та навіть комічність цього малочисельного «контрперформансу» — юні свободівки переплутали свята й ненароком разом із паперовою «відьмою» спалили власний прапор, — він все ж є ілюстрацією патріархату в дії. Тут група «слухняних» жінок, щоби заслужити схвалення з боку чоловіків своєї політичної групи, здійснює акт символічного насильства над «неслухняними», яскраво демонструючи наявні в суспільстві гендерні ієрархії, які реалізуються не тільки на рівні регуляції суспільних ієрархій через символічне насильство від «своїх чоловіків» над «своїми жінками», але й через виключення та практику символічного насильства «своїх жінок» над «чужими».

Однак найбільш лаконічним та послідовним, мабуть, можна вважати «аналіз» чи радше синтез, запропонований прем'єр-міністром України Миколою Азаровим протягом зустрічі із журналістами у вересні 2012 року^{xi}.

Відповідаючи на запитання про вплив держави на формування ціннісних орієнтацій у молоді, чинний прем'єр підкреслив, що перформанс «Хрестоповал» та згвалтування Оксани Макар мають одні й ті самі причини: «Мы столкнулись с тем, что молодые девушки спилили крест. Откуда это идет? Из бездуховности, вседозволенности. То, что произошло в Николаеве — оттуда же».

Що саме хотів сказати прем'єр, вдаючись до цього паралелізму, залишається таємницею, однак зрозуміло, що він зводить ці дві події (які дійсно мають спільне «гендероване» забарвлення, однак його, звісно, М. Азаров залишив без уваги) до спільного знаменника занепаду моральних цінностей в Україні, цілком дублюючи аргументацію ВО «Свобода». Це двічі парадоксально з огляду на те, що високопосадовець, відомий своєю відкритою проросійською політичною орієнтацією, є одним із головних «ворогів» ультраправих.

Про те, як 28-ий американський Президент став поборником давньоукраїнських традицій, або Дивовижні пригоди багатодітного батька-одинака зі штату Вашингтон на українських теренах

Повертаючись до теорії Ніри Юваль-Девіс, за якою основною функцією жінки в націоналістичній ідеології є функція символічної трансмісії національної ідеї, цікаво спостерігати за спекуляціями певного спектру політичних сил щодо поступової відмови від святкування 8 березня — Дня Жіночої Солідарності, та заміни його на відзначення Дня Матері як повернення до традиційних цінностей, повернення «жінки в сім'ю». Довкола цієї ідеї у 2011 році можна було проспостерігати формування консервативного консенсусу між представниками багатьох релігійних конфесій та ВО «Свобода».¹⁴

14. N. Yuval-Davis, 1997, *ibid.*

Власне, у свідомості пересічних українок та українців 8 березня мало асоціюється із жіночою солідарністю та фемінізмом. Протягом радянської доби відбулося переформулювання сутності його святкування. Від розуміння 8 березня як дня боротьби за права жінок, дня рівності та жіночої солідарності (саме відзначення політичної дати, за яким закріплюється певний набір цінностей, а не свята) — тобто від дня боротьби за права усіх жінок (у множині) ми поступово перейшли до «святкування» дня Жінки (в однині й із великої букви) як конструкту есенціалізованої жіночності. Свято, коли суспільство, разом із чоловіками, вказує жінкам на їхнє місце й за допомогою певного символічного заохочення пропонує «залишатися такими, як ми є»: красивими, сумирними, добрими, відданими матерями, сповненими поваги доньками.

Пізніше до відзначення 8 березня додався й ринковий аспект: у свідомості пересічного чоловіка в цей день обов'язково треба привітати всіх оточуючих жінок квітами, а найближчих — ще й подарунками. Довкола цього свята, як і довкола Дня Валентина, вже сформувалася стійка консьюмеристська традиція, позбутися якої буває набагато важче, ніж суспільної.

Однак, починаючи з 2011 року, в українському суспільстві з'явилися й протилежні тенденції: так, 8-го березня феміністичне об'єднання Феміністична Офензива провело перший марш під загальним гаслом «8 березня — політичне свято!», який мав на меті повернути цьому дню феміністичний порядок денний. У 2012 році було проведено другий марш під гаслом «Церкві й державі час жити нарізно!», покликаний звернути увагу суспільства на взаємопроникнення державних та церковних інститутів.

Приблизно в цей самий період (можливо, ці дві тенденції можна пов'язати) українські консервативні групи розпочали кампанію за повну відмову від святкування 8 березня. Для українського суспільства це досить радикальний крок, оскільки цей день традиційно вважається дер-

жавним святом — першим березневим вихідним, а отже відмова від його загального святкування певним чином відіб'ється й на правах робітництва, вже не кажучи про його комерційне значення, закріплення в освітніх програмах тощо.

Проте українські консервативні групи, вочевидь, мало цікавлять матеріальний та юридичний боки цього питання. Вони виступають радше за індивідуальну відмову від відзначення цього дня та вбачають у цьому знаряддя антирадянської пропаганди (для ультранаціоналістичних груп), а також повернення до традиційної моделі жіночності, за що ратує церква. Спільним для двох дискурсів — релігійного та націоналістичного — є й пропозиція символічної заміни Дня Жіночої солідарності (8 березня) на день Матері (друга неділя травня), що досить яскраво ілюструє спільну популістську стратегію цих груп. Адже *обидва* свята (а не тільки перше) не мають жодного відношення ані до релігійного календаря, ні, власне, до українських традицій. Однак, багато священників, як, до слова, й націоналістів, здається, воліють про це забути.

Митрополит Луцький та Волинський УПЦ КП владика Михайл висловився так: «Є державне свято — День матері або ж свято жінок-мироносиць. І тому я не думаю, що потрібно робити багато ажіотажу навколо 8 березня. Тим більше, що тлумачення цього свята різнобарвне, і я не хотів би, щоб у першу неділю Посту ми придумували собі якісь заходи, і не потрібно в перший тиждень посту собі щось вигадувати, щоб потім гадати, добре це чи погано»^{xii}.

Важко сказати, що саме мав на увазі митрополит, говорячи про «різнобарвне тлумачення» цього свята (на думку спадає чомусь алюзія до антагонізму між червоним та синьо-жовтим), та й чи знав він, що офіційним **державним** святом наразі досі є саме 8 березня, а не День Матері... Однак у цьому твердженні можна яскраво побачити зіткнення двох календарів (і двох дискурсів): релігійного та світського, які в 2011 році вступили в антагонізм, оскільки

ки святкування 8 березня співпало з початком Великого Посту, та шляхи подолання цього протистояння, які пропонує церква.

Схожу ідею відстоював в одному інтерв'ю верховний архієпископ УГКЦ кардинал Любомир Гузар, принагідно наголосивши на своїй очікувано консервативній позиції щодо прав жінок: «Восьмого березня я слухав радіо: цілий день говорили тільки про жінок. Я не слухав радіо усі вісім годин, але слухав його дуже багато в той день, і, знаєте, що мене здивувало? Я не чув слова “мати”, “матір”. Була “жінка, жінка, жінка при праці, права жінки” — це гарно, але чому не було слова “мати”? Я мусив чекати аж до другої неділі травня, коли пригадають, що жінка також може бути матір'ю. Треба більш зрівноважено підходити до розмови про рівні права мужчин і жінок». Щоправда, позиція шанованого кардинала є суто індивідуальною, і говорив він, на відміну від митрополита УПЦ КП, лише від свого імені, а не представляючи офіційний голос церкви.

Подібну позицію висловив і один із пасторів Української євангельсько-реформованої церкви: «На церковному рівні жодного богослужіння ми не робимо, але якщо чоловіки хочуть привітати своїх дружин — хай вітають. Для нас і для нашої історії важливіший день Матері. Тому до цього свята (8 березня) ми ставимося більш прохолодно».

Серед інших, більш міноритарних конфесій, лунали й набагато нейтральніші, ба навіть досить прогресивні позиції. Наприклад, вікарій рівненської римо-католицької парафії святих Петра і Павла отець Григорій Драуз нагадав, що піст у католиків починається з 9 березня (а не 8-го), тому цього дня вони ще можуть вживати скромне — а отже, як такої проблеми тут немає. А протоієрей УАПЦ, настоятель церкви Святого Миколая-Чудотворця у Рівному отець Іван підкреслив необхідність нейтрального ставлення церкви до громадських свят: «Ми повинні святкувати такі дні, як Ангела-охоронителя (навіть не день народження). А такі дні, як 8 березня — церква *ніяк* до того не ставиться (...) А

категорично заборонити це неможливо. Якщо ми категорично ставимося — чи церква, чи держава — це, навпаки, спонукає до збурень».

Також звучали позиції, що тяжіли до явного синтезу релігійних та націоналістичних ідей, хоча на правду вони були досить малочисельними. Наприклад, пресвітер Церкви Повного Євангелія «Осанна» Сергій Качан зазначив, що «є й інший бік в цього свята: його історія — наше минуле радянське, і до цього в мене позиція інша. Хотілося б, щоб ми як народ, як нація, створили щось своє, щоб це мало нашу ментальність... Я б радив, щоб ми зробили акцент на святі Матері».

Власне, ця позиція є суголосною позиції партії ВО «Свобода», яка вже не один рік проводить послідовну кампанію відмови від святкування 8 березня, пояснюючи це історичними, а також частково релігійними та, наостанок, гендерними чинниками, які полягають у ствердженні материнства як єдино можливої стратегії для української жінки. Українські ультранаціоналісти прагнуть використати 8 березня як знаряддя історичної маніпуляції, говорячи про «радянську» сутність цього свята, що базується не на дійсному політичному значенні цього дня (яке справді було важливим, особливо у ранньому СРСР), а на символічній опозиції «українського» та «радянського».

Виходячи з цієї дихотомії, День Матері маркується як «українське», «сакральне», «позитивне», а 8 березня — «радянське», «загарбницьке», «негативне» явище. За цією логікою саме формулювання проблематики гендерної рівності, захисту жіночих прав та свобод автоматично асоціюється із «радянським», а отже... «не-українським», ба навіть «антиукраїнським» явищем. «Це день не якихось божевільних “*женицін-революціонерок*”, а ніжних і чарівних матерів», — говорить один із організаторів спонтанного привітання матерів в Одесі, травневої акції ВО «Свобода», покликаної «повернути» в Україні святкування дня Матері. Сам лідер партії Олег Тягнибок в своїй заяві

стверджує, що питання гендерної рівності не є болючим для українців, оскільки рівність чоловіків та жінок закріплена в їхній «ментальності»:

«Тема гендерної політики є якраз найбільш образливою саме для жінок (...). В ментальності українців завжди була повага до жінок, на відміну, до речі, від багатьох інших націй».

Однак, яких саме матерів захищає ВО «Свобода»? Звісно, їм не йдеться про самотніх матерів, матерів дітей-інвалідів, лесбійок чи трансгендерних жінок з дітьми, чи, наприклад, конкретно матір Оксани Макар, яка, за словами активіста ВО «Свобода», не спромоглася прищепити своїй дитині відповідні українські цінності.

У своїй промові голова «Студентської Свободи» Олександр Сюдак прояснює це питання, пояснюючи, що «Свято Матері — це символічний день. Адже саме матері народжують майбутніх воїнів-захисників нації. (...) Виховати патріота своєї Батьківщини є великою і святою справою. Тому піклування про жінок-матерів нації є одним із першочергових завдань націоналістичної влади. Сьогодні такої влади в нас немає, та ми обов'язково її здобудемо. А поки що, привітавши жінок, додамо їм впевненості та надії на краще майбутнє». Так, черговий раз риторика «Свободи» вписується до теорії п'яти способів жіночої репрезентації в націоналістичній ідеології, запропонованої Нірою Юваль-Девіс.

З іншого боку, досить кумедним є те, що за подібною аргументацією націоналісти (як, до речі, й священики) потрактують День Матері як питомо українське свято, хоча насправді його походження є американським, а закріплення його святкування за другою неділею травня відбулося у 1914 році з легкої руки 28-го президента США, демократа Вудро Вільсона. Тим часом, на сайті ВО «Свобода» знаходимо вже й зовсім неймовірну інформацію: «День Матері в Україні має більш ніж тисячолітні корені. Ще за давньо-

руських часів його відзначали наші пращури, віддаючи одночасно шану й берегиням-жінкам, і матері-землі, без щедрих дарів якої важко уявити наше життя. Пізніше це свято пов'язували з образом Пречистої Діви Марії, в якій просили допомоги та заступництва», — зазначає Сергій Василюк, лідер гурту «Тінь Сонця» та організатор акції, проведеної ВО «Свобода» 13 травня 2012 року. Тут він демонструє не тільки брак знань з історії свята, яке намагається широко пропагувати у своїй країні, але й характерний для українського етно-націоналізму феномен злиття язичництва з християнством.

Схожу риторичку підтримує й депутат Хмельницької міської ради Віталій Діденко, зазначаючи, що «сьогодні, коли нам нав'язана маса чужих і непотрібних свят, відбувається підміна цінностей, культивуються неукраїнські традиції, ми маємо повернутися до своїх рідних коренів та звичаїв». Певно, у своєму антирадянському пориві депутат забуває про те, що саме його партія, фактично, намагається впровадити в Україні широке святкування американського свята.

Координатор акції, керівник аналітичної служби ВО «Свобода» Юрій Левченко підсумовує всю стратегію партії, кажучи, що «святкування Дня Матері — це ще один крок задля зміцнення наших національних традицій та вивільнення українців від *постколоніальних стереотипів*», і демонструє неабияку обізнаність у сучасній термінології гуманітарних наук.

Однак, часом рух за відродження «забутих свят» у лоні ВО «Свобода» набуває й зовсім чудернацьких форм. Так, Тернопільська обласна організація ВО «Свобода» несподівано вирішила впровадити у своїй області ще одне «питоме українське свято» — День Батька. Мабуть, не зовсім усвідомлюючи, що в своїй аргументації подекуди використовує словосполучення з досить прогресивного, егалітаристського словника, від якого, насправді рукою подати й до ненависної гендерної рівності:

«Як ми і обіцяли, — наголошує голова організації, — “Свобода” продовжує відродження давніх українських свят. Нещодавно ми відзначали День Матері. Сьогодні ми відновлюємо традиційне для українського народу вшанування Батька. Адже у сучасному світі відчувається *брак відповідального батьківства, яке зобов’язує батька приймати важливі рішення і бути відповідальним за їх наслідки*».

Заради справедливості додамо, що акції з нагоди святкування Дня Батька відбулися лише на території Тернопільської області та не отримали великого розголосу. Важко сказати, чим викликана така несподівана (регіональна) сенсибілізація радикальних націоналістів до гендерних питань, однак витоки історії цього свята також походять з Нового Світу й пов’язані з постаттю Уільяма Смарта — ветерана громадянської війни в США, що самотужки виховав шістьох дітей після смерті дружини (яка померла, народжуючи останню дитину), та є водночас Днем уваги до батьків-одинаків.

Замість післямови: Захист тилу чи перехід в атаку: чиї кордони обрігають захисники Вітчизни?

З усіх перелічених *case studies* можна зробити висновок про те, що попри відсутність свідомої гендерної політики поборники національного чи релігійного консервативного проекту все частіше експлуатують гендерно забарвлені теми. Найчастіше ця цікавість пояснюється необхідністю відстоювання так званих «родинних цінностей», які, буцімто, весь час знаходяться під загрозою.

Про яку ж модель сім’ї ідеться представникам усіх цих організацій та які невидимі течії існують у цьому ідеалізованому конструкті?

Сім’я — це омріяний приватний простір, в якому відбувається трансмісія ідеологічної бази націоналізму, який

у випадку України набуває форми дискурсу приналежності до певного етносу та комплексу пов’язаних із ним ідеологем. Останні існують у декількох площинах: мовній, культурній, релігійній, історичній тощо, тобто в сукупності формують те, що самі адепти називають *національною ідеєю*. Адже саме українська родина вважалася місцем, де зберігалася, відтворювалася та передавалася українська національна ідея за відсутності державності.

Водночас простір сім’ї, а точніше, «ідеальної сім’ї», як підкреслює Патрісія Хілл Коллінз, і є мікромоделлю суспільства. В риториці, якою описують ідеалізовані сімейні стосунки, проявляються, переплітаються та закріплюються всі владні механізми, що лежать в основі конструювання «ідеального суспільства» як привілейованого простору: сексизм, гетеросексизм, ксенофобія. Це дозволяє дослідниці говорити про сім’ю як простір переплетення дискримінацій (*site of intersectionality*), в якій вони натуралізуються та відтворюються.¹⁵ В такій родині за батьком закріплюється традиційно маскулінна роль «годувальника і захисника», за жінкою — фемінна роль «берегині та хранительки сімейного вогнища», основною ж функцією дітей є «слухняність» і «повага до старших», а також орієнтація на відтворення набору закладених у цю модель традиційних цінностей, що співпадають із християнським ідеалом жіночності.

З іншого боку, згідно з кодами етно-націоналізму, проникнутого міфологічними дихотоміями, цей сакральний простір ніколи не був би таким жаданим та недосяжним, якби на нього не зазіхали «інші», які щоразу окреслюються в нових термінах — то як «хасидська навала» (термін ВО «Свобода»), то як «неконтрольована орда» (термін Femen). Такими ж загрозливими виглядають і представниці інших, неklasичних моделей гендеру та сексуальності — відьми-феменки, «жінчини-революціонерки», різноманітні «збоченці й збоченки» тощо. Всі вони конструюються як «агресивні нападники (й нападниці)» (хоча на ділі саме вони і є найбільш упослідженими та соціально незахищеними

15. P. Hill Collins, *It's All in the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation*, Hypatia, Vol. 13, No. 3, *Border Crossings: Multicultural and Postcolonial Feminist Challenges to Philosophy* (Part 2), Summer, 1998.

елементами), які загрожують рідним *жінкам-та-дітям*, «беручи в облогу» фортецю української родини, кордони якої співпадають із кордонами української нації.

Вочевидь, стратегія розподілу суспільства на «своїх» та «чужих» є досить дієвою, з огляду на велику кількість консервативних груп, що виникли останнім часом. Основним напрямом діяльності цих груп є той самий «захист сімейних цінностей»: «Стоп Гендер в Україні», «Батьківський Комітет» тощо. Велику загрозу для традиційних сімейних цінностей в Україні вбачають активісти ВО «Свобода»: під гаслом «Здорова сім'я — міцна Нація!» відбулася вже не одна демонстрація. Подібні ідеї пропагує і Рада Церков і релігійних організацій України, в яку входять представники фактично майже всіх присутніх в Україні конфесій.

Окрім свідомого просування секуритарної риторики про охорону «сімейних цінностей», розглянуті політичні чи релігійні групи, угруповання та ініціативи, за невеликими відмінностями, мають спільну позицію чи суголосні позиції ще в одному: йдеться про репресивні політики щодо тіла, тілесності та сексуальності, закріплення традиційних гендерних ролей у суспільстві, а також про послідовну різку протидію процесам, які розхитують гендерні та сексуальні норми в сучасному суспільстві (спроби просування антидискримінаційного та гендерного законодавства, різноманітні ініціативи, що виступають за права меншин тощо).

Це дозволяє говорити про наявність *консервативного націоналістичного та релігійного консенсусу* щодо низки питань, серед яких важливе місце посідає вимір гендеру та сексуальності. Консервативні групи й організації діють на межі публічного та приватного просторів, однак за браком ефективного доступу до влади, зосереджують свою діяльність у царині нормалізації саме приватної сфери. Щоправда, незважаючи на те, що йдеться про досить маргінальні групи, їхній голос знаходить дедалі гучніше відлуння в українських медіях та громадському просторі

загалом. Неартикульованість політики щодо гендеру та сексуальності з боку офіційних українських владних сил призводить до феномену амальгами — запозичення консервативних реплік із загального моралізаторського дискурсу, який що далі, то більше закріплюється в законодавчих ініціативах, легітимуючи радикально праву риторику на державному рівні.

- i <http://uainfo.censor.net.ua/news/14556-na-propovedi-arhiepiskom-zaporozhskiy-nazval-oksanu-makar-prostitutkoy.html>
- ii http://society.lb.ua/life/2012/07/26/162722_istoriya_sashi_popovoy_daet.html
- iii «Нардеп Задьрко хотел бы, чтобы Украине вернули смертную казнь», *Преступности НЕТ*, 2012-03-14. Процитовано 2012-03-15.
- iv «Нардеп Ляшко призвал депутатов пожертвовать деньги Оксане Макаре и предложил "кастрировать педофилов"», *Преступности НЕТ*, 2012-03-14. Процитовано 2012-03-15.
- v <http://www.aif.ua/society/article/31295>
- vi http://24tv.ua/news/showTagNews.do?oksana_makar&tagId=2744&lang=ru
- vii Тут і далі вся інформація з офіційного сайту ВО «Свобода»: svoboda.org.ua.
- viii <http://tyzhden.ua/News/31563>
- ix Тут і далі вся інформація з офіційного блогу FEMEN: www.femen.livejournal.com.
- x <http://www.youtube.com/watch?v=OtdqZCW4T87Y>
- xi http://censor.net.ua/news/216123/azarov_ubiyistvo_oksany_makar_i_deyistviya_devushek_iz_femen_imeyut_odin_koren
- xii Тут і далі аналіз матеріалу з сайту Радіо Свобода «Святкувати чи ігнорувати: 8 Березня очима церкви»: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2330143.html>.

Леся Пагуліч

«На захист дітей України»: наступ на сексуальні права у дискурсі релігійних правих та законодавчих ініціативах

Протягом останніх п'яти років в Україні посилюється діяльність та вплив релігійно-фундаменталістських організацій. Деякі організації обирають стратегію фокусування на одному питанні, наприклад, криміналізації так званої «пропаганди» гомосексуальності чи забороні абортів. Інші поєднують всі анти-жіночі та гомофобні питання під прапором посилення «християнської моралі» нації та захисту «української традиційної сім'ї». Ці організації об'єднуються з метою зриву гей-прайду, проведення разом із державними структурами сімейних форумів, підписання резолюції заборони абортів на Національному конгресі з біоетики тощо. Під егідою захисту дітей законодавчі ініціативи забороняють так звану «пропаганду» гомосексуальності. Я стверджую, що одним із ключових факторів, чому гомосексуальність є особливою мішенню осуду та гноблення в Україні, є те, що вона дискурсивно конструюється як загроза існуванню української нації. Замість вирішення соціально-економічних питань, українські політики все частіше послуговуються популізмом та моралізаторством,

особливо напередодні виборів. На цьому тлі праворадикальні та релігійно-фундаменталістські групи стають все більш активними, підсилюючи консервативний дискурс. Значна частина діяльності та риторики цих груп скерована на обмеження сексуальних та репродуктивних прав.

У цьому розділі я аналізую гомофобні ініціативи, діяльність релігійно-фундаменталістських та праворадикальних груп в Україні, вивчаю їхню риторику щодо сексуальності в рамках релігійного та націоналістичного дискурсів, зв'язок із парламентськими дебатами про гомосексуальність та механізми застосування гомофобної риторики в загальнополітичному полі та законодавчих ініціативах, зареєстрованих у Верховній Раді України в 2011-2012 роках.

Топографія гомофобних організацій

В цьому підрозділі я проаналізую діяльність гомофобних організацій, що виступають проти універсальності прав для лесбійок, геїв, бісексуальних та трансгендерних людей (ЛГБТ) та видимості ЛГБТ-спільноти. Насамперед зауважу: я не ставлю за мету скласти вичерпний перелік гомофобних релігійних правих угруповань та організацій. Таке завдання складно виконати через поширеність гомофобії серед цілої низки ініціатив та нечіткості, мінливості меж між релігійними консервативними організаціями. Однак аналіз «основних гравців» серед організацій, чия діяльність прямо скерована проти прав ЛГБТ, дозволить дослідити, яким чином праві угруповання здійснюють моральну паніку навколо теми гомосексуальності як крок на шляху до державної інституціоналізації гомофобії. До таких організацій належать «Любов проти гомосексуалізму» (ЛПГ), близька до неї організація «Всі разом!», «Батьківський комітет України», Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій та «Спілка молодих християн України».

Опис та аналіз діяльності організації здійснювався на основі організаційних веб-сайтів, висловів та промов лідерів, письмових документів (як-от: відкриті листи та декларації), друківаних інформаційних та агітаційних матеріалів організації. Предметом аналізу стали документи за період з 2008 по 2012 роки.

«Любов проти гомосексуалізму» та «Всі разом!»

Однією з ключових найбільш активних та видимих гомофобних організацій є ЛПГ, «Громадський рух людей із майбутнім “Любов проти гомосексуалізму”». ЛПГ вперше заявили про себе в 2003 році під час вуличної акції в центрі Києва, мету якої організатори визначили як «розповісти правду про гомосексуалізм»¹. Основні лозунги включали «Гомосексуалізм = СНІД», «Гомосексуалізм — це гріх», «Геями не народжуються, ними стають!», «Одностатевого кохання не буває», «Україна — християнська країна», «Гомосексуалізм — ворог сім'ї». Згідно з офіційним сайтом, діяльність ЛПГ включає «публічне і категоричне протистояння спробам встановлення гомодиктатури», «захист інституту сім'ї та «просування традиційних сімейних цінностей». ЛПГ діє через вуличні акції, роботу зі ЗМІ, з «зірками», народними депутатами, чиновниками; співпрацює із церквами та стверджує «християнські цінності» України через засудження гомосексуальності.

ЛПГ консолідує навколо себе інші групи та організації, які виступають проти прав ЛГБТ. З 2008 року щорічні вуличні акції ЛПГ змінили формат на «сімейні карнавали». Перший сімейний карнавал проходив за підтримки низки організацій: Інституту сім'ї і подружнього життя, АСЕТ, «Міжнародного центру батьківства», «Срібного кільця», Духовності та благополуччя, Центру соціального захисту молоді та юнацтва та ін.

За словами лідера організації Руслана Кухарчука, ЛПГ отримує організаційну допомогу від різних громадських ор-

ганізацій, церков, навчальних закладів, приватних внесківⁱⁱ. Серед членів організації є пастори церков. Один із членів ЛПГ, пастор харизматичної християнської церкви «Нове Покоління», голова громадської організації «Центр соціального захисту молоді та юнацтва» Юрій Шмуляр висловив позицію, мовляв, «гомосексуальність є загрозою національній безпеці України», що нібито призводить до «вимирання нації»ⁱⁱⁱ. Засновник церкви «Нове покоління» Олексій Ледяєв, який є співзасновником правозахисної організації «Стражі на стінах» у Латвії, виступає за активну участь християн у політиці та «встановлення гегемонії євангельських християн» у державних органах. Ледяєв використовує ісламофобські вислови, у яких пов'язує толерантність до гомосексуальних людей з підготовкою до «ісламізації суспільства»^{iv}. Прикметно, що така подвійна, потрійна чи ще чисельніша приналежність і до релігійних інституцій, і до «правозахисних» чи громадських організацій є дуже типовою для активістів гомофобного спрямування.

На сайті ЛПГ зазначається, що організація не підтримує фізичне насильство проти гомосексуальних людей. Однак один з членів оргкомітету Анатолій Шарій зазначив: *«Пусть [гомосексуальные люди] сидят и радуются, что их еще не убивают»*. Кінцеву мету ЛПГ він визначив так: *«Чтобы гомосексуалисты жили в квартирах и не вылезали на улицу, не вылезали в СМИ и не пропагандировали свой образ жизни (...) Мы одновременно требуем установление уголовной ответственности за пропаганду гомосексуализма»*^v. Незважаючи на те, що, на відміну від низки праворадикальних груп, у своїй діяльності ЛПГ не використовує пряме фізичне насильство, своїми публічними акціями та виступами організація нерідко виправдовує насильство над лесбійками та геями, розпалює ворожнечу і використовує мову ненависті.

З 2009 року ЛПГ розпочала нову форму діяльності — збір підписів для законодавчого впровадження кримінальної відповідальності за так звану «пропаганду гомосексуалізму». Відтак, в 2010 році до лозунгів на вуличних акціях

під стінами парламенту та уряду додалися «За пропаганду гомосексуалізму — статтю», «Реєстрація партнерств збоченців — загроза національній безпеці», «Верховна Рада і народ України проти ювенальної юстиції», «Не допустимо гомосексуальному лобі закріпитись в Україні!». Територія проведення акцій та карнавалів ЛПГ розширилась з Києва до інших міст України.

Тоді ж у 2010 році було створено нову організацію під назвою «Громадянський рух “Всі разом!”», яку очолив Руслан Кухарчук, що одночасно є лідером ЛПГ. На офіційному сайті спільним базисом діяльності проголошуються «християнські цінності». «Всі разом!» сформулювали п'ять досить великих блоків, які буцімто є об'єктом інтересу організації: «Безпечне суспільство», «Повноцінна сім'я», «Релігійна свобода», «Міцне здоров'я» та «Благодійність». «Заборона пропаганди гомосексуалізму» записана до блоку «Повноцінної сім'ї»^{vi}. Однак, незважаючи на такі широко заявлені інтереси, аналіз сайту показує, що переважна більшість інформації фокусується саме на боротьбі з «пропагандою гомосексуалізму» та подібних ініціативах. Така стратегія маскування організаційних цілей під егідою широкого спектру «соціальних проблем», в той час як фактично діяльність організації націлена проти окремої меншаритарної групи, не є унікальною для «Всі разом!» — вона є доволі типовою для низки гомофобних ініціатив.

Іншою розповсюдженою стратегією є маніпулювання статистикою та використання псевдонаукових даних. Наприклад, на офіційному сайті «Всі разом!» презентуються результати опитування, яке містить упереджені запитання на кшталт «Як Ви вважаєте, чи має громадянин України право на захист себе від пропаганди гомосексуалізму?». Згідно з даними сайту, це опитування проводилося серед пересічних перехожих на вулиці. В результаті новина «85% киян хочуть захистити себе від пропаганди гомосексуалізму»^{vii} ротується далі на інтернет-ресурсах як соціологічне дослідження, буцімто репрезентативне для столиці та покликане підтвердити підтримку збору під-

писів ЛПГ за криміналізацію цієї ж «пропаганди». Крім того, подібні «соціологічні опитування» нерідко є повністю сфабрикованими, їх реалізацію приписують невеликим центрам соціологічних досліджень, які в дійсності до таких опитувань громадської думки не мають жодного стосунку.

В 2010 році ЛПГ розпочала відкриту співпрацю з народними депутатами, серед них Павло Унгурян, представник ВО Батьківщина (БЮТ), який при цьому очолює громадську організацію «Спілка молодих християн України». В 2010 році на акції ЛПГ депутат заявив: *«Наше суспільство деградує. Жахливі цифри та небезпечні тенденції: Україна лідирує за темпами розповсюдження СНІД й дитячого алкоголізму, виготовлення та копіювання дитячої порнографії. Необхідно взяти курс на відродження нашої християнської спадщини, відстоювати моральні цінності»*^{viii}. У 2009 році його організація розпочала моралізаторську кампанію під назвою «Чистий погляд», направлену проти «соціальних хвороб, які суперечать християнській моралі», як-от: безпритульність, алкоголізм, наркозалежність, тютюнопаління, ВЛ/СНІД, аборти, «вільне кохання». Причинами цих бід названо «бездуховність більшості молодих людей, відсутність загальноприйнятих цінностей та авторитетів, зниження ролі родини», іншими словами, те, що консерватори називають «втраченою моральних орієнтирів» молодого покоління. Чисельні постери були розміщені на сітілайтах в Київському метрополітені, що нагадували соціальну рекламу, затверджену урядовими міністерствами, а серед студентства великих міст розповсюджувалися відповідні флаєри. Частина постерів засуджують перелічені «соціальні проблеми», решта ж ніби пропонують засіб їх вирішення, своєрідні «ліки» від «соціальних недугів»: поважати старих людей, читати Біблію, проявляти любов до дітей. Чистота, невинність протиставляється «бруді» й безрозбірливості не лише на символічному рівні, але й буквально: чисті доглянуті діти супроти брудних, безпритульних злидарів, що не гребують вуличною ширкою чи чужою пляшкою пива. Таке зобра-

ження гострих соціально-економічних проблем як наслідку «морального падіння» окремих індивідів, а не провалу державної системи соціального захисту, є типовим для українського політикуму консервативного гатунку. Програма повторюється майже щорічно^{ix}. В 2011-му Унгурян виступив одним з авторів законопроекту №8711 — першої зареєстрованої законодавчої ініціативи, націленої на криміналізацію так званої «пропаганди гомосексуалізму».

«Батьківський комітет України»

Активним учасником вуличних акцій ЛПГ, зокрема протестів проти рівних прав для ЛГБТ під будівлями Посольств Нідерландів, Канади та представництва Єврокомісії в Україні, є голова Всеукраїнської громадської організації «Батьківський комітет України» Ігор Друзь. «Батьківський комітет України» скерує свою діяльність на введення заборони «пропаганди» гомосексуальності, визначеній як явище, що «зашкоджує праву сім'ї», поряд із алкоголізмом, наркоманією, проституцією, педофілією, насильством. Комітет активно виступав проти проведення гей-прайду у Києві в травні 2012-го. Іншою провідною тематикою Комітету є протистояння впровадженню ювенальної юстиції в Україні. Заходи Батьківського комітету нерідко охороняються «Вірним козацтвом», праворадикальною групою мілітаристського спрямування.

До 2011 року очільник Батьківського комітету виступав радником Представника Української Православної Церкви (Московського Патріархату) у Верховній Раді України^x архієпископа Львівського і Галицького Августина (Маркевича)^{xi}. Ігор Друзь є також співзасновником Київської організації «Народний Собор». Така барвиста суміш афіліацій є красномовним прикладом поєднання релігійних і праворадикальних ідеологій, організацій та інституцій.

Друзь визначає «Народний Собор» як «православно-патріотичний рух, який відкидає ліберальну модель держави, що зашкоджує вірі та здоровій родині». Не-

зважаючи на критику багатьох гомофобних організацій за «недостатню радикальність», Народний Собор ситуативно об'єднується з ними заради спільної мети. Так, за словами Друзя, співпраця різних сил для зриву гей-прайду була об'єднана метою «*знищити навісегда саму думку о возможности шестивия извращенцев по Матери городов русских*»^{xii}. Це ілюструє, як праворадикальні та релігійні організації знаходять спільні точки взаємодії та активної мобілізації в боротьбі проти «спільного ворога». Ці угруповання відрізняються рівнем (відкритого/прихованого) насильства та радикальності, але вони всі одноставні в позиціонуванні гомосексуальних людей як «неповноцінних», «другосортних», таких, що не можуть мати рівні права з гетеросексуальними людьми. Чималої уваги релігійні праві приділяють питанню одностатевих шлюбів — незважаючи на те, що в Україні фактично не було жодних громадських обговорень або законодавчих ініціатив щодо легалізації одностатевих шлюбів. Це можна пояснити тим, що попри незначну видимість ЛГБТ-спільноти в Україні та обмежену адвокацію з питань сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності з боку правозахисних організацій, релігійні праві радше орієнтуються на антидискримінаційну політику Західної Європи та Північної Америки, яка регулярно обговорюється в офіційних українських медіях. У відповідь на це на контрмарші проти гей-прайду в травні 2012 року ЛПГ додали до своїх гасел: «Гомосексуальний “шлюб” не відноситься до прав людини».

Сексуальні та репродуктивні права, перш за все, права ЛГБТ і право на аборт, стають спільними мішенями церков різних конфесій, релігійних організацій та окремих політиків з їхніми «кишеньковими» неурядовими організаціями. Оскільки прями ініціативи церков менш помітні й інтенсивні, ніж різноманітня діяльність релігійних організацій, спільна гомофобна та анти-жіноча політика релігійних правих часто позиціонується як прояв «громадянського суспільства». Важливо, що релігійні праві організації всі як одна позначають себе як «рухи»: «рух людей з майбут-

нім», «громадянський рух», «рух батьків», «рух матерів та дружин проти аморальності» тощо. Це дозволяє досягти подвійної мети: з одного боку, подає цілеспрямовану діяльність конкретної організації з окремим фінансуванням як нібито ініціативу «стурбованих громадян», а по-друге, створює ілюзію масовості, відтак, поширеності і прийнятності ідей та цілей конкретної (доволі маргіальної) організації. Релігійні праві діють не лише через вуличні акції, пікети, збори підписів, поширення інтерв'ю в офіційних та власних медіях, але і через роботу в численних громадських радах при державних інституціях. Уряд часто охоче підтримує пропозиції та ініціативи релігійних правих угруповань і, відповідно, представляє таку співпрацю як відповідь на запит того ж «громадянського суспільства». Стосовно певного кола питань, пов'язаних із сексуальністю, релігійні організації є чи не єдиними, до чийх голосів дослухається держава. Тим не менше, співпраця з релігійними правими організаціями забезпечує необхідну легітимізацію законодавчих рішень, так ніби вони були підтримані широкою громадськістю.

За останні чотири роки помітною є значна професіоналізація релігійно-фундаменталістських організацій. Характерною для них стає співпраця з народними депутатами, проведення спільних форумів та конгресів, співорганізаторами яких виступають народні депутати або представники державних служб, мобілізація населення. У своїх друкованих матеріалах та на інформаційних ресурсах організації пропонують своїм цільовим групам приклади листів, адресатів та контакти, куди направляти запити, наприклад, за криміналізацію «пропаганди» гомосексуальності, або лист від батьків проти участі дитини в тренінгах на тематику гендеру чи прав дітей (як-от, проти насильства над жінками та дітьми). Очільник ЛПГ Руслан Кухарчук від імені Асоціації журналістів «Новомедіа» проводить майстер-класи для студентів медіа-спеціальностей вищих навчальних закладів з метою підвищення релігійної освіти світських журналістів^{xiii}.

Характерним також є посилення впливу релігійних правих на державну політику. В жовтні 2012 року Міжфракційна депутатська група «За духовність, моральність та здоров'я України»^{xiv} провела у Києві Всеукраїнський форум сім'ї. В роботі Форуму взяли участь громадські організації, християнські конфесії, священнослужителі, представники державних органів та Парламенту України. Одним з пунктів програми Форум передбачав роботу у секціях на тему «Сучасні загрози для сім'ї (ювенальна юстиція, гомосексуалізм, гендерне право)». Результатом Форуму стала декларація щодо *«захисту інституції сім'ї від деструктивних сил, впливів та явищ, які руйнують українські сімейні цінності та нав'язують аморальне законодавство»*. Спираючись на основи «християнської моралі», учасники Форуму поставили за мету запровадити Закон України «Про основи державної сімейної політики» та підкреслили, що сімейну політику слід розглядати в контексті національної безпеки. Для реалізації поставлених завдань в декларації проголошено про створення низки спільних ініціатив: Національного громадського руху «За сім'ю», Всеукраїнського Національного координаційного експертно-аналітичного центру з питань сім'ї; проведення обласних та місцевих форумів сім'ї та створення місцевих осередків про-сімейного руху; відзначення на національному рівні Дня сім'ї у травні 2013 року; ініціювання розгляду на сесіях Верховної Ради України, обласних та місцевих рад питань захисту сім'ї; регулярну роботу з відстоювання сімейних цінностей, підготовку нових законів, розробку державних програм, проведення регулярних форумів та конференцій щодо захисту сім'ї^{xv}. В цілому йдеться про потужний лобінг про-сімейних та релігійних організацій, християнських конфесій, надання їм доступу до механізмів впливу на законотворчість та політичні рішення. Гомосексуальність і гендерна рівність розглядаються як загроза інституту сім'ї в контексті «загрози національній безпеці», що відображає концепт «гендер-гей-диктатури», який використовують релігійні праві групи в Україні.

Всеукраїнська Рада Церков та релігійних організацій

Крім релігійних угруповань, голоси різних церков представлені Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, до складу якої входять 19 членів^{xvi}. Вона була утворена як «представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган з метою об'єднання зусиль церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин» в 1996 році^{xvii}. Однак, Рада церков стала значно активнішою тільки з 2006 року. Незважаючи на те, що Положення про Раду церков наголошує, що «Рада будує свою роботу на засадах рівності і рівноправ'я»^{xviii}, одним з перших спільних документів стала Декларація «про негативне ставлення до явища гомосексуалізму та спроб легалізації так званих одностатевих шлюбів (реєстрації одностатевих партнерств)», яка буде предметом дискурсивного аналізу цього розділу. В 2010 році ця декларація була знову підписана християнськими церквами України.

Рада церков у 2011 році брала участь у парламентських слуханнях щодо стану суспільної моралі в Україні, де закликала до законодавчого регулювання морального життя суспільства. Представник Ради церков відзначив плідну співпрацю з Національною експертною комісією з питань захисту суспільної моралі. Також на слуханнях народний депутат, Представник Президента України у Верховній Раді Юрій Мірошніченко закликав церкву взяти на себе місію «духовного поведиря української нації»: *«Церква має активно увійти в освітній простір, взявши на себе функцію просвітництва і виховання, в Збройні Сили, в правоохоронні органи і пенітенціарну систему, трудові колективи і життя територіальних громад, ставши добрим порадиником і наставником складних життєвих ситуацій»*, *«це завдання вимагає*

створення потужної інфраструктури, координації зусиль всіх церков і конфесій, що представлені в Україні, і максимального сприяння державою»^{xix}. Подібні висловлювання народних депутатів на парламентських слуханнях демонструють порушення конституційного принципу світської держави: парламентарі пояснюють соціально-економічні проблеми «втратою моральних орієнтирів», «падінням моральності української нації», чим, в свою чергу, обґрунтовують необхідність надання церкві доступу до державних ресурсів та інфраструктури, можливість впливати на політику та законотворчість.

Вже зазначена Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі (НЕК) виступає потужним органом цензури та зв'язкою між державною владою та релігійними організаціями. Комісія була створена у 2004 році, а з 2008 року її діяльність стала публічною та видимою. НЕК є постійно діючим державним позавідомчим експертним і контролюючим органом, відповідно до Закону України «Про захист суспільної моралі»^{xx}. В межах її компетенції — проводити перевірку діяльності засобів масової інформації, юридичних осіб усіх форм власності, що займаються організацією видовищних заходів та діяльністю з обігу продукції сексуального чи еротичного характеру або такої, що містить елементи насильства і жорстокості. Рішення НЕК є обов'язковими для розгляду центральними і місцевими органами влади, засобами масової інформації всіх форм власності, а також фізичними та юридичними особами. Фінансування НЕК здійснюється за рахунок коштів державного бюджету України.

Офіційно визначені основні завдання НЕК включають:

- проведення експертизи продукції, видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру та продукції, що містить елементи або пропаганду культури насильства, жорстокості, порнографії;

- аналіз процесів і тенденцій, що відбуваються у сфері захисту суспільної моралі, розроблення для органів державної влади та органів місцевого самоврядування рекомендацій з їх правового регулювання;

- контроль за дотриманням законодавства у сфері захисту суспільної моралі;

- участь у розробці міжнародних договорів України з питань захисту суспільної моралі.

Закон України «Про захист суспільної моралі» передбачає процедури дозвільного характеру та різні форми попереднього обмеження продукції сексуального, еротичного характеру або такої, що «завдає шкоди моральності суспільства». Закон містить посилання на «традиційні цінності» та перелік критеріїв, які можуть бути інтерпретовані в залежності від бажання та переконань членів НЕК. За даними правозахисних організацій, з моменту свого заснування комісія видала понад 20000 висновків, за результатами яких відкрито понад 300 кримінальних справ¹. Рішеннями НЕК фактично зупинено прокат низки художніх фільмів, вилучено з продажу надруковані тиражі газет тощо. У 2010 році НЕК фактично призупинила на певний час національну рекламну кампанію проти ВІЛ/СНІДу. Розглянувши звернення щодо моральності реклами національної кампанії з профілактики ВІЛ/СНІДу «Не дай СНІДу шансу», комісія вирішила, що зображення з написами: «Зайдеш на каву?», «Подивимось кіно у мене вдома?» — *порушують етичні норми і нехтують правилами пристойності*^{xxi}. НЕК контролює та обмежує інформацію про контрацептивну культуру на основі переконань членів комісії в тому, що *реклама пропагує вільні, обмежені лише презервативом, статеві стосунки та обурює громадян, які виховані на традиційних культурно-духовних цінностях*^{xxii}. Цей випадок добре ілюструє державне обмеження свободи слова та вираження поглядів й репрезентує, яким чином державні рішення послуговуються релігійно-фундаменталістською риторикою.

1. Закон України «Про захист суспільної моралі»: аргументи проти. Добірка експертних аналізів та коментарів. Луганськ: Правозахисний центр «Поступ», 2011. — С. 5.

Дискурсивний аналіз гомофобії релігійних правих

Цей підрозділ базується на дискурсивному аналізі таких документів: Декларація «Про негативне ставлення до явища гомосексуалізму та спроб легалізації так званих одностатевих шлюбів (реєстрації одностатевих партнерств)» Ради церков (2007)^{xxiii}; друковані брошури, що поширюються під час різних конференцій з гендерних питань, на анти-ЛГБТ і анти-жіночих демонстраціях та інших публічних заходах, організованих релігійними правими угрупованнями: «Антисімейні технології – Загроза національній безпеці» ЛПГ (2010)^{xxiv}, «Гендер без прикрас: Через гендерну політику к диктатурі гомосексуалізму» «Всеукраїнського батьківського руху» (2010–2011)^{xxv}, «Гендерне “виховання”, або як з ваших дітей робитимуть гомосексуалістів» веб-платформи «СТОП-Гендер!» (2012)^{xxvi}. Далі в тексті я використовуватиму скорочені назви брошур.

Декларація Ради церков щодо гомосексуальності

Декларація Ради церков конструює гомосексуальність як «зло»: «[С]ексуальні відносини між представниками однієї статі протиприродні та є злом. (...) Ніхто не повинен використовувати свободу [в своїх діях] з метою творити і поширювати зло». Аргументація декларації припускає, що гомосексуальність «заразна», вона може передаватися і насаджуватися іншим особам: документ застосовує концепт «пропаганди» та стверджує, що визнання гомосексуальності варіантом норми буде заохочувати громадян до одностатевих сексуальних стосунків. Гомосексуальність розглядають одночасно і як наслідок особистого вільного, але «нерозумного» вибору, і як «прояв глибоко вкоріненого гріха», який можна подолати за допомогою віри та визнання «гріховної природи» одностатевих відносин.

Легалізація гомосексуальних союзів прирівнюється до «суспільної катастрофи» та «викривлення поняття

суспільної моралі». В Декларації наводиться приклад західних економічно розвинутих країн, у яких «нівельюється інститут традиційної сім'ї», що нібито призводить до демографічної кризи, «критичного падіння суспільної моралі» та, в кінцевому підсумку, аж до легалізації педофілії. Пов'язування (чоловічої) гомосексуальності з педофілією пронизує всю гомофобну риторику релігійного чи будь-якого іншого ґатунку. Рада церков відверто заявляє, що права та привілеї, передбачені офіційним статусом шлюбу, мають залишитись виключно гетеросексуальними, за правовою системою доступними лише «традиційному подружжю». Ця стурбованість легалізацією одностатевих партнерств виникла в умовах, коли не було жодної спроби запровадити одностатеві партнерства, ні в 2007 році, коли декларація була створена, ні тепер. Така аргументація начисто підтверджує, що ЛГБТ-спільнота прагне рівних, а не якихось «особливих» прав, як це часто зазначають гетеросексистські критики.

Формальна заява в Декларації про те, що віруючі не мають ненависті або упередженого ставлення до лесбійок та геїв, нівельюється заборонаю для будь-якої релігійної людини «мириться з гомосексуалізмом, іншими аморальними діями та їхньою пропагандою, як явищами духовного й суспільного життя». Декларація заявляє: «за зло Бог карає не тільки тих, хто особисто його звершує, але й тих, хто вголос чи мовчки його схвалює». Нова редакція Декларації, зроблена в 2010 році, коли вона була знову підписана й оприлюднена в медіа, додатково зазначає: «ті, хто підтримують пропагування гомосексуалізму, не можуть вважатися християнами. (...) Суспільство не має права закривати очі на пропаганду гомосексуалізму, сприймаючи це нібито лише як “приватну справу” тих, хто схильний до цього гріха»^{xxvii}. Таке явне підбурювання ненависті і ворожнечі, коли навіть відсутність засудження вважається гріховною та протиправною, являє собою один з найекстремальніших прикладів гомофобної риторики в Україні. Пусте твердження, що Рада церков не виступає за

2. Марія Маєрчик. Вторгнення гомосексуальності/ 120 сторінок Содому: Сучасна світова лесбі/гей/бі література. Квір-антологія. Упорядниці/ки: Ірина Шувалова, Альбіна Позднякова, Олесь Барліг. К: Критика, 2009.;

Хили Д. Гомосексуальное влечение в революционной России: регулирование сексуально-гендерного диссидентства / Пер. с англ. Т.Ю. Логачевой, В.И. Новикова; изд. подготовил Л.В. Бессмертных. — М.: Ладомир, 2008;

74

дискримінацію гомосексуальних людей, не змінює загального тону декларації.

Агітматеріали релігійних правих

Дискурс релігійно-фундаменталістських організацій оперує, перш за все, концептом «змови», в якому чи то Україна як окрема держава, чи в союзі із «слов'янськими країнами» протиставляється Європі та «Заходу». Сімейні цінності, моральність, духовна чистота та релігія як їхня основа, згідно з цим дискурсом, складають багатовікову сутність української нації. З іншого боку протиставляються європейські цінності та права людини, визначені як «розпуста», «розбещеність», «аморальність» та «вимирання». Так, у брошурі «Гендер без прикрас» ідеться: «Украинское общество со своей собственной историей, основанное на истинных христианских ценностях, не приемлет навязывания аморальных принципов погибающей европейской цивилизации. (...) Евросоюз устанавливает антиценности, разрушающие основную ячейку общества — семью, что является прямой угрозой национально-му суверенитету! Все здоровые силы общества должны стать на защиту Украины от морального геноцида» (с. 49-50).

Часто не тільки «поширення гомосексуалізму», але і самі одностатеві стосунки маркуються як «нав'язані Заходом», «чужоземні» та «невластиві» для української культури, незважаючи на те, що існує низка встановлених термінів українського або російського походження, які позначають гомосексуальні практики (скажімо, в юридичній літературі знаходимо термін «мужолозтво», в антропологічний — «секеляння»)². Таке іншування гомосексуальності та конструювання образу гомосексуальних людей як «ворогів нації» має довгу історію у правих та консервативних ідеологіях. Так, криміналізація гомосексуальності в СРСР в 1930-х супроводжувалася визначенням гомосексуалів як контрреволюціонерів, шпигунів буржуазної системи. При цьому, в США в 1980-х гомосексуальність визначалася як

явище, яке послаблює дух Америки у протистоянні Росії, частина задуму «комуністичної змови»³.

У брошурі «Антисімейні технології» ЛПГ розвиває теорію змови в расистському та ісламофобному ключі: «В семейном плане Европа — это пример того, как не надо жить. Почти вся европейская молодежь пробовала наркотики, погрязла в пьянстве и беспорядочных половых связях. Ее коренные народы вымирают, а земли быстро заселяются неграми, арабами и китайцами»^{xxviii}. Завданням брошури є нажахати читачок та читачів, зокрема прикладом Парижа, де «толпы арабов-мигрантов устраивали погромы на улицах». Ці цитати повторюють типову праворадикальну моральну паніку навколо демографічних проблем та загрози вимирання корінного (білого) населення. Релігійна відмінність підкреслюється як найбільша загроза національним і етнічним кордонам, мусульмани зображуються як абсолютно «інші» для української нації та української землі. При цьому релігійний екстремізм високо відзначають за збереження жорстких гендерних норм: «В Иране после исламской революции 1979 года осудили на смерть более 4000 лесбиянок и гомосексуалистов. Также клерикальный режим казнил немало женщин за внебрачный секс. (...) Я полагаю, в Иране с проституцией, педофилией и изнасилованиями ситуация в сотни раз лучше, чем в нашей чрезвычайно культурной и цивилизованной стране»^{xxix}.

На мій погляд, лібералізація гендерних норм розглядається релігійними правими як значно більша загроза, ніж зміни в демографічній статистиці або етнічному складі населення. Відтак, зміни в гендерному режимі, передбачені гендерною політикою та освітою, конструюються як руйнування традиційного «природного» світового порядку. Ідея різниці між статтю як біологічним явищем і гендером як соціальним конструктом, запроваджена в гендерній теорії та популярна серед жіночих організацій і гендерних центрів в Україні, є іманентним фокусом уваги

3. Rubin, Gayle. "Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality", in Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality. Ed. Carole S. Vance. Boston and London: Routledge & Kegan Paul, 1984. — P. 273.

75

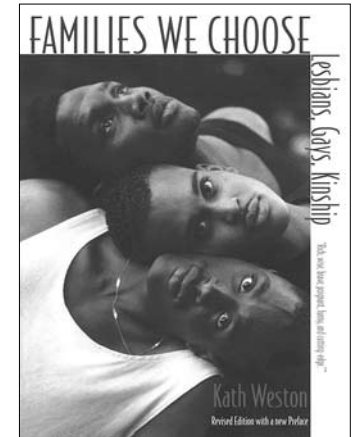
релігійних правих груп. Питання гомосексуальності обговорюється саме в цих рамках. Сама назва брошури «Гендер без прикрас» разом з іншими інформаційними матеріалами релігійних правих служить знаряддям для «викривання правди» за «маскою» гендерної політики та гендерної теорії. Релігійні праві нагнітають моральну паніку навколо терміна *гендер*, використовуючи метафору багатоголового чудовиська, завданням якого є знищення «природного порядку» жорсткого поділу на чоловіків і жінок. Автор(к)и «Гендеру без прикрас» підкреслюють: *«[в гендерной теории] фиксируется как минимум 5 гендеров (полов) — это женский, мужской, бисексуальный, гомосексуальный и транссексуальный (...) человек будто бы рождается двумя несколькополюм и будто бы сам может выбрать — быть ему мужчиной, женщиной»* (с. 3-7). Брошура «Гендерне “виховання”» йде навіть далі: у розділі під назвою «Від п’яти гендерів до тридцяти» автор(к)и стверджують, що конгрес США нібито планує легалізувати *«30 видів важких психічних хвороб (...) зоофілія, педофілія, інцест, некрофілія, урофілія, гомосексуалізм, трансгендеризм та інші збочення будуть захищені законом»* (с. 5). Тут «нові гендери» конструюються радше як сексуальні, ніж гендерні відхилення.

«Гетеросексуальність» як концепт взагалі не згадується у більшості матеріалів радикальних правих. Вочевидь, вона є настільки «природною» і самозрозумілою, що її навіть не треба називати. «Належні», «правильні» гендерні ролі неявно маркуються через гетеросексуальність: вважається, що «чоловік» визначається через «мужність» та потяг до жінок; відповідно, «жінка» визначається через «жіночність» та потяг до чоловіків. Гомосексуальні люди, таким чином, конструюються як «девіантні» не тільки на основі сексуальності, але і на основі гендеру: на відміну від «нормальних» гетеросексуальних людей, гомосексуальних людей важко віднести до будь-якої статі/гендеру взагалі. Вони повністю виключені з гендерної матриці. «Гендер без прикрас» формулює це таким чином: *«Главная цель*

[гендерной политики] — ликвидация гетеросексуального разделения людей на мужчин и женщин и замена его на новое разделение — в соответствии с теорией “гендера”» (с. 9). Цей новий гендерний розподіл зображується як повний хаос, де стать людини змінюється чи не щохвилини, в залежності від її настрою.

Гомосексуальність далі патологізується через асоціювання із нездатністю до репродукції. Більшість релігійних правих визначають лесбійок та геїв як нездатних виношувати та виховувати дітей. «Гендер без прикрас» розрізняє геїв та лесбійок: мовляв, чоловіки не можуть мати дітей, тому що чоловіча гомосексуальність є *«идеологией смерти, не имеющей в себе ничего для дальнейшего продолжения жизни»*; тоді як лесбійки як жінки наділені здатністю до репродукції, проте, щоб зберегти популяцію в країні *«необходимо, чтобы женщины рождали более двух детей. Это значит, что на двух женщин надо как минимум пятерых детей. Если такое бывает, то только в виде исключения»* (с. 43). Ця приписувана нездатність ЛГБТ-людей до відтворення служить основою для нагнітання моральної паніки навколо «демографічної кризи».

Моральна паніка навколо гомосексуальності та репродукції має довгу історію в Північній Америці і країнах Західної Європи, починаючи з 1970-х років. Як зауважила американська дослідниця Кес Вестон, «від полеміки нових правих до риторики в коридорах середніх шкіл, “вербування” приєднується до “репродукції” у відсилках до гомосексуальності. Стверджуючи, що геї та лесбійки мають спокушати молодих людей з метою увічнення (або збільшення) гомосексуального населення, тому що вони не можуть мати власних дітей, гетеросексистські критики вбачали кінець суспільства, неминучу долю суспільства, яке не може “відтворюватися”»⁴. Ідентична аргументація слугує основою для анти-ЛГБТ-утрупувань в Україні сьогодні — в гаслах гомофобних груп, на вуличних демонстраціях та виступах, у друкованих матеріалах та на інших публічних

4. Weston, Kath. Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship. New York: Columbia University Press, 1997. — P. 24.

заходах. Як влучно зазначила Вестон, «змінюючись між значенням “репродукції” як фізичного дітонародження і її значенням як збереження суспільства в цілому, характеристика лесбійок та геїв як нерепродуктивних осіб пов’язує їхні уявні “напади на сім’ю” з атаками на суспільство в ширшому сенсі»⁵.

Відтак, українські гомофобні угруповання засновують свої аргументи на двох сценаріях. Згідно з першим, гомосексуальні люди прагнуть збільшення своєї чисельності за рахунок «вербування» або «гомосексуальної пропаганди». Гомосексуальність конструюється як певний привабливий для молоді модний тренд — буцімто лесбійки та геї мають такий сильний державний захист від дискримінації, ба навіть послідовне лобі, що гей-ідентичність стає вигідною та престижною. Або ж геї спокушають чи змушують молодих чоловіків і хлопчиків до сексуальних стосунків. «Гендер без прикрас» стверджує, що через (уявну) нездатність до репродукції *«цель гомосексуалистов — вовлечь в свои сети как можно больше молодежи»*. Автори дають (невичерпний) перелік способів, за допомогою яких геї буцімто знаходять «нові жертви»:

1. *Спаивают подростка или парня — насилуют, наутро он просыпается — всё! «Ты такой, как мы!».*
2. *Насилуют в армии, в тюрьме. Потом вырабатывается дурная привычка.*
3. *Ловят мальчиков и приучают к этому делу — педофилия (с. 16).*

Такі розбіжності в представленні гомосексуальності водночас як «вродженого рідкісного психічного розладу» і чогось такого, що можна легко «підчепити» на підставі переконання, звички або насильства, дуже розповсюджені серед аргументації релігійних правих. Вживання емоційно навантаженої мови «насильства», «диктатури» покликані нівелювати ці розбіжності, зробити їх непомітними.

Другий сценарій, який, згідно з релігійними правими, допомагає гомосексуальним людям «розширити свою чи-

сельність», зосереджується навколо страшних історій про ювенальну юстицію. Ювенальна юстиція запроваджує менш суворе покарання для неповнолітніх підлітків, які скоїли злочини. Тим не менш, релігійні праві говорять про неї в основному з точки зору надання «занадто багато свободи» дітям, їхньої «безкарності» та позбавлення батьків контролю. Гомофобні групи називають ювенальну юстицію «узаконованим кіднепінгом», однією з цілей якої зазначається вилучення дітей із гетеросексуальних сімей, щоб передавати їх гомосексуальним парам. Дитячі притулки називають «концтаборами», систему ювенальної юстиції — «фашизмом» та «війною». Такий набір наративів притаманний для всього пострадянського простору, де за останні роки були спроби законодавчо впровадити систему ювенальної юстиції.

Релігійні праві групи стурбовані тим, що держава буде втручатися у приватну сферу сім’ї та позбавляти батьківських прав за жорстоке поводження з дітьми. Вони не визнають проблемою насильство по відношенню до дітей у сім’ї: на їхню думку, батьки можуть дисциплінувати й виховувати дітей будь-яким чином, як вважають за потрібне. Навпаки, відсутність дисципліни розглядається як загрозна, оскільки вона нібито призводить до некерованості дітей та, в кінцевому рахунку, послаблює моральні та гендерні норми підростаючого покоління. Дитині ж, за цією логікою, надається лише одне право — право на кривих батьків. Попри це, в потенційній ситуації, коли дитина буде передана в притулок або дитячий будинок через насильство батьків, дитину зображають як жертву насильства та жорстокого поводження з боку соціальних працівників або прийомних батьків. Таким чином, релігійні праві визнають насильство над дітьми проблематичним лише за межами (біологічної) сім’ї; насильство в сім’ї виправдовується, легітимується через приписувану вищу владу батьків над дітьми, притаманну право-релігійному дискурсу в цілому.

Атаки на систему ювенальної юстиції вибудовуються в загальну теорію змови, названу «гомодиктатурою». Усі

друковані матеріали, які я аналізую, апелюють до «змови олігархів», що має на меті значно скоротити населення планети нібито для отримання контролю над ресурсами та населенням. Деякі матеріали підкреслюють, що цей «демографічний геноцид» проводиться, зокрема, проти «слов'янських народів»^{xxx}.

У будь-якому випадку, ювенальна юстиція разом із плануванням сім'ї, сексуальною освітою, доступом до контрацепції й абортів визначаються як частина плану «світової змови», яка перешкоджає суспільству «відтворюватися». Відтак, геї і лесбійки, діти, які ростуть в дитячих будинках, емансиповані жінки, що відмовляються народжувати «через власний егоїзм», і навіть люди, терпимі до расових і етнічних меншин, сприяють створенню «нового світового порядку»^{xxxi}.

Згідно з релігійно-правою риторикою, ці явища становлять небезпеку, оскільки підважують «природну» та «богом дану» батьківську владу над дітьми, безумовну владу чоловіка в сім'ї та материнство як першочергову роль жінки. У відповідь релігійні праві укріплюють межі буцімто загроженого статусу-кво. Під час вуличної демонстрації ЛПГ у квітні 2012 проти гей-прайду та за законопроект №8711 з'явився новий лозунг праворадикальної групи «Спротивление»: «Соблюдайте полярность!» із зображенням різностатевої пари на фоні перекреслених одностатевих пар. Біодетермінізм та жорстка поляризація гендерних ролей є засадничо важливими для праворелігійної риторики. Неконсолідовані малочисельні спроби ЛГБТ, правозахисних груп, письменницької та мистецької спільноти нормалізувати гомосексуальність в публічному просторі сприймаються релігійними правими групами як загроза, у першу чергу, через те, що вони підважують традиційний гендерний режим.

Законодавчі ініціативи з заборони «гомосексуальної пропаганди»

У цьому підрозділі я аналізую дискурс законопроектів щодо заборони так званої «гомосексуальної пропаганди», які були зареєстровані у 2011-2012 роках:

(1) Проект Закону №8711 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)» (2011),

(2) Проект Закону №10290 «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму» (2012),

(3) Проект Закону №10729 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо встановлення відповідальності за пропаганду гомосексуалізму)» (2012).

Всі три законопроекти послуговуються риторикою, подібною до риторики гомофобних ініціатив релігійних правих. Концепти «моральної кризи» та «пропаганди» підхоплюються і вже без будь-яких пояснень чи надання статистичних або соціологічних даних переносяться в законопроекти. В законодавчих ініціативах «пропаганда» трактується вже не як насильство, а розростається до будь-якої згадки про гомосексуальність у публічному просторі. Частина концептів із риторики релігійних правих замінюється на більш прийнятну мову чиновництва та законодавства: так, концепт «змови» вже не названий прямо, а модифікований у «загрозу національній безпеці» та «демографічну кризу».

У пояснювальній записці до першого зареєстрованого законопроекту з заборони «гомосексуальної пропаганди» №8711 депутати обґрунтовують свою ініціативу тим, що гомосексуальність нібито становить «загрозу національній безпеці, оскільки приводить до епідемії ВІЛ/СНІД, а також руйнує інститут сім'ї та може призвести до демографічної кризи»^{xxxii}. Метою законопроекту є встанов-

лення відповідальності за «зловживання свободою слова діяльності друкованих засобів масової інформації чи використання телерадіоорганізацій» за згадування гомосексуальності. Окрім змін до Кримінального Кодексу України та славнозвісного Закону про захист суспільної моралі, законопроект передбачає зміни до законів, що регулюють друковані ЗМІ, телебачення і радіомовлення, і таким чином пропонує посилити цензуру інфопростору. Аргументація ідентично ретранслює вислів лідера ЛПГ Руслана Кухарчука 2008 року: *«Пропаганда гомосексуалізму і розповсюдження гомосексуалізму — це угроза національній безпеці держави. Три причини, у нас все по пунктах, чтобы легче было. Первая угроза: распространение гомосексуалізму приводит к распространению СПИДа, вторая причина — это угроза углублению, усилению демографической ситуации, и без того сложной. И третье — это разрушение института семьи»^{xxxiii}*. На жаль, можемо спостерігати, як аргументи «захисників моралі» не лише відображаються в законодавчих ініціативах, але поступово стають звичним явищем у політичній дискусії навколо гомосексуальності в Україні.

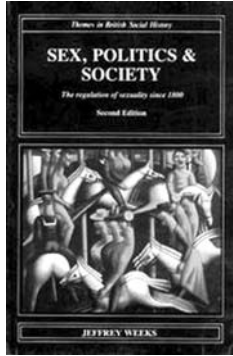
Попри те, що у 1990 році Всесвітня організація охорони здоров'я виключила гомосексуальність із Міжнародної класифікації хвороб, цей законопроект пропонує повернути у вжиток дискримінаційний термін «гомосексуалізм», який є науково некоректним, таким, що патологізує та асоціюється із медичним діагнозом, закладаючи тим самим у законодавче регулювання дискримінаційну термінологію.

Автор(к)и законопроекту спекулюють статистичними даними про ВІЛ в Україні, відтворюють стереотипні упередження щодо гомосексуальних людей. Маніпулюючи панікою навколо «демографічної кризи», депутати протиставляють гомосексуальність репродуктивності, можливості народжувати дітей. Очевидно, апеляція до демографічної ситуації є зручним риторичним прийомом для

виправдання дискримінаційної гомофобної законодавчої ініціативи. Лесбійки і геї не втрачають своєї репродуктивної функції через негетеросексуальність. Однак цей ідеологічний конструкт, що постулює лесбійок та геїв як «інших», як і будь-яка інша форма расизму, дозволяє виправдовувати дискримінацію.

Остаточними і, насправді, ключовими аргументами на користь криміналізації так званої «гомосексуальної пропаганди» депутати називають захист «суспільної моралі» та «захист дітей». Проте мораль не залишається однаковою для всіх історичних періодів, вона змінюється і стає дедалі більш чутливою до дискримінованих груп. Наприклад, у XIX столітті не було аморальним залишати дівчат неграмотними, без освіти; не вважалася аморальною публічна зневага, відмова в наймі на роботу представниць і представників деяких етнічних груп, наприклад, ромів; використання дитячої праці було морально прийнятним тощо.

Мораль не є уніфікованою, не існує єдиного вичерпного переліку цінностей, який би охоплював усі питання, і який би поділяли всі члени суспільства. Норми моралі суб'єктивні, а врегульована державою норма моралі набуває характеру норми права, що має обов'язковий характер. Міжнародна правова практика стверджує, що моральні уявлення не можуть бути основою для дискримінації. Попри це, поняття «суспільна мораль» використовується в українському законодавстві: так, закон «Про захист суспільної моралі» визначає її як *«систему етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість»^{xxxiv}*. Під це визначення можна підвести що завгодно, в залежності від суб'єктивної позиції особи, яка інтерпретує закон. Норми, які містяться в законі «Про захист суспільної моралі», дозволяють довільно втручатись у реалізацію права на свободу самовираження. Попри нечіткість та розпливчатість такого визначення мо-

6. Weeks, Jeffrey. *Sex, Politics and Society: The Regulations of Sexuality Since 1800*. London: Longman, 1981. — P.14.

7. Rubin, Gayle, *ibid* — P. 297.

жемо спостерігати подальші спроби інтегрувати це поняття в українське законодавство.

Моральна паніка, послідовно створювана релігійними правими навколо теми гомосексуальності, транслюється в потрактуванні гомосексуальності як «загрози національній безпеці» буцімто через поширення епідемії ВІЛ/СНІДу. Слідом за Джефрі Вікс, моральну паніку можна охарактеризувати так: «Моральна паніка кристалізує поширені страхи та тривоги і часто долає їх не за допомогою пошуку реальних причин проблеми (...), а за допомогою перекладання їх на “цапів-відбувайлів” у визначеній соціальній групі (часто “аморальних” або “дегенеративних”)»⁶. Як зазначає Гейл Рубін, моральна паніка є політичним питанням, в якому розсіянні настанови проявляються у політичних діях, а далі у соціальних змінах. Система сексуальної стратифікації надає можливість легко знаходити ту групу, якій бракує ресурсів для самозахисту, і забезпечує апаратом обмеження свобод — стигма «сексуального дисидентства» робить їх морально беззахисними. Кожна моральна паніка має наслідки на обох рівнях: найбільше страждає упосліджена група, але соціальні та законодавчі зміни зачіпають всіх. Проте моральні паніки рідко позбавляють від реальних проблем — саме тому, що вони націлені на химери.⁷

Однак предметом політичної критики законопроекту №8711 стало не нагнітання моральної паніки чи маніпуляція статистичними даними, а лише відсутність визначення «пропаганди». Втім, наступний зареєстрований законопроект №10290 «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму» бере до уваги зазначену критику та надає визначення: «пропаганда гомосексуалізму — це діяльність, яка має на меті та/чи виражається в умисному поширенні будь-якої позитивної інформації про гомосексуалізм, що може завдати шкоду фізичному та психічному здоров'ю дитини, її моральному та духовному розвитку, в тому числі, сформуванню у неї хибних уявлень про соціальну рівноцінність традиційних і не-

традиційних шлюбних відносин, а в майбутньому вплинути на її вибір соціальної орієнтації»^{xxxv}.

Законотворці продовжують використовувати розпливчасті формулювання «моральності» і «духовності», які разом із «пропагандою» впроваджують суб'єктивні критерії. Це може призвести до вільного інтерпретування та зловживання, якщо законопроект буде прийнято. Зазначена «шкода фізичному здоров'ю дитини» прямо пов'язує гомосексуальність із фізичним насильством, зґвалтуванням, педофілією. Такий зв'язок дискурсивно маркує гомосексуальних людей як осіб, що скоюють сексуальний злочин. У визначенні «пропаганди» також знаходить своє відображення релігійний концепт «зла», що підкріплюється заборонаю говорити про гомосексуальність позитивно, а також нерівність гомосексуальних стосунків із «традиційним шлюбом». Сексуальна орієнтація розширюється до «соціальної орієнтації», надаючи гомосексуальності (мовою законопроекту — «нетрадиційній сексуальній орієнтації») рис відхилення та девіації. Законопроект єдиною нормою «соціальної орієнтації» стверджує гетеросексуальність, чим ще більше підсилює гетеросексуальність як інституційну, «природну» та обов'язкову.

Враховуючи критику попереднього законопроекту №8711 як такого, що порушує конституційний принцип недискримінації за будь-якою ознакою, обмежує свободу слова, право на мирні зібрання, свободу самовираження, автор законопроекту №10290 стверджує, що жодне з положень «не може трактуватися як таке, що обмежує конституційні права та свободи людини і громадянина на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів та переконань, об'єднання в політичні партії та організації, проведення мирних зборів та громадських заходів», тобто до «пропаганди» не відносяться мітинги та демонстрації за права гомосексуальних людей. Проте детальний розгляд поняття «гомосексуальна пропаганда» виявляє протиріччя та доводить декларативний характер даної заяви. Законопроект визначає такі прояви «пропаганди

гомосексуалізму»: «проведення мітингів, парадів, акцій, пікетів, демонстрацій та інших масових зібрань, що має на меті та/чи виражається в умисному поширенні будь-якої позитивної інформації про гомосексуалізм»; «поширення в засобах масової інформації повідомлень, статей про гомосексуалізм»; «проведення навчальних уроків, тематичних бесід, інтерактивних ігор, виховних годин, факультативів, інших заходів учбового характеру на тему гомосексуалізму чи донесення до дитини (дітей) інформаційного повідомлення про гомосексуалізм»; «поширення у загальноосвітніх навчальних закладах інформації у будь-якій формі про гомосексуалізм».

Крім того, законопроект №10290 вводить поняття «непублічної пропаганди», а саме «*прихованої (таємної) діяльності, яка має на меті та/чи виражається в умисному поширенні будь-якої позитивної інформації про гомосексуалізм*» (виділення авторське). Законодавчі ініціативи продовжують відтворювати суперечності, що містяться в риториці релігійних правих щодо поділу на приватне та публічне. Примарна повага до приватного життя лесбійок та геїв проявляється у створенні та відтворенні «дозволених» для гомосексуальних людей меж; саме поняття «гомосексуальної пропаганди» налаштоване проти «допустимих» приватних практик. Гетеросексистська критика в більшості своїй посиляється на аргумент «спальні»: так, ніби те, що люди роблять в своєму приватному житті, буде прийнятним, якщо вони не будуть виносити це назовні. Звісно, розділення на приватне/публічне в даному контексті саме по собі може бути предметом феміністичної критики, оскільки сексуальність стосується не тільки сексуальної практики, але пронизує кожен аспект життя. Однак, відповідно до законопроекту №10290, жодної позитивної інформації про лесбійок чи геїв не має бути ні в публічній, ні у приватній сферах.

Більше того, законопроект №10729 додає бісексуальність та трансгендерність до переліку заборонених «про-

паганд» за аналогією законопроекту, що був прийнятий в Санкт-Петербурзі у березні 2012 року.

Особливістю законодавчих ініціатив є їхній акцент на захисті дітей. Апеляція до «пропаганди» сексуальності є типовою гомофобною риторикою, згідно з якою всі діти вважаються апріорі гетеросексуальними. Дитина від народження постійно отримує вербальні, невербальні, візуальні сигнали про гетеросексуальність як єдину норму. Пропагування ненависті та нетерпимості щодо будь-яких проявів негетеросексуальності призводить до маргіналізації лесбійок, геїв, бісексуальних, трансгендерних людей, до внутрішньої гомофобії та самостигматизації, дискримінації та навіть фізичного насильства з боку оточення. Законопроекти матимуть негативні наслідки для тих дітей та підлітків, які вже відчувають свою гомо- або бісексуальність, і яких законопроекти нібито покликані захищати. Підлітки з гомо- або бісексуальною орієнтацією, а також й ті, хто не вписуються в рамки гетеронормативної моделі «фемінності» та «маскулінності», нерідко стають об'єктами булінгу в школах — психологічного та фізичного цькування з боку однолітків чи вчительок/-ів. Таке цькування призводить до травматичних й іноді трагічних наслідків. Забезпечення можливості отримувати та передавати адекватну інформацію про сексуальність є важливим кроком для створення безпечного інформаційного простору. Натомість українські політики пропонують ініціативи, що підбурюють насильство на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Тим не менш, це, здається, відповідає загальним поглядам праворадикальних і релігійних груп на права дітей: насильство щодо дітей часто не розпізнається або навіть виправдовується.

Висновком Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України законопроект №8711 було рекомендовано відхилити. Але експертна група, яка аналізувала законопроект, також називає гомосексуальність «сексуальним відхиленням»^{xxxvi}. Така риторика не поодиноким серед висновків Головного науково-експертного

управління. Так, Управління рекомендує до розгляду інший законопроект № 8212 від 10.03.2011 про заборону користування допоміжними репродуктивними технологіями особам, які перебувають в одностатевих шлюбах. У своєму висновку Управління посилається на захист прав дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, від «насильства, в тому числі і від сексуальних зловживань з боку батьків чи іншої особи, яка турбується про дитину»^{xxxvii}. Отож, фахівці Управління, слідом за релігійними правими, проводять прямий зв'язок між вихованням дітей в одностатевих сім'ях та сексуальним насильством над дітьми.

Пізніше профільний Комітет з питань свободи слова та інформації рекомендував Верховній Раді прийняти законопроект №8711 в першому читанні за основу. Таке рішення було ухвалено, незважаючи на негативний висновок науково-експертного управління ВРУ, численні листи до парламенту України і засудження з боку правозахисних українських та міжнародних організацій та європейських структур.

У жовтні 2012, коли громадська увага була прикута до долі закону про клепс, Верховна Рада України все ж таки ухвалила в першому читанні законопроект №8711. Законопроект прийняли з другої спроби. У своїх промовах депутати посилалися на підтримку законопроекту церквами, Радою церков України зокрема, що знову ставить під питання статус України як правової, світської та демократичної держави^{xxxviii}.

Численні організації висловили свої негативні оцінки та закликали відхилити законопроект №8711 як такий, що порушує Конституцію України, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Конвенцію про права дитини, суперечить рекомендаціям Європейського суду з прав людини та Комітету ООН з прав людини. На думку журналісток та журналістів, практичне

застосування цього законопроекту призведе до звуження прав громадян на свободу слова та поширення цензури у суспільстві й медійному просторі^{xxxix}.

Можна стверджувати, що в Україні наявна тенденція до активного гомофобного лобі через громадські організації (перш за все, йдеться про ЛПГ та «Всі разом!»). Політики використовують діяльність та гасла релігійних правих для досягнення власних політичних цілей та маніпуляцій. Так, депутати Царьков та Унгурян, автори законопроекту №8711, активно підтримують акції ЛПГ, спрямовані на впровадження заборони «гомосексуальної пропаганди», і використовують протести для привернення додаткової уваги медій перед виборами. Вартим уваги є те, що законопроект №8711 намагається вилучити із списку забороненої видавничої продукції ту, що *«проповідує релігійні віровчення, які загрожують життю, здоров'ю, моралі громадян, порушують їх права і свободи або закликають до порушення громадського порядку»*. Цей перелік законопроект пропонує замінити на заборону *«виготовляти чи розповсюджувати видавничу продукцію порнографічного характеру і таку, що пропагує культ насильства, жорстокості, гомосексуалізму»*. Прирівнюючи гомосексуальність до культів насильства й жорстокості, законотворці фактично ставлять її в один ряд із фашизмом та неофашизмом, національною та релігійною ворожнечею, що є також притаманним право-релігійному дискурсу^{xl}.

Тим часом Президент Віктор Янукович пообіцяв врахувати думку вірян при ухваленні законопроекту проти «гомосексуальної пропаганди». Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Валерія Лутковська розкритикувала законопроект як такий, що не дає жодного визначення терміну «пропаганди гомосексуалізму». Той факт, що законопроект №8711 не викликав критики як такий, що встановлює дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та запроваджує неправомірні обмеження на поширення інформації, на жаль, лише підтверджує за-

гальну поширеність гетеросексизму та гомофобії в українській політиці.

Висновки

ЛПГ, «Всі разом!», «Батьківський комітет України» та інші релігійні праві угруповання використовують емоційно навантажену мову («фашизм», «зло», «насильство») та створюють моральну паніку навколо теми гомосексуальності. Вони уважно відслідковують заходи з гендерної тематики і маніпулюють цією інформацією, щоб представити жіночі та ЛГБТ-організації як такі, що мають потужний ресурс і вплив на державну політику. Дискурс релігійних правих базується на теоріях змови «гомодиктатури» та «режиму олігархів», мета яких нібито знищити українську націю. У цій риториці лесбійки та геї зображуються фізично та психічно хворими, нездатними до репродукції і такими, що несуть загрозу для сім'ї і суспільства в цілому. Спроби за допомогою адекватної інформації про гомосексуальність протистояти гомофобній пропаганді релігійних правих та негативним зображенням у ЗМІ наштовхуються на цензуру та обмеження прав і свобод ЛГБТ. Нормалізація гомосексуальності позиціонується релігійними правими як особливо небезпечна, перш за все, тому що вона підважує жорсткий традиційний гендерний режим.

Теорія змови перекладається на мову «демографічної кризи», «загрози національній безпеці», «занепаду інституту сім'ї» та «захисту суспільної моралі», що добре пасує до українського законодавчого дискурсу. Радикальні праві і фундаменталістські релігійні групи використовують численні інформаційні та фінансові ресурси для популяризації своїх ідей через інформаційні кампанії, вуличні демонстрації, конференції та інші заходи в публічному просторі. Співпраця з депутатами дозволяє транслювати цей гомофобний та моралізуючий наратив у законопроекти. Три законопроекти, що запроваджують заборону на

так звану «пропаганду гомосексуальності», позиціонуються як відповідь на «стурбовані голоси» громадянського суспільства. Необхідність регулювання «гомосексуальної пропаганди» виправдовується необхідністю захисту дітей. Попри це депутати-автори законопроектів не беруть до уваги інтереси дітей, а радше використовують їх як засіб передвиборчого популізму.

В умовах зростання політичного консерватизму такі зміни несуть не тільки загрозу порушення прав ЛГБТ і запровадження цензури у ЗМІ і суспільстві, але й обмеження прав жінок та посилення сексистських та ксенофобних настроїв серед населення.

- i Как начиналось движение ЛПГ. Доступно за посиланням: <http://love-contr.org/index.php/about/history/>.
- ii Я використовую витяги з інтерв'ю дослідження *Динаміка становлення та перспективи розвитку руху «Любов проти гомосексуалізму в Україні»* Ольги Рождественської, Олександра Тарханова, Дарини Пирогової, під керівництвом Володимира Іщенка, факультет соціальних наук та соціальних технологій, кафедра соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2008 (робота не публікувалася).
- iii Семейный карнавал в центре Киева (фото + видео от 20.09.08). Доступно за посиланням: <http://love-contr.org/index.php/video/issue/179/>.
- iv Див. Ледяев, Алексей. Новый мировой порядок. Доступно за посиланням: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/protestant/Article/led_novmir.php.
- v Ольга Рождественська та ін., *там само*.
- vi Офіційний веб-сайт «Всі разом!»: <http://www.vsirazom.ua/>.
- vii 85% киевлян хотят защитить себя от пропаганды гомосексуализма. Доступно за посиланням: <http://www.vsirazom.ua/85-percentov-kievlyan.html>.
- viii Активисты движения «Любовь против гомосексуализма» митинговали возле зданий Верховной Рады и Кабинета министров. Доступно за посиланням: <http://love-contr.org/index.php/video/issue/627/>.
- ix «Чистий погляд» — бореться за здоров'я молоді! Доступно за посиланням: http://www.cmxy.org/index.php?option=com_content&view=article&id=289:l-&catid=31:news&Itemid=89.
- x Головна мета діяльності Представництва УПЦ у Верховній Раді України визначена як «адаптація українського законодавства і нормативної правової бази до потреб УПЦ у всій її повноті», а також представлення церковної позиції чи думки щодо окремих законодавчих ініціатив в українському парламенті. Детальніше про діяльність Представництва за 2007-2011 роки: <http://orthodox.org.ua/article/predstavnistvo-upts-u-verkhovn%D1%96i-rad%D1%96-ukra%D1%97ni>.

- xi Советник Представителя УПЦ (МП) в Верховной Раде создал организацию «для отражения угроз с Запада» (ФОТО). Доступно за посиланням: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/7991-sovetnik-predstavatelya-upc-mp-v-verhovnoy-rade-sozdal-organizaciyu-dlya-otrazheniya-ugroz-s-zapada-foto.html.
- xii Как оранжойды пытаются подмять родительское движение. Игорь Друзь о Всеукраинском форуме семьи и о проблемах суррогатного «консерватизма». Доступно за посиланням: http://ruskline.ru/news_rl/2012/10/23/video_kak_oranzhoidy_pytayutsya_podmyat_roditelskoe_dvizhenie.
- xiii Руслан Кухарчук провів майстер-класи у двох ВНЗ Луганська. 29.11.2012. Доступно за посиланням: <http://www.osvita.org.ua/news/67797.html>.
- xiv Міжфракційна депутатська група «За духовність, моральність та здоров'я України» була створена 22 жовтня 2009 р. Головою міжфракційної депутатської групи було обрано народного депутата Павла Унгуряна. В рамках співпраці з громадськістю та релігійними організаціями 16 грудня 2009 року створено Експертну раду громадських та релігійних організацій Міжфракційної депутатської групи «За духовність, моральність та здоров'я України». До неї ввійшли представники громадських організацій та основних християнських конфесій. Мета Експертної ради — консультування та ініціювання нових законів і державних програм, розробка рекомендацій та пропозицій щодо покращення законодавства стосовно актуальних проблем у суспільстві. Міжфракційна депутатська група проводить засідання за участю народних депутатів та міністрів, представників громадських та релігійних організацій, Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі. Більше інформації доступно на сайті «Спілки молодих християн України» за посиланням: http://www.cmxy.org/index.php?option=com_content&view=article&id=258:-l-r&catid=31:news&Itemid=89.
- xv Декларація Всеукраїнського форуму сім'ї. Спілка молодих християн України. Доступно за посиланням: http://www.cmxy.org/index.php?option=com_content&view=article&id=294%3A2012-11-12-09-42-30&catid=28%3A1astnews&Itemid=89.
- xvi До складу Ради церков входять представники Всеукраїнського Союзу Церков Євангельських християн — баптистів (ВСЦ ЄХБ), Всеукраїнського Союзу церков християн віри євангельської — п'ятидесятників (ВСЦ ХВЕП), Духовного управління мусульман Криму (ДУМК), Духовного управління мусульман України (ДУМУ), Духовного центру мусульман України (ДЦМУ), Закарпатської реформатської церкви (ЗРЦ), Німецької Євангелічно-лютеранської церкви України (НЄЛЦУ), Об'єднання іудейських релігійних організацій України (ОІРОУ), Римсько-Католицької Церкви в Україні (РКЦ), Союзу вільних церков християн євангельської віри України (СВЦ ХЄВУ), Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), Українського Біблійного Товариства (УБТ), Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), Української єпархії Вірменської Апостольської Церкви (УЄ ВАЦ), Української Лютеранської Церкви (УЛЦ), Української Православної Церкви (УПЦ), Української Православної Церкви Київського Патріархату (УПЦ КП), Української Уніонної Конференції Церкви адвентистів сьомого дня (УУК ЦАСД), Української Християнської Євангельської Церкви (УХЄЦ). Доступно за посиланням: http://vrciro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=32.
- xvii Інформація про Раду церков. Додано 19 липня 2011 року. Доступно за посиланням: http://vrciro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=28.
- xviii Див. Положення про Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій, пункт 3. Доступно за посиланням: http://vrciro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=29.
- xix Парламентські слухання «Стан суспільної моралі в Україні». 9.11.2011. Доступно за посиланням: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl091111.htm.
- xx Див. Закон України «Про захист суспільної моралі» № 1296-IV від 20 листопада 2003 року ; Положення про Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі №1550 від 17 листопада 2004 року. Офіційний сайт НЕК доступний за посиланням: <http://www.moral.gov.ua/>.
- xxi Рішення № 7 від 14 вересня 2010 року Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі. Доступно за посиланням: <http://www.moral.gov.ua/solutions/253/>.
- xxii НЕК вважає рекламу радіо Kiss FM і «Не дай СНІДу шансу» непристойною. Доступно за посиланням: <http://www.telekritika.ua/news/2010-09-15/55836>.
- xxiii Декларація Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій «Про негативне ставлення до явища гомосексуалізму та спроб легалізації так званих одностатевих шлюбів (реєстрації одностатевих партнерств)». Повний текст українською мовою доступний за посиланням: http://vrciro.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=49&Itemid=31&lang=uk.
- xxiv Антисемейні технології — Загроза національній безпеці, ЛПГ: 2010.
- xxv Гендер без прикрас: Через гендерну політику к диктатуре гомосексуалізму. Всеукраїнское родительское движение: 2010-2011. Повний текст російською мовою доступний за посиланням: <http://stopgender.files.wordpress.com/2011/04/broshura-gender-bez-prikras1.pdf>.
- xxvi Гендерне «виховання» або як з ваших дітей робитимуть гомосексуалістів. Частина I: Дитячі садочки. Повний текст українською мовою доступний за посиланням: <http://stopgender.files.wordpress.com/2012/01/genderne-vihovannja.pdf>.
- xxvii Повний змінений текст доступний українською мовою: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/36168/.
- xxviii Игорь Друзь, Антисемейные технологии — как важная составляющая часть внешней политики стран ЕС, США и Канады. / Антисемейні технології — Загроза національній безпеці, там само. — С. 9.
- xxix Анатолий Шарий, Голубая ржавчина. Диктатура содомитов. / Антисемейні технології — Загроза національній безпеці, там само. — С. 28.
- xxx Див. Гендерне «виховання»..., там само.
- xxxi Гендер без прикрас..., там само. — С. 42-47.
- xxxii Пояснювальна записка до проект Закону №8711 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)», Є.І. Царьков, К.Є. Лук'янова, П.Я. Унгурян, Ю.С. Ковалевська, Т.В. Чорновіл, Л.С. Григорович. Повний текст українською мовою доступний за посиланням: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40734.
- xxxiii Ольга Рождественська та ін., там само.
- xxxiv Стаття 1 Закону «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 №1296-IV. Доступно за посиланням: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>.
- xxxv Проект Закону №10290 від 30.03.2012 «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму», В.В. Колесніченко. Доступно за посиланням: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43007.
- xxxvi Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)» (реєстраційний № 8711), 20.09.2011.
- xxxvii Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до статті 123 Сімейного кодексу України» (щодо визначення батьків дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій) (реєстраційний № 8212 від 10.03.2011 р.), 18.04.2011.
- xxxviii Стенограма пленарного засідання. Засідання шосте. ВРУ. 2 жовтня 2012. Доступно за посиланням: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3775.html>.
- xxxix Заява НМПУ щодо так званої заборони «пропаганди гомосексуалізму». 15 жовтня 2012. Доступно за посиланням: <http://nmpu.org.ua/2012/10/zayava-nmpu-schodo-tak-zvanoji-zaborony-propah-andy-homoseksualizmu/>.
- xl Порівняльна таблиця до проекту Закону №8711 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)».

Галина Ярманова

Право на вибір: вплив релігійних правих на репродуктивну політику в Україні

Посилення впливу релігії на репродуктивні права жінок за останні роки відображає загальну тенденцію клерикалізації держави та посилення впливу праворадикальних та релігійних угруповань на державну політику. В цьому розділі мене цікавить діяльність організацій проти вибору жінки (античойс або так званого про-лайф руху, руху «за життя») за останні кілька років, їхній зв'язок з державними інституціями та політичними силами в Україні та міжнародними античойс-організаціями. Я розпочну з опису ситуації з репродуктивними та сексуальними правами і здоров'ям в Україні, розгляну методи діяльності античойс-ініціатив та спробую дослідити, які дискурсивні засоби релігійні праві використовують у своїй риторичній практиці, яким чином вони конструюють категорії «жінка», «аборт», «вибір» та ін.

Я використовуватиму термін «релігійні праві» на позначення християнських політичних угруповань, що характеризуються сильною підтримкою консервативної політики та домагаються впровадження власної інтерпре-

1. Sociology: Understanding a Diverse Society / Margaret L. Anderson, Howard F. Taylor. – 4th ed. Belmont, Calif.: Thomson, Wadsworth, 2008. – 691 p. P. 470.

2. Sally K. Gallagher, Evangelical Identity and Gendered Family Life. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 2003.

тації християнського вчення до державного регулювання. Як зазначають соціологи Маргарет Андерсон та Говард Тейлор, консервативний християнський рух підживлює антиабортний активізм, докладає зусиль для впровадження релігійних курсів у школах (в Україні це уроки з «Основ християнської етики») та підтримує «про-сімейну» політику, що передбачає низку консервативних цінностей¹. Дослідниця Салі Галлахер зауважує, що релігійні праві вважають зміну ролі жінки в суспільстві загрозливою для традиційних «сімейних цінностей», оскільки вона підважує те, що вони називають «природним порядком» розподілу ролей між жінками та чоловіками². Я розгляну ті релігійні праві організації та групи, для яких основною є саме античойс-діяльність, направлена проти права жінки вирішувати щодо себе, свого тіла та репродукції.

Репродуктивні та сексуальні права і здоров'я в Україні

Україна пройшла шлях надання послуг з абортів – від повної заборони до легалізації процедури переривання вагітності. Основною причиною легалізації абортів після законодавчої заборони, що діяла з 1936 до 1954 року, був високий рівень жіночої смертності, пов'язаної із кримінальними абортами. Легалізація абортів сприяла зменшенню кількості кримінальних абортів і забезпечила доступ до медичної допомоги під час переривання вагітності. У кінці 80-х – напочатку 90-х років кількість абортів щороку зростала і складала 1 млн. випадків на рік, що в 15 разів перевищувало аналогічний показник у країнах Європи. Але незважаючи на наявний доступ до медичної допомоги, продовжувалась реєстрація кримінальних і позалікарняних абортів. Щорічно від причин, зумовлених такими абортами, помирали 30 жінок.

Причиною широкого поширення абортів була відсутність національної політики профілактики абортів, обмежений доступ до переривання небажаної вагітності ра-

зом із недостатнім інформуванням і доступом до засобів контрацепції. Аборт в Україні лишився основним методом регулювання народжуваності. Однак з 1991 року в Україні відбулися суттєві прогресивні зміни в охороні репродуктивного здоров'я. Новостворена система планування сім'ї підвищила рівень використання контрацепції, що й знизило рівень абортів¹.

Згідно з даними Міністерства охорони здоров'я України, за останні десять років кількість абортів в Україні зменшилася в 6 разів: з 1 млн. в 90-х роках до 156 193 абортів у 2011 р. Стабільне зниження кількості абортів дозволило Україні переміститися в рейтингу країн світу зі списку країн із високим рівнем поширення абортів до списку країн середнього рівняⁱⁱ.

Аборт на вимогу є легальним до 12 тижнів вагітності; з 12 до 22 тижнів зробити легальний аборт можна лише за наявності соціальних чи медичних показань. У 2006 році перелік соціальних показань для здійснення абортів у разі терміну більше 12 тижнів було значно скорочено, що призвело до стрімкого зростання рівня позалікарняних абортів (аборти за межами клініки, які не визначені як кримінальні, тому що жінка не реєструвала свою вагітність у клініці) – від 4-8% у 1990-х до 19% у 2011 роціⁱⁱⁱ.

Утім, доступ до абортів не є універсальним по всій Україні. Більшість приватних клінік, які надають послуги з планування сім'ї, знаходяться в міській місцевості. Жінки з селищ обмежені в доступі через необхідність часових і матеріальних витрат для поїздки за послугами з планування сім'ї або абортів. Доступність послуг з абортів також може знижуватися у зв'язку з великою кількістю обстежень, фінансовими труднощами чи некомпетентністю медперсоналу.

У сфері контрацепції в Україні є широкий асортимент контрацептивних засобів: оральні контрацептиви, внутрішньоматкові контрацептиви (ВМК), презервативи, ін'єкційні гормональні засоби, сперміциди, а також засоби

жіночої/чоловічої стерилізації. Втім, у містах асортимент засобів контрацепції значно ширший, аніж у сільській місцевості. Згідно зі стратегічною оцінкою МОЗ та ВООЗ, міське населення віддає перевагу сучасним методам контрацепції: комбіновані оральні контрацептиви, презервативи, ВМК, інші методи гормональної контрацепції. Сільське населення переважно використовує традиційні методи переривання статевого акту, а з сучасних методів – ВМК.

Одним із основних факторів, які зумовлюють невикористання сучасних засобів контрацепції, є їхня фінансова мало- чи недоступність. Презервативи коштують в середньому 8 грн./1 шт., оральні контрацептиви – 150 грн./1 місяць, постинор (екстрена контрацепція) – 70 грн./1 таблетка, ВМК – 70 грн. Зважаючи на те, що офіційний прожитковий мінімум на 1 жовтня 2012 складав 1060 грн., а мінімальна зарплата – 1118 грн., очевидно, що значній кількості людей контрацепція може бути просто «не по кишені». Доступ до контрацептивів ускладнений для молоді та соціально незахищених груп. Обмежений доступ до контрацептивів для підлітків викликаний матеріальною залежністю від батьків, відсутністю дружнього підходу до підлітків у районних кабінетах клінік, порушення принципу конфіденційності медичним персоналом.

Згідно зі стратегічною оцінкою МОЗ та ВООЗ, більшість штучних абортів в Україні здійснюється методом вискоблювання матки (кюретаж) та електричною вакуум-аспірацією. Поширення медикаментозних абортів є недостатнім. Незважаючи на значний досвід впровадження апаратної вакуум-аспірації як найбільш обережного методу абортів, в Україні найчастіше застосовується метод кюретажа, що пов'язаний із найбільшими ризиками постабортних ускладнень. Рівень використання методу вакуумної аспірації під час переривання вагітності у підлітків нижчий, а медикаментозний аборт в цій групі майже не застосовується. Електрична вакуум-аспірація нерідко здійснюється з порушеннями процедур. Більшість лікарів не володіють

методом мануальної вакуумної аспірації. Метод кюретажу матки використовується майже всюди як пріоритетний метод абортів на терміні після 5 тижнів. Медикаментозний аборт є важкодоступним і дорогим (750-1500 грн.).

Контроль за виконанням національних стандартів і протоколів також часто недостатній: жінки не можуть елементарно вибрати метод процедури, медперсонал порушує їхнє право на конфіденційність тощо. Щодо якості консультування, то нерідко жінок недостатньо інформують з питань абортів, а також про методи знеболювання чи потенційні ускладнення. Жінкам не дають можливість інформованого вибору методу абортів чи типу знеболювального, особливо в державних медичних установах. Нерідко обладнання, яким здійснюються аборти, є застарілим.

Відтак, можна констатувати, що існує ціла низка проблем, пов'язаних із репродуктивними та сексуальними правами і здоров'ям жінок в Україні: відсутність систематичної сексуальної освіти в школах, недоступність чи малодоступність контрацептивів для окремих груп, введення обмежень у доступі до абортів після 12 тижнів за соціальними показаннями, використання застарілих методів процедури абортів тощо. При цьому новою загрозою для реалізації сексуальних і репродуктивних прав жінок є релігійні права, що виступають проти права жінки на вибір.

Діяльність античойс-ініціатив в Україні

Діяльність античойс-ініціатив в Україні значно посилилася за останні кілька років. Різного ґатунку ініціативи релігійних правих, направлені проти репродуктивних прав жінок, можна спостерігати майже в усіх регіонах країни. Важко визначити точну кількість античойс-організацій та груп, які наразі ведуть свою діяльність, перш за все, через те, що межі між античойс та консервативними релігійними групами можуть бути нечіткими (скажімо, чи записувати в античойс ті ініціативи, що пропагують «природні мето-

ди планування сім'ї?»). Крім того, частину античойс-груп становлять сільські чи парафіяльні ініціативи, які складно підрахувати. В своєму аналізі я буду зважати, перш за все, на ті організації та групи, що прямо визначають себе як античойс — тобто називають себе «рухом за життя» чи «про-лайф» (я використовую означення «античойс», оскільки цим групам не йдеться про життя — засадничим для них є заперечення права жінки на вибір), а також ті організації, що асоціюються з ними.

Античойс-ініціативи

Більшість античойс-активностей проводять незареєстровані ініціативи, нерідко за підтримки та за участі християнських церков різних деномінацій. Найбільш видимими серед них є кілька — це, перш за все, зареєстровані організації, що мають низку проектів проти права на вибір. До них належать Всеукраїнський благодійний фонд «За гідність людини», міжнародний благодійний фонд «Дар життя», громадська організація «Збережи життя», ініціатива Рух «За життя!» та «Спаси и сохрани».

Благодійний фонд «За гідність людини» розпочав свою діяльність у 1993 році як недержавна місцева благодійна організація, а в 2000-му розширив свій статус до всеукраїнського. Свою мету фонд визначає як «здійснення благодійної діяльності, спрямованої на захист гідності людського життя з миті зачаття до природної смерті». Згідно з офіційним сайтом, «За гідність людини» має своїх представниць у 16 містах України (переважно, у Західній та Центральній Україні). Фонд здійснює просвітницьку діяльність у школах та вишах, в лікарнях та жіночих консультаціях, займається видавництвом античойс-матеріалів. Окрім антиабортної тематики, він також пропагує природні методи планування сім'ї та відповідальне батьківство й материнство. Фонд виступає проти штучного запліднення, оскільки воно передбачає утворення певної кількості ембріонів, які не будуть підживлені та виношені. Офіційними партнерами фонду зазначені впливові міжна-

родні античойс-організації Human Life International (світова та польська) та Fertility Education & Training.

Очілниця фонду «За гідність людини» Євгенія Самборська виступає на численних заходах та акціях інших античойс-ініціатив. Вартою уваги є участь фонду в ініціативі «Від океану до океану» — автопробігу «на захист людського життя, сім'ї та збереження сімейних цінностей» із православною іконою, що розпочався в червні 2012 року у Владивостоці, пройшов через Київ у липні та планує завершитися в Португалії. Девізом акції, благословенної головою Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП) та митрополитами й архієпископами православних церков Білорусі, Литви та Росії, є «Стоп аборт». У містах, де проїжджає ікона, проводиться хресна хода проти абортів^{iv}.

На всеукраїнському рівні також працює **міжнародний благодійний фонд «Дар життя»**, який розпочав роботу як «Медична клініка на колесах» у 1992 році з надання медичної допомоги, перш за все, тим, хто зазнали впливу ядерної катастрофи в Чорнобилі. Однак, останніми роками головна діяльність фонду направлена проти абортів. Фонд прямо пов'язаний із Українською Лютеранською Церквою та має фінансування від місійного товариства «Думки про віру» Євангельського Лютеранського Синоду штату Вісконсін і приватних осіб з української діаспори з США. У складі фонду працюють п'ять консультаційних центрів «За життя»: у Тернополі, Севастополі, Кременчуці та два в Києві — які проводять консультації для вагітних жінок і тести на вагітність, а також відвідують громадські установи та освітні заклади з лекціями і презентаціями проти абортів. Згідно з фейсбук-сторінкою фонду, мета організації — «донести до людей правду про те, як починається та розвивається дитина в лоні матері, правду про аборти та їх наслідки».

Громадська організація «Збережи життя», зареєстрована з 2010 року в Києві, займається подібною

діяльністю: проводить семінари, лекції проти абортів в лікарнях, школах та училищах, розповсюджує буклети та іншу агітлітературу про «жахливі наслідки абортів», працює з медіями. Важливими напрямками діяльності є обмін досвідом та співпраця з іншими античойс та релігійними організаціями. Частина заходів відбувається за сприяння та підтримки Української Автокефальної Церкви Канонічної та благоїдній християнської організації «АСЕТ» (в т. ч. семінари про утримання та вірність подружніх пар як засоби профілактики ВІЛ/СНІДу).

«Збережи життя» прямо заявляє на своєму сайті про свою націленість на законодавчі зміни: програма організації включає вивчення законодавчої бази, підготовку законопроектів про заборону абортів, проведення вуличних акцій по збору підписів проти абортів та звернення до чільників української влади з вимогами заборонити аборти в Україні. Зважаючи на таку націленість на лобювання консервативних законодавчих ініціатив, не дивно, що ГО «Збережи життя» тісно співпрацює з «про-сімейними» ініціативами релігійних правих, які виступають проти впровадження ювенальної юстиції та за законодавчу заборону т. зв. «гомосексуальної пропаганди». Значна частина офіційного веб-сайту наповнена перепостами з гомофобних інтернет-ресурсів, перш за все, з сайтів ГО «Любов проти гомосексуалізму» та «Всі разом!» із вимогою криміналізувати «пропаганду гомосексуалізму»^{vi}. За іронією, логотипом організації є веселка, на тлі якої лелека несе дитину.

Вуличними акціями також активно займалася **ініціатива «Рух “За життя!”»**, офіційно проголошена в Рівному в листопаді 2006 року. Її засновниками виступили православний диякон Віталій Поровчук та ГО «Рівненський прес-клуб». Ініціатива об'єднала низку церков та організацій правого спрямування: Рівненське православне молодіжне Свято-Софіївське Братство, Благоїдну місію «Православне діло», незалежні православні парафії в області та місцеве представництво скаутської організації «Пласт». Ініціатива так само проводила заняття у школах

та вишах, демонструвала «науково-просвітницькі» фільми про аборти, організовувала «молитовно-просвітницькі» молебні та «правозахисні» акції, виробляла та поширювала агітматеріали — «правдиву інформацію про розвиток людини, аборт і його наслідки, стосунки між чоловіком та жінкою, про християнську любов та закони людського життя». Вебсайт ініціативи активно поповнювався з 2008 по 2011 роки, переважно новинами про власні та інші античойс-акції та заходи, а також антиабортними агітматеріалами^{vii}.

Ще однією античойс-ініціативою, зокрема активною онлайн, є **ініціатива «Православное движение “Спаси и сохрани” — за сохранение семьи и спасение жизни нерожденных детей»** та її веб-портал spasi.in.ua. Портал регулярно оновлюється, моніторить діяльність інших ініціатив, надає інформацію про численні заходи, розміщує агітаційні матеріали, переклади англочи російськомовної літератури, аудіо-, відео-матеріали, постери та графічні зображення. Ініціатива «Спаси и сохрани» сформувалася в 2003 році за підтримки БО «Діаконія» та схвалення головою УПЦ МП як «суспільний рух “За життя”», а пізніше була переіменована в нинішню конфігурацію. Згідно з інформацією на сайті, ініціатива об'єднує прихильників із Києва та багатьох інших міст України. «Спаси и сохрани» виступає за «безусловную ценность каждой человеческой жизни с момента зачатия и до физической смерти», «защиту семьи от любых разрушительных факторов», «возрождение нравственного отношения к семейной жизни» та «объявляет войну абортам».

Окремої уваги заслуговують **«про-сімейні» релігійно-консервативні організації**. Вони теж відмовляють жінкам у праві на вибір, однак для них обмеження репродуктивних прав (так само як і сексуальних, перш за все, прав ЛГБТ-спільноти) є не центральною, а допоміжною темою у боротьбі за захист традиційних «сімейних цінностей». Ці «про-сімейні» організації визначають аборти, разом з іншими соціально-економічними питаннями,

як негативні наслідки «моральної кризи» суспільства. Повернення до жорсткого розподілу традиційних гендерних ролей, за їхньою логікою, дозволить укріпити «традиційну сім'ю», відновити «природну» ієрархію між статями і повернути суспільству буцімто втрачену моральність.

До організацій та угруповань такого спрямування можна віднести «Батьківський комітет України», «Спільку молодих християн України», БФ «Сім'я», ГО «Любов проти гомосексуалізму», «Всі разом!» та низку інших. Пріоритетом діяльності цих організацій є пошук механізмів впливу на державне регулювання та просування консервативної «про-сімейної» політики. Саме в цій площині вони знаходять точки перетину з античойс-групами: організація заходів з широким спектром релігійних правих груп, з одного боку, та державних установ, з іншого, дозволяє поставити на порядок денний цілу низку консервативних ініціатив (як-от, обмеження репродуктивних прав жінок, інституціоналізацію гомофобії, атаки на впровадження системи ювенальної юстиції) під єдиним прапором «захисту традиційної сім'ї». Така співпраця між «про-сімейними», гомофобними та античойс-організаціями є взаємовигідною для всіх сторін.

Форми діяльності

Однак, доцільнішим за складання вичерпного переліку організацій видається аналіз видимої античойс-діяльності в Україні, основними формами якої є вуличні акції та пікети клінік; консультування жінок, що хочуть зробити аборт; інформаційно-освітні заходи, конференції та виставки; лобювання обмеження доступу чи заборони абортів та низка інших.

Протягом останніх кількох років **вуличні (молитовні) акції проти абортів** проводяться в декількох містах України за підтримки християнських церков різних деномінацій. Зазвичай ці акції приурочують до «особливих дат» — до загальних (Міжнародний день захисту дітей, День знань 1 вересня) чи до специфічно античойс-

приводів: День пам'яті абортованих дітей чи День молитви за ненароджених дітей. Наведу кілька прикладів таких акцій за останні три роки.

У березні 2010 року у Львові відбулася «Хресна дорога ненародженої дитини», організована Товариством «Рух за життя» спільно з святоюрською молоддю за підтримки УГКЦ у т.зв. День пам'яті абортованих дітей, що був затверджений «Програмою протидії абортам в Україні» УГКЦ у 2009 році. Акція продовжилася програмою «Вплив абортів на суспільство», в рамках якої відбувся перегляд відеофільмів та обговорення^{viii}.

У червні 2011 року в Донецьку відбулася міжконфесійна «святова хресна хода проти абортів», приурочена до Міжнародного Дня захисту дітей. Акцію, яку кілька років поспіль організовує християнська церква «Слово життя» м. Донецька Української Християнської Євангельської Церкви, цього разу підтримали ієрархи і парафіяни Української православної церкви Київського патріархату та УГКЦ. Один із доповідачів, канцлер Донецько-Харківського екзархату УГКЦ о. Василь свою стурбованість питанням абортів пояснив «шкурним інтересом»: «Якщо немає на-роджуваності – немає життя, немає здоров'я ні духовного, ні фізичного, ні економіки, науки та сільського господарства, немає і священників. Ми – за життя!» (курсив авторський)^{ix}.

Однією з довготривалих акцій стала антиабортна хресна хода «За спасіння ненароджених дітей та збереження сімейних цінностей» за підтримки УПЦ МП. В серпні 2012 року вірянки, очолювані священниками, вирушили пішки з Луганської області і майже через місяць дісталися Києва, де влаштували молитовну акцію біля метро Бориспільська. Запланований подальший маршрут включав Західну та Південну Україну*. Вочевидь, через виснажливість такої акції, сюжет про цю тривалу ходу потрапив на один із провідних національних телеканалів^{xi}, хоча зазвичай антиабортні акції висвітлюються радше в місцевих медіях та на інтернет-ресурсах.

Інша довготривала, вже міжнародна акція проти абортів була проведена активістами міжнародної ініціативи «Воїни життя» — велопробіг зі Львова до Києва, протягом якого пікетували державні установи у Львові, Рівному, Житомирі та місцеві пологові будинки, і завершили пікетуванням Верховної Ради. Головна мета акції — «закликати жінок народжувати, а українську владу підтримати законопроект щодо заборони абортів». Захід також супроводжувався збором підписів за антиабортний законопроект^{xii}. Анонімна ініціатива «Воїни життя» має досить розвинутий російськомовний античойс-портал і, відповідно до своєї мілітаристської назви, проводить достатньо агресивну політику: активісти пікетують клініки та займаються цькуванням пацієнток та лікарів, залучають емоційно насажену мову про аборт як «убивство», «страху», «геноцид» та ін., використовують постери, що зображують щось, що, як нас намагаються переконати, є абортівним зародком — тобто займаються, за їхнім власним визначенням, «жорстким пролайфом». Група співпрацює з америкаським Центром біоетичних реформ (Center for Bio-Ethical Reform) та долучається до їхніх серій пікетів, організованих одночасно в різних частинах світу^{xiii}.

Загалом, навіть ті акції, що позиціонуються як «хресна хода», по суті нерідко перетворюються на **пікетування медичних закладів**. Так, 14 жовтня 2010 року Товариство «Рух за життя» за підтримки УГКЦ провело «молитовно-просвітницьку акцію “Покров Богородиці над ненародженими”». Акція розпочалася роздачею листівок «За життя», продовжилася молитовним чужанням у гінекологічному відділенні міської лікарні (в прийомний день), демонстрацією фільму про розвиток зародку протягом вагітності та завершилася вечірніми промовами і концертом^{xiv}. У постскрипті до статті про акцію зазначається, що протягом 4-годинного «чужання» під лікарнею у відділенні було зроблено принаймні два аборти, що, вірогідно, свідчить про порушення права на конфіденційність пацієнток лікарні та можливий тиск з боку противників абортів.

З 2010 по 2012 роки в Мукачеві у Міжнародний день захисту дітей протиабортну молитовну акцію «на захист життя до зачаття та в утробі матері» організують священники різних конфесій (греко- та римо-католики, реформати, протестанти, православні, Церкви Живого Бога та ін.). Єпископи зустрічаються з місцевою владою, а звітди вирушають до жіночої консультації, де проходить молитовна акція, як нагадування, що «аборт — це великий гріх»^{xv}.

В Івано-Франківську за підтримки УГКЦ в травні 2012 року була проведена акція проти абортів під назвою «Захисти життя». Протягом двох тижнів учасники акції (молитовні групи міста, духовенство та інші) влаштували молитву напроти входу в одну із клінік, де збирали підписи за законодавчу заборону абортів, а також «перестерігали жінок, які мають вчинити аборт»^{xvi}. У тому ж Івано-Франківську через півроку, в листопаді 2012-го, об'єднання громадських організацій «обласний християнський “Рух за життя”» провело акцію «Івано-Франківськ без абортів». Організатори провели панахиду за «ненародженими дітьми» з античойс-виступами навпроти пологового будинку. Метою акції було змусити клініки міста відмовитися надавати послуги абортів і поширити цю ініціативу країною^{xvii}.

Крім того, є свідчення про приватні ініціативи проведення регулярних акцій зі спільними молитвами біля входу в гінекологічні відділення. Анжела Жесткова розповідає про групу парафіянок римо-католицької церкви, що збираються щоп'ятниці на чолі зі священником і таким чином пікетують один із пологових будинків Києва. За словами активістки, іноді до цих акцій долучається голова фонду «За гідність людини» Самборська^{xviii}.

Більш масштабним напрямком діяльності античойс-груп є **інформаційні кампанії**, що включають різні форми роботи та численні заходи.

У школах та вищих навчальних закладах проводяться **лекції та семіари** проти абортів і права на вибір. Ак-

тивістки античойс-ініціатив та священники різних церков демонструють фільми про аборти, які мають на меті шокувати аудиторію та переконати у згубності та неприпустимості абортів. Наприклад, на сайті вже згадуваного фонду «Дар життя» вказано, що лише за 2008 рік центри «За життя» провели 1377 презентацій (з них 359 – у школах, 249 – в інститутах та університетах) на такі теми: «Людське життя — диво» (про розвиток плоду під час вагітності), «Аборти» (про види абортів та їх буцімто неминучі шкідливі наслідки), «Природні методи планування сім'ї» тощо^{xix}. Студенткам та студентам медичних факультетів демонструють псевдонаукові фільми про шкідливий вплив абортів на репродуктивне та психічне здоров'я жінки чи появу т. зв. «постабортного синдрому» (наприклад, фільми про перебіг абортів «Страшна правда» та «Аборти — вся правда») чи взірець класичної псевдонаукової античойс-пропаганди 1980-х — американський фільм «Мовчазний крик». Нерідко ці заняття узгоджуються з адміністрацією навчальних закладів, і їх відвідування є обов'язковим.

Іноді лекції та семінари доповнюють **пересувні виставки**. Вінницька організація «За життя, за сім'ю» проводить однойменні виїзні та стаціонарні виставки з утробного розвитку зародку та «шкоди абортів»^{xx}. Подібні виставки розміщують в учбових та медичних закладах. Так, в 2010 році ініціатива «Рух “За життя!”» на два тижні встановила виставку «Рятуй приречених на смерть» — «про розвиток дитини в лоні матері та справжню суть абортів як дітовбивства» — у гінекологічних установах Рівного^{xxi}.

Іншою формою інформаційної роботи є **консультування** жінок, які хочуть зробити аборт. Консультації передбачають перегляд відео-матеріалів про буцімто жакливі наслідки абортів, надання неправдивої та перекрученої інформації про розвиток плоду під час вагітності тощо. Як пояснює в одному інтерв'ю Антоніна Торбіч, координаторка рівненської ініціативи «Рух “За життя!”», про плани створити при рівненських гінекологічних відділеннях психологічні консультації: «(...) жінка, котра хоче зроби-

ти аборт, відчула б надію, яка допоможе зберегти життя її дитині. Шукаємо для цього психологів, які прагнуть захищати дітей у лонах матерів»^{xxii}. Інформація, що надається на консультаціях античойс-ініціатив, є упередженою — головною метою цих консультацій є нав'язування почуття провини жінці, котра має небажану вагітність, щоб відмовити її від абортів. За відсутності можливості консультувати жінок, античойс-групи розповсюджують свої матеріали (брошури, а також силіконові макети того, що буцімто репрезентує людський плід в натуральну величину на 10-му тижні вагітності) в лікарнях, пологових будинках, гінекологіях, куди приходять жінки, яким потрібно зробити аборт. Активісти благодійних фондів «За гідність людини» та «Вікно життя» зазначають, що таке наочне приладдя покликане спонукати вагітних жінок, які «стоять на роздоріжжі перед прийняттям доленосного рішення, глибше та ретельніше обдумувати подальші життєві вчинки»^{xxiii}.

Численні **постер- та стікер-кампанії** й антиабортна «соціальна реклама» різного ґатунку також скеровані на те, щоб спонукати жінок прийняти «правильне рішення», яке вони, на думку релігійних правих, не здатні прийняти самостійно, «без підказок». Античойс стікер-кампанії стихійно з'являлися в транспорті та на сітілайтах, особливо протягом 2010-2011 років. У великих містах в метрополітені та інших видах транспорту було кілька різних антиабортних кампаній в 2009-2012 рр. Ініціатива «Спаси и сохрани», котра тісно співпрацює з Українською асоціацією замовників і виробників соціальної реклами, провела масштабну інформаційну кампанію «Обери життя!» в Київському міському громадському транспорті в 2010 році. Група використала соціальну рекламу, розроблену Російським благодійним фондом захисту сім'ї, материнства і дитинства, котра зображала малюків в зворушливих позах із написами «Якщо я з'явлюся на світ, я буду дивувати тебе», «Якщо я з'явлюся на світ, я буду допомагати тобі» і т. д., та супроводила її значком «стоп контрацепція/стоп аборт»^{xxiv}. Іншим прикладом є соціальна реклама, розмі-

щена в громадському транспорті м. Харкова в 2010 році, що містила притаманні античойс-стилістиці зображення, котрі буцімто являють собою зародок, що промовляє до вагітної жінки: «Мамо, не вбивай мене!».

Ще однією інформаційною кампанією, виконаною в стилі соціальної реклами, стала акція «Чистий погляд» «про-сімейної» організації «Спілка молодих християн України», що вперше з'явилася в 2009 році й відтоді регулярно повторюється. Тема абортів порушувалася в рамках ширшого спектру буцімто «соціальних хвороб»: «вільного кохання», наркозалежності, паління, алкоголізму, безпритульності — одним словом, результатам «втрати моральних орієнтирів» та «моральному розбещенню» української молоді. Аборт тут конструюється саме в такому руслі: тільки внаслідок «моральної деградації», безвідповідальних сексуальних стосунків чи вживання психотропних речовин у жінки може з'явитися небажана вагітність, і тому, щоб повернути світові його природний, «моральний» стан, жінкам треба підказати, допомогти, підштовхнути їх до єдино правильного рішення — зберегти вагітність — і таким моральним вчинком трохи вирівняти загальний стан моральності суспільства. Такі «підказки» та «підштовхування» до належного рішення відбуваються за рахунок залякування — постер переконує жінку: «Не роби аборт, подаруй життя!», — і провіщає: «Це може бути твоя єдина дитина».

В цілому, вся інформаційно-просвітницька діяльність античойс-ініціатив рефреном повторює мантри про «жахливу правду» про аборти та свої добрі наміри пояснити нетямущим жінкам, що насправді на них чекає, якщо вони зважаться на такий крок. Фактично під виглядом порушення мовчанки про аборти релігійні праві нав'язують жінкам неправдиву та підкреслено приголомшливу інформацію для того, щоб змусити їх відмовитися від свого рішення. Антиабортну кампанію можна визначити як дедалі сильніший інформаційний тиск на жінок (передусім, на тих, хто має небажану вагітність), а в окремих випадках,

як-от, пікетування гінекологічних відділень і клінік, навіть фізичний тиск та залякування.

Наостанок, найбільше занепокоєння викликає діяльність, спрямована на **впровадження законодавчих обмежень до доступу до абортів** аж до їхньої заборони. Однією з перших серйозних консолідованих спроб запровадити жорсткіше регулювання абортів за останні кілька років можна вважати IV Національний конгрес з біоетики, проведений Національною академією наук України та Міністерством охорони здоров'я у вересні 2010 р. У рамках конгресу за участю Громадської ради при МОЗ України з питань співпраці зі Всеукраїнською Радою церков і релігійних організацій було проведено одноденний симпозіум під назвою «Морально-етичні аспекти штучного переривання вагітності» (варто додати, що голова оргкомітету конгресу Ю. Кундієв також очолює Громадську раду з питань співпраці з Радою церков). Програма симпозіуму так визначає мету заходу: «засвідчити єдність позицій медичної та релігійної спільнот, представників влади та громадськості про те, що аборт не є нормою для жінки, враховуючи його морально-етичні, соціальні та медичні аспекти. У зв'язку з цим Симпозіум покликаний виробити практичні рекомендації задля запобігання штучному перериванню вагітностей в Україні». Серед доповідей значно переважала античойс-позиція доповідачів-священиків, представників різних церков та релігійних правих груп (в т. ч. вже згадані ГО «Християнський рух за життя», «Дар життя», «За гідність людини»). Чимало презентацій зосереджувалися на визначенні початку людського життя з моменту зачаття та безвідповідальності жінок, що роблять аборти. Доповідь С. Лещенко («Дар життя») обґрунтовувала необхідність ввести обов'язкове передабортне консультування для жінок, що мало би включати в себе «інформацію про те, що життя людини починається з утроби матері; розповідь про аборти, хід операції, наслідки фізичні і психологічні; реальні приклади з життя про фізичні наслідки абортів і вплив таких рішень на долю жінки в подальшому. (...) Ка-

бінети повинні бути обладнані відповідним ілюстративним матеріалом, муляжами внутрішньоутробного розвитку дитини, короткометражними відеофільмами. (...) Робота не повинна відбуватись "формально". Такою справою повинні займатись натхненні люди». Доповідачка додає, що така інформація, почута жінкою, «*навіть чи забудеться*»^{xxv}.

Крім того, в день симпозіуму учасниці провели пресконференцію, що називалася «Аборти в Україні: як зберегти понад 200 тисяч життів щороку? Морально-етичні аспекти штучного переривання вагітності», в якій взяли участь представники Римо-католицької церкви та УПЦ МП, а також лікарки та юристки. Колишній міністр охорони здоров'я України В. Князевич зазначив, що протягом 2007–2010 років між МОЗ та Радою Церков діяв договір про співпрацю у питаннях профілактики абортів та інших соціальних проблем^{xxvi}. Незважаючи на те, що звучали також висловлювання на захист права жінки на вибір, саме формулювання теми пресконференції відлунувало античойс-риторикою.

За результатами роботи симпозіуму було підписано Резолюцію, яка визначала, що практика абортів «глибоко суперечить багатовіковим традиціям українського народу, що ґрунтувалися на релігійному світогляді, глибокій повазі до людського життя, шануванні сім'ї та жінки саме як матері та носія життя», що аборт є одним із найбільш значних чинників розладу репродуктивного здоров'я жінки та навіть «серйозних порушень психічного здоров'я». Невипадково, що було прийнято рішення провести спільно з державою та релігійними організаціями широку інформаційно-просвітницьку кампанію щодо запобігання абортів; виступати в школах та університетах проти абортів (і водночас пропагувати подружню вірність і дошлюбну стриманість); примушувати жінок, що вирішили зробити аборт, проходити консультування в «кабінетах виношування вагітності та психологічної допомоги жінкам»; залучати до консультування релігійні організації, та, найголовніше, ініціювати зміни в Конституції та *визнати право на життя від моменту зачаття до природної смерті*^{xxvii}.

Той факт, що цей документ презентувався як результат спільної роботи релігійних організацій, церков і державних установ, безперечно, додав легітимності та прийнятності античойс-позиції з боку української держави. Видається цілком імовірним, що збільшення активності античойс-ініціатив за останні три роки може бути пов'язане, зокрема, з цією легітимацією.

За півтора року після резолюції, 11 березня 2012 р. Голови УГКЦ та РКЦ звернулися до Верховної Ради із закликом заборонити в Україні аборти, щоб таким чином на законодавчому рівні «підтвердити право ще не народженої, але вже зачатої людини на життя». Представник УГКЦ о. А. Нагірняк так прокоментував звернення церкви до парламенту в світській державі: «Держава-то світська, але і ми її громадяни. І теж маємо право на відстоювання власної позиції і впровадження її у громадське життя»^{xxviii}.

Наступного ж дня, 12 березня 2012 р., народний депутат від БЮТ А. Шкіль зареєстрував у Верховній Раді законопроект №10170, який забороняє аборти, окрім випадків, коли це загрожує життю вагітної жінки. На момент написання цього тексту законопроект розглядався в профільних комітетах і ще не виносився на голосування.

У квітні 2012 р. античойс-організації провели пресконференцію «Легальні аборти – основний фактор занепаду України». Учасниці назвали високий рівень абортів в Україні свідченням морального занепаду суспільства та «великою трагедією для нашої країни». Соціальні та політичні проблеми, за їхніми словами, зумовлені тим, що «ми купаємося у крові ненароджених дітей». БФ «За гідність людини» підготував відповідне звернення до Президента України, де аборт названо «людиновбивством».

Підсумовуючи, можна стверджувати, що за останні кілька років античойс-групи стають більш активними та згуртованими. Вони виступають не лише проти абортів (за обмеження доступу до абортів чи повну заборону), але й проти введення сексуальної освіти в школах, а також ви-

словлюються проти контрацепції (нерідко прирівнюють її до абортів). Частина співпрацює з впливовими міжнародними античойс-організаціями та запозичує агітматеріали, методи роботи, аргументацію в античойс-групі інших країн, відслідковує розвиток ситуації в сусідніх країнах. Країни, в яких право на вибір обмежене, подаються як приклади для наслідування: Польща, де аборти заборонені вже майже 20 років (окрім випадків загрози здоров'ю та життю жінки, пошкодження плода чи коли вагітність є наслідком злочину); Угорщина, де з 2011 року зміни до Конституції встановили право на життя з моменту зачаття; Росія, де з 2012 року було введено «тиждень тиші» — період очікування, що змушує жінку чекати тиждень перед тим, як вона може зробити аборт. Можна зробити висновок, що антиабортний рух є місцевим феноменом, що має зв'язки з античойс-рухом в Європі та США.

Низка християнських церков різних деномінацій підтримують численні ініціативи проти права на вибір та виступають за впровадження християнського вчення в державне регулювання. Крім того, античойс-групи охоче об'єднуються з іншими релігійними правими, передусім, із «про-сімейними» організаціями. Широка коаліція за «сімейні цінності» створює більше можливостей для впливу на державну політику. Через вуличні акції, інформаційну діяльність, підтримку та розвиток своїх інтернет-ресурсів, поширення інформації в неофіційних медіях античойс-групи отримують можливість впливати на загальний дискурс. Радикальна античойс-риторика на тлі посилення клерикалізації суспільства та політичного популістського моралізаторства поступово стає більш прийнятною.

Аналіз античойс-риторики в Україні

Риторика, яку використовують різні античойс-ініціативи в Україні, є дуже подібною і відрізняється лише ступенем мізогінії. Характерною її особливістю є ригідне

протиставлення абортів як абсолютного зла та вагітності й материнства як найбільшого щастя і найвищої реалізації для жінки.

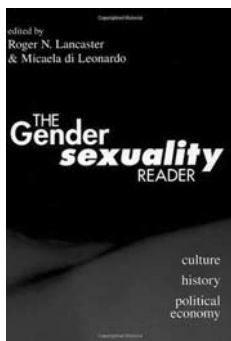
Конструювання абортів як втілення зла досягається досить прямими і грубими методами. Передусім, античойс-групи використовують псевдонаукові дані. Мовляв, аборт не є простою медичною операцією, а обов'язково тягне за собою ускладнення та довгий перелік неминучих проблем зі здоров'ям: запальні захворювання статевих органів, розлади гормональної регуляції, неплідність, розвиток ракових захворювань тощо. Однак ці твердження були спростовані великою кількістю медичних досліджень. Так, у 2003 році Національний інститут онкології США провів масштабне дослідження і виявив, що «аборти не пов'язані зі збільшенням ризику раку молочної залози». Аналогічно, низка медичних досліджень доводить, що процедура абортів методом вакуум-аспірації в першому триместрі вагітності має практично нульовий ризик для майбутнього репродуктивного здоров'я^{xxix}.

Менше з тим, противники абортів стверджують, що неминучим наслідком абортів є т. зв. «постабортний синдром», який призводить не лише до неврозів, але й обов'язково до «уникання фізичних контактів із чоловіками», переживання річниці абортів, складнощів у подальшій побудові стосунків, зловживання алкоголем та наркотиками, спроб суїциду. Той факт, що медицина такого розладу не визнає, в деяких джерелах пояснюється політичними причинами.

Крім того, у своїх публічних заявах античойс-групи в кілька разів перебільшують реальну кількість абортів в Україні та не зважають на динаміку. Приміром, показник у 2 мільйони абортів щороку, який використала УГКЦ у своєму листі до Парламенту з вимогою заборонити аборти та який нерідко використовується в політичних дебатах, є перебільшеним більш ніж у 10 разів. Попри це, офіційну статистику античойс-групи теж можуть відкидати, пояс-

3. Jane Fisher. Between a Rock and a Hard Place: Deciding about a Pregnancy after a Prenatal Diagnosis of Fetal Anomaly. *Conscience*. Vol. XXXIII – No. 1 2012. – pp. 30-33.

4. Rosalind Petchesky. Fetal Images: The Power of Visual Culture in the Politics of Reproduction. / *Gender and Sexuality Reader*, ed. Roger N. Lancaster & Micaela di Leonardo. NY and London: Routledge. – P. 134.

116

нюючи це різноманітними теоріями змови. Так, під час прес-конференції «Легальні аборти – основний фактор занепаду України» очільниця БФ «За гідність людини» висловила думку, що офіційні показники навмисно занижують, «оскільки велика кількість абортів свідчить про моральний занепад суспільства».

Втім, демонізація абортів досягається здебільшого не через кількісні показники, а за допомогою графічних зображень. Ледь не всі античойс-матеріали містять фотографії абортіваного плоду на пізній стадії вагітності буцімто як типову ілюстрацію абортів. Однак абсолютна більшість абортів здійснюється у першому триместрі вагітності, менше ніж 1% всіх абортів проводиться після 20 тижня. Легальний аборт після такого терміну можливий лише за медичними показаннями. Зазвичай необхідність робити аборт на такому пізньому терміні означає, що це була бажана вагітність для жінки, і нерідко рішення про аборт є дуже непростим. У випадку, коли УЗД виявляє синдром Дауна чи іншу серйозну хворобу плоду на пізньому терміні вагітності, жінки мусять зважувати, яким чином це може відобразитися на їхніх сім'ях та дітях³. Використання фотографій чужого нещастя порушує конфіденційність щодо тих жінок, які були змушені зробити пізній аборт, і видається вкрай неетичним. Однак саме такі зображення використовують прихильники «жорсткого про-лайфу» під час пікетів, виставок та у фільмах «про аборти». Дослідниця Розалінд Печеськи називає таку одержимість античойс-груп зображеннями мертвих тіл «вуаеристично-некрофільською». На її думку, античойс-стратегія ретування зображень плоду в публічному полі працює як самоздійснюване пророцтво для визнання плоду особою. Якщо досить довго показувати абортіваний плод і називати його дитиною, врешті-решт хтось іще зможе зауважити, що певна схожість, може, і є. Поміж тим, хоч і важко собі уявити позитивні образи та символи абортів, феміністки та інші захисники прочойс, на думку дослідниці, все ж надто легко поступилася сферою візуального⁴.

Противники абортів використовують низку інших викривлених псевдонаукових даних, зокрема стосовно розвитку зародку протягом вагітності. Технологія пренатального догляду дозволяє спостерігати за розвитком плоду протягом вагітності, що вже давно стало частиною загального знання. Як зазначає Печеськи, покладаючись на ці уявлення, антиабортна риторика перетворюється з релігійної/містичної на медичну/технологічну. Античойс-групи активно використовують зображення та відео, які повинні продемонструвати розвиток плоду, і попри те, що в дійсності це відбувається і виглядає інакше, такі зображення сприймаються як зображення справжнього зародку⁵. Античойс-організації поширюють буклети з описом та візуалізацією псевдостадій розвитку, де уже через кілька тижнів «плід» виглядає як зменшене в розмірі немовля. Деякі групи також розповсюджують таких силіконових «немовлят» різного розміру, що поміщаються в долоні. Дивовижно, але вони виглядають майже ідентичними, різняться тільки розміром, незважаючи на те, що згідно з античойс-позицією, їх розділяють тижні розвитку. Згідно з даними багатьох досліджень, у 12 тижнів плід ще не має кори головного мозку для отримання больових імпульсів – попри це, противники абортів переконують, що під час процедури абарту плід відчуває нестерпний біль («тортури») та буцімто намагається закрити обличчя руками.

В античойс-зображеннях розвитку плоду вагітна жінка втрачає суб'єктність. Плід зображається як незалежний від жінки, зв'язаний з нею тільки пуповиною. Як влучно порівняла Барбара Катц Ротман: «Плід в утробі став метафорою людини в космосі, що вільно кружляє, з'єднана з кораблем тільки пуповиною. Але де в цій метафорі матір? Вона стала порожнім простором»⁶. Жінка зникає.

В рамках проекту «соціальної реклами» Спільки молодих християн України «Чистий погляд» було два постери проти абортів. Обидва зображали вагітну жінку на пізньому терміні вагітності, коли зазвичай вже аборти не роблять. Один із постерів містить фотографію вагітної

5. Rosalind Petchesky, *ibid.* – P. 136.

6. Barbara Katz Rothman, *The Tentative Pregnancy: Prenatal Diagnosis and the Future of Motherhood*. New York: Viking, 1986. – P. 114.

117

жінки, правда, видно лише її живіт та руки. Вона тримає лицем до аудиторії знімок, який, як нас намагаються переконати, являє собою фото УЗД. На ній не плід, а дитина закриває руками обличчя. Суб'єктом виступає саме плід, а не вагітна жінка. Для противників абортів у вагітної жінки немає ні суб'єктності, ні автономії. Її єдина цінність полягає у вмінні виносити майбутню дитину.

Така ситуація видається парадоксальною, коли потенційне життя плоду цінується значно вище, ніж актуальне життя жінки. Як переконливо доводить Марія Рахманінова, це означає, що статус жінки для консерваторів є настільки низьким, що навіть потенційне життя має більшу цінність^{xxx}.

Засадничою для утвердження цього символічного статусу «особистості» за ембріоном є мова, що використовується в політичних дискусіях навколо репродуктивних прав. Античойс-ініціативи послідовно замінюють слово «плід» чи «ембріон» виразом «(майбутня) дитина», а вагітну жінку називають «(майбутньою) матір'ю». У Польщі, де з 1993 року діє репресивне абортне законодавство, ця битва за мову вже програна: античойс-формулювання вже впроваджені в мову законодавства і ввійшли у вжиток в публічному та медійному просторі. Як пише Боженка Умінська-Кефф, праві панове намагаються заганяти жінок до костюлу, «де всі поклоняються “зачатій дитині”, дивному творінню уяви й мови, що стало синонімом слова “вагітність” і вигнало жінок із їхніх власних тіл. Уже невідомо, в який спосіб “зачата дитина” опинилася всередині жіночого тіла, яке, власне, як тіло вже й не потрібне, хіба лишень як місце перебування “небесної істоти”»⁷.

В цілому, мова античойс-груп є дуже емоційно навантаженою. Аборт називають «вбивством», «стратою», «геноцидом», «різною», «мовчазною війною», лікарів — «катами», «вбивцями», прирівнюють до Гітлера чи до Сталіна. Таким чином, жінки, що хочуть зробити аборт, а разом і ті, хто їх підтримують чи допомагають їм, зазна-

ють стигматизації та демонізації. Візуальним прикладом такої риторики може слугувати один зі стікерів античойс-кампанії із зображенням фотографії родини, де дорослих дітей ніби витерли гумкою. Так плід набирає якостей людини, забираючи їх у вагітної жінки.

У численних античойс-матеріалах плід зображується як вже народжена дитина, іноді навіть доросла, яка бучітмо промовляє до жінки, просить «не вбивати». Прикметно, що сама вагітна жінка взагалі візуально відсутня. Античойс-портали містять силу-силенну віршів та історій, написаних від імені вже свідомої дитини, що звертається до жінки чи до обох «батьків» або взагалі до третіх осіб: «Скажіть моїй мамі, що я буду її дуже любити». Особливо популярним є т. зв. «Щоденник ненародженої дитини», в якому плід говорить вже як окрема особистість, але радше не до вагітної жінки, а до читацької аудиторії. Вона оповідає, що вже знає, що є дівчинкою, як вона схожа на «маму», як буде її любити, збирати квіти та пестити волосся. Але самій жінці вона це не говорить — очевидно, що та не чує і не розуміє, а отже, усвідомлює себе і світ значно менше, ніж ненароджена оповідачка. «Щоденник» завершується дуже очікувано — записом: «Сьогодні моя мама мене вбила». При цьому, на початку тексту майже всюди стоїть попередження для вагітних жінок: тим, хто збирається народжувати, в жодному разі не дивитися, а тим, хто думає робити аборт, — дивитися обов'язково. На мій погляд, це дуже добре ілюструє, що незалежно від рішення жінки — зберегти вагітність чи припинити її — античойс-групи не вважають жінок достатньо самостійними, щоб приймати виважені рішення та дотримуватися їх.

Така недовіра до жінок та їхніх рішень, ба навіть невіра в їхню здатність приймати будь-які рішення, є центральними для античойс-дискурсу. Це ще раз доводить думку про те, що в цьому світогляді жінці відводять найнижче місце: нібито вона не в змозі самостійно приймати рішення про своє тіло, здоров'я та життя — замість неї це зроблять чоловіки, церква чи держава. Саме такою логікою послу-

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
KWI

Жінки в добу змін, 1989-2009:
Польща, Чеська республіка, Словаччина,
Східна Німеччина та Україна

7. Умінська-Кефф, Боженка.
Повернути трактори. / Жінки в добу змін, 1989-2009: Польща, Чеська республіка, Словаччина, Східна Німеччина та Україна. Київ: Представництво фонду ім. Г. Бьолля в Україні, 2012, — С. 14.

говуються законодавчі вимоги обов'язкових консультацій перед абортom, отримання дозволу від чоловіка чи батьків (у випадку дівчат підліткового віку), або «періодів очікування», які нерідко виливаються у значно довший час, ніж передбачено законодавством, особливо для тих жінок, які не мають з ким лишити дитину або повинні брати вихідний на роботі, щоб вдруге поїхати до лікаря, чи для сільських жінок, яким треба їхати в місто.

При цьому материнство постулюється як прекрасна безтурботна пора, яка подарує жінці омріяну самореалізацію. Як зазначає Рахманінова, таке зображення виховання дітей нагадує «принадні картинки» Сімони де Бовуар. Тон, яким звертається античойс-дискурс до жінок, щоб переконати їх цією гармонією та раєм на землі, які буцімто принесе материнство, відтворює такий самий патерналізм та неповагу до жінок, як і перелічені законодавчі бар'єри до доступу до абортів.

Тим жінкам, котрі все ж вирішують зробити аборт або вже зробили раніше, античойс-риторика всіяко нав'язує відчуття провини. Нерідко це відчуття провини використовується як механізм для мобілізації — в багатьох античойс-брошурах окрема увага приділяється тим жінкам, які в минулому робили аборт. Відповідно, «спокутувати провину» треба переконуючи своїх дітей та родичок, знайомих (і незнайомих) жінок, які мають небажану вагітність, відмовитися від абарту та долучившись до античойс-ініціатив.

Консолідація ініціатив за вибір

Посилення активності антиабортного руху не викликало значної реакції з боку феміністичних, жіночих чи правозахисних груп, доки античойс-діяльність не була безпосередньо підтримана державою. Симпозіум із морально-етичних питань абортів, організований державними установами спільно з церквами та релігійними

організаціями у вересні 2010 р., був одним із перших заходів, що викликав публічний протест. Так, на відкритті Національного конгресу з біоетики, в рамках якого проводився симпозіум, група Femen провела протестну акцію проти заборони абортів «Моє тіло — моє діло». Незгоду з втручанням церкви в репродуктивні права жінок також висловила ГО «Інсайт», розмістивши інформаційні стенди на підтримку права на вибір у місці проведення Конгресу та спільно з анархофеміністками організувавши вуличну протестну акцію навпроти Конгресу 22 вересня 2010 р.

8 березня 2012 р. Феміністична Офензива, спільно з низкою лівих низових ініціатив, провела марш під гаслом «Церкві й державі час жити нарізно!» проти низки законопроектів, націлених на обмеження репродуктивних і сексуальних прав.

Спроба впровадити законодавчу заборону абортів у березні 2012 р. мобілізувала значну частину організацій, що підтримують право жінки на вибір. У відповідь на звернення УГКЦ до Парламенту про заборону абортів представниці низки жіночих громадських організацій України написали відкритий лист до очільників УГКЦ, в якому засудили втручання церкви в репродуктивні права жінок. Після реєстрації законопроекту №10170 про заборону абортів жіночі громадські організації провели прес-конференцію щодо загрози заборони абортів в Україні та зібрали підписи під відкритим листом до Президента України, Прем'єр-міністра, Голови парламенту та низки інших політиків із закликом не допустити ухвалення рішень, що порушують репродуктивні права жінок. Міжфракційне депутатське об'єднання «Рівні можливості» та громадські організації з питань захисту жінок провели круглий стіл у Верховній Раді на тему «Чи реально через державну заборону абортів подолати демографічну кризу в Україні і зробити планування народжуваності відповідальним?», де різко засудили цю дискримінаційну законодавчу ініціативу. 23 травня 2012 р. у день розгляду законопроекту №10170 в Комітеті ВРУ з питань правової політики Феміністична Офензива та

Ритми Спротиву провели під Комітетом протестну акцію проти заборони абортів і за право вибору, а представниці жіночих організацій висловилися проти законопроекту під час слухань Комітету.

Однак діяльність антиабортного руху становить потенційну загрозу правам жінок і поза прямими спробами обмежити право на вибір шляхом державного регулювання. Об'єднані зусилля античойс-ініціатив поступово переводять питання абортів із площини медицини та прав людини в площину «моралі» та «етики». Така зміна на дискурсивному рівні може в майбутньому призвести до фактичного обмеження репродуктивних прав жінок. Значне зміцнення та згуртування руху проти права на вибір є загальноєвропейською тенденцією останнього десятиліття. Можна очікувати, що в майбутньому видимість античойс-руху в Україні та консолідація з іншими релігійними правими угрупованнями тільки зростатиме. Важливо, щоб питання репродуктивних прав і права на вибір перестало бути суто жіночим питанням та дозволило мобілізувати ширші кола громадянського суспільства в Україні.

- i Міністерство здравоохранения Украины, Всемирная организация здравоохранения. Аборты и контрацепция в Украине. Стратегическая оценка политики, программ и исследований (отчёт и рекомендации). Киев 2008.
- ii Кількість абортів в Україні знижується. Доступно за посиланням: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245036367&cat_id=244277212.
- iii Denisov BP, Sakevich VI, Jasilioniene A (2012) Divergent Trends in Abortion and Birth Control Practices in Belarus, Russia and Ukraine. – P.5.
- iv Офіційний сайт ВБФ «За гідність людини»: <http://www.dignity.org.ua/>.
- v Офіційний сайт МБФ «Дар життя»: <http://www.giftoflife.org.ua>.
- vi Офіційний сайт ГО «Збережи життя»: <http://zhyttia.org.ua/>.
- vii Сайт ініціативи «Рух "За життя!"» на Рівенщині: <http://ruh-za-zhyttia.org.ua>.
- viii У Львівській Архиепархії молитимуться за ненароджених дітей. УГКЦ. 07.03.2012. Доступно за посиланням: http://www.ugcc.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2733&Itemid=97.
- ix У Донецьку відбулася міжконфесійна хресна хода проти абортів. 04.06.2011. Доступно за посиланням: <http://www.credo-ua.org/2011/06/46029>.
- x Крестный ход против абортів. Видео. 29.10.2012. Доступно за посиланням: <http://spasi.in.ua/?p=1017>.

- xi Хресна хода на тисячі кілометрів «малює» на Україні хрест. ТСН. 07.09.2012. Доступно за посиланням: <http://tsn.ua/ukrayina/hresna-hoda-na-tisyachi-kilometriv-malyuye-na-ukrayini-hrest.html>.
- xii Ударим велопробегом... 09.08.12. Доступно за посиланням: <http://www.credo-ua.org/2012/08/67169>.
- xiii Методы борьбы. Сайт о борьбе против абортів «Воины жизни»: <http://abortamnet.ru/methods.html>.
- xiv У Львові відбулася молитовно-просвітницька акція «Покров Богородиці над ненародженими». 15.10.2010. Доступно за посиланням: <http://www.christusimperat.org/uk/node/33467>.
- xv В Мукачеві молитимуться на захист життя до зачаття та в утробі матері. 30.05.2012. Доступно за посиланням: <http://panorama-mukachevo.com/2012/05/30/21779/>.
- xvi Молитовна Акція «Захисти життя». Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я. 03.05.2012. Доступно за посиланням: <http://zdorovia.ugcc.org.ua/молитовна-акція-захисти-життя/>.
- xvii Україна: У Франківську провели акцію проти абортів. Human Life International — Polska. 29.11.2012. Доступно за посиланням: <http://www.hli.org.pl/drupal/uk/node/7441>.
- xviii Анжела Жесткова. Молитва за ненароджених – це моє покликання. Католицький часопис Credo. 25.10.11. Доступно за посиланням: <http://www.credo-ua.org/2011/10/52854>.
- xix Центри «За життя». Дар життя - Міжнародний благодійний фонд. Доступно за посиланням: <http://www.giftoflife.org.ua/page.php?3>.
- xx Про нас. Центр «За життя, за сім'ю». Доступно за посиланням: <http://www.pro-life.vinnica.ua/personaggi/vinnitja.htm>.
- xxi Рівнянок відмовлятимуть робити аборти. 07.04.2010. Доступно за посиланням: <http://ruh-za-zhyttia.org.ua/?p=337>.
- xxii Якщо дитину прирікають на фізичні тортури, матір не оминуть душевні. Інтерв'ю з Антоніною Торбіч. Рівненщина Релігійна. №1, 2011. Доступно за посиланням: http://www.oa.edu.ua/download/religia/Relig_Rivnen_Vyr_3.pdf.
- xxiii Захист життя та сім'ї. Доступно за посиланням: <http://20minut.ua/Новини-Тернополя/news/10234139>.
- xxiv Оригінал російської соціальної реклами можна знайти тут: БФ Защиты семьи, материнства и детства. Коллекция социальной рекламы, Серия «Если я появлюсь на свет...». http://www.semya.org.ru/pro-family/info_program/collection/index.html.
- xxv С. Лещенко. Методична допомога в діяльності кабінетів передабортного консультування з метою мотивації жінки відмови від здійснення абортів / IV Национальный конгресс по биоэтике. 20-23 сентября 2010 г., Киев. — С. 200-201.
- xxvi Держава та всі релігійні конфесії виступили разом проти абортів. 23.09.2010. Доступно за посиланням: <http://www.civica.org/text/news/view.html?q=1472126>.
- xxvii Резолюція Симпозіуму «Морально-етичні аспекти штучного переривання вагітності». Доступно за посиланням: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=724&Itemid=78.
- xxviii Наталія Лебідь. УГКЦ про заборону абортів: «Маємо право на ініціативу». Доступно за посиланням: <http://obozrevatel.com/interview/35127-ugkts-maemo-pravo-na-initsiativu.htm>.
- xxix Rowland Hogue CJ, Boardman LA, Stotland NL, Peipert JF. Answering questions about long-term outcomes. In Paul M, Lichtenberg ES, Borgatta L, Grimes DA, Stubblefield PG. A Clinician's Guide to Medical and Surgical Abortion. New York: Churchill Livingstone, 1999, pp. 217-228.
- xxx Марія Рахманінова. Онтология женского в консервативном подходе к абортам. Доступно за посиланням: <http://www.runivers.ru/philosophy/logosphere/454820/#.UKursiuqqzI.livejournal>.

Ганна Гриценко

Лінзи гендеру для українських праворадикалів: причини, прояви, наслідки

Останні роки у світі характеризуються економічною кризою, викликаною суперечностями неоліберального укладу економіки, що помітно позначилася і на Україні. Як вказують експерти, в українських соціально-політичних процесах останніх років відзначено послідовну радикалізацію поглядів націонал-демократичної частини суспільства, до того цілком помірних¹. Це пов'язано не лише із «порядком денним» політики правлячої Партії регіонів, яка після перемоги Віктора Януковича на президентських виборах 2010 року одразу ж уклала так звані «харківські угоди» з Росією, а нещодавно ініціювала та ухвалила закон про нові основи державної мовної політики. Все це відбувається на тлі низького рівня соціального захисту населення, скрутного економічного становища країни та системних неоліберальних ініціатив нинішньої влади (нові Пенсійний, Житловий, Трудовий кодекси).

У відповідних умовах неможливості і небажання з боку держави розвивати соціальну інфраструктуру і держава, і

релігійні та громадські організації, і низові суспільні ініціативи дедалі частіше шукають виходи у консервативних теоріях та практиках. В умовах розквіту консервативних цінностей націоналізм та релігійний, в наших умовах — християнський, фундаменталізм стають надзвичайно тісно пов'язані між собою. При цьому саме по собі сприйняття сфер гендеру та сексуальності у суспільній свідомості є надзвичайно консервативним.

Традиційні стандартні труднощі із питаннями гендеру полягають у тому, що відмінності між жінками та чоловіками закладені у свідомість як такі, на які ми звикли звертати увагу. Розподіл статей, як зазначає П'єр Бурдьє, здається, відповідає самому «порядку речей», тому що він наявний як у соціальному світі — в об'єктивованому стані, зовнішньому відносно особи, так і в габітусі, тобто в інкорпорованому стані. Цей розподіл для особи функціонує як універсальний, як система категорій сприйняття, мислення та дії¹.

У соціальні відносини домінування та експлуатації, встановлені між статями, за П. Бурдьє, вписана певна міфологічна система уявлень, що примушує класифікувати всі речі та практики світу відповідно до розподілу, що зводиться до опозиції між чоловічим і жіночим. В силу цього дана система постійно підтверджується та легітимується тими практиками, які сама визначає і легітимує. А символічна ефективність негативних упереджень, соціально встановлених у суспільному порядку, насправді багато в чому визначається тим, що вони підтверджують самі себе і функціонують як пророцтво, що самоздійснюється. Історично сформовані соціальні відмінності зводяться до біологічної природи.

Про те саме говорить і Гейл Рубін, коли вбачає причину суспільної ворожості до гомосексуальності у тому, що в основі європейської культури та соціальної ієрархії лежить заборона на однаковість чоловіка та жінки. Ця заборона, на думку Г. Рубін, утискає в них будь-які прояви подібнос-

ті. Біологічна стать трансформується культурою в стать соціальну. Так, на основі суто біологічного розрізнення виникають гендерні, суто культурні конструкти маскуліності та фемінності, проявом яких і є відправка жінок «на кухню», у хатню сферу, де їхні функції розглядаються як «природні», і ця «природність» освячена багатолітньою традицією. Гендер, за Г. Рубін, — це розділення за статевою ознакою, зумовлене соціально, продукт соціальних відносин у сфері сексуальності:

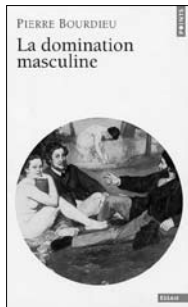
«Ідея, що чоловіки та жінки — це взаємовиключні категорії, виходить із опозиції, якої не існує в природі (...) Гендер — це не просто ідентифікація людини із якою-небудь статтю, він передбачає, що сексуальне бажання має бути спрямоване на протилежну стать. Статевий розподіл праці створює дві статі (два гендери) — чоловічу і жіночу, і робить їх гетеросексуальними. Утиснення гомосексуальної складової сексуальності та дискримінація гомосексуалів, що з неї витікає, є, відповідно, продуктами тієї самої системи, правила та структура якої створюють пригноблення жінок»².

Не можна не згадати і три «лінзи гендеру» за Сандрою Бем: лінзу андроцентризму, лінзу гендерної поляризації та лінзу біологічного есенціалізму. Всі разом вони являють собою набір стереотипних конструкцій у свідомості людини, через які та сприймає дійсність та інтерпретує біологічне розрізнення між чоловіками та жінками³.

Поширеність у суспільстві консервативних християнських цінностей тільки підсилює дію цих «лінз». Гетеронормативні та гетеросексистські традиції, що апелюють до поняття «християнської родини», відмовляють жінкам у реалізації всіх своїх потреб — зокрема, потреби у саморозвитку чи у праці та її гідній оплаті. Основою дискримінації жінок є їхні «особисті проблеми» та материнство як неоплачувана працяⁱⁱ.

Знаком цілої низки консервативних цінностей, як наголошує Розалінд Печескі у своїй роботі «Аборт та вибір

2. Рубин Г. Обмен женщинами: заметки по политэкономии пола. Цитується за Гапова Е.И., Усманова А.Р. Антология гендерной теории. Минск: ПроPILEI, 2000.

1. Бурдьє П. Мужское господство. Пер. с фр. Марковой Ю.В./ Социальное пространство: поля и практики. М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алетейя, 2005.

3. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004.

4. Печески Р. Аборт и выбор женщины. Цитується за Гапова Е.И., Усманова А.Р. Антология гендерной теории. Минск: Профили, 2000.

жінки: держава, сексуальність та репродуктивні права», стало негативне ставлення до абортів:

«Ідеологія противників абортів має більшу ауру праведності, ніж сама теологія, відокремлюючи богоугодне від невгодного Богу, невинних від грішників. Вона озброює неоконсервативний уряд стягом моральної законності та новою політичною мовою для легітимізації його мілітаристської політики. Сам ембріон стає надзвичайно потужним символом безпомічності, що вимагає патріархального захисту. “Спасіння ембріона” невіддільне від “спасіння Америки” і також потребує сильного чоловічого лідера. А тому безупинне мучеництво ембріона так само необхідне патріархальній консервативній державі, як і комуністична загроза чи захоплення заручників у третьому світі»⁴.

Р. Печескі підкреслює, що порятунок ембріонів від їхніх матерів відволікає увагу від того факту, що суспільство не здатне забезпечити мільйони дітей їжею, житлом, освітою та роботою, не кажучи вже про проблеми СНІДу, наркотиків та знищення довкілля. Вона показує, що «моральна» опозиція абортам є реакцією на реальне зміцнення позицій молодих та бідних жінок, що багатьох лякає.

Для України так само характерні описані вище явища. 22 вересня 2010 року відбувся симпозіум із біоетики за участі Національної академії наук України, Міністерства охорони здоров'я України та релігійних організацій. Відповідальність за «демографічну кризу» була фундаменталістським чином покладена на жінок, до того ж організатори і доповідачі симпозіуму уникли обговорення того моменту, що навіть тим дітям, що вже народжені в Україні, на сьогоднішній день бракує належної соціальної інфраструктури — дитячих садків, безкоштовної та якісної медицини й освіти та ін.

Право жінки розпоряджатися власним тілом підміняється на обов'язок виростити всіх своїх зачатих дітей — в ім'я суспільства. Постає питання, чи шанування жінки

«саме як матері та носійки життя» передбачає, що жінка має бодай якусь цінність поза виконанням своєї репродуктивної функції?

Автономні радикали, що коментували антиабортну акцію «Центру молодіжного руху» 1 червня 2011 року, висловили сподівання, що вона «змусить молодих жінок задуматись над тим, що є головною місією у їхньому житті: народження дитини, а не кар'єрний ріст чи постійне гоніння за матеріальними благами»ⁱⁱⁱ.

Подекуди (на щастя, зрідка), можна натрапити і на згадки про телегонію: «Связь нравственности (девственности) с качеством потомства описали ученые, открывшие в 1899 году явление “Телегония”»^{iv}. Давно спростована біологами теорія телегонії говорить про те, що усі діти жінки матимуть генетичну спорідненість із її першим сексуальним партнером, а не із біологічним батьком дітей. Знання про генетику людини, які підтверджують хибність цієї теорії, викладаються у шкільному курсі біології. Однак, очевидно, ця псевдонаукова теорія використовується перш за все як ідеологічний конструкт, що утверджує цінність жіночої цнотливості, скромності не лише як важливих рис «належної фемінності», але і як вирішальної умови для відтворення нації.

Ніра Юваль-Девіс також відзначає, що досить часто ми маємо справу із соціальним конфліктом між тим, скільки дітей хотіла би мати жінка у певних соціально-економічних обставинах, поширення і якості соціальної інфраструктури для вирощування здорових, освічених і розвинених дітей, і тим меседжем, який транслюється їй у вигляді націоналістичного тиску^v. У яскраво національно забарвлених спільнотах жінка піддається не лише «звичайним» патріархальним утискам, а і тиску на неї як на членкиню спільноти. Прихильники античойс-руху (проти вибору жінки) у своїх виступах проти абортів стурбовані не стільки підтримкою народжуваності, скільки збереженням патріархального сприйняття жінок як носійок нових життів, матерів та дружин.

5. Yuval-Davis, Nira. Gender and Nation. London: Sage Publications, 1997.

Специфіка взаємозв'язку націоналізму, релігії та гендеру

Говорячи про націоналізм в Україні в цілому, слід відзначити, що тут наявні два його види: український та проросійський. І якщо перший, зазвичай, великою мірою секулярний, то проросійський націоналізм часто пов'язаний із православною церквою. Український націоналізм не можна назвати світським повною мірою, проте, будучи постколоніальним, він розглядає християнство радше як складову культури, елемент традиції, аніж як «залізний» аргумент на користь античойс-позиції та гомофобії.

Окрім того, слід відзначити і боротьбу українських правих радикалів за власну українську церкву як елемент політичної позиції. Складовими такої боротьби є критика Російської православної церкви та Української православної церкви Московського патріархату, що виражається, приміром, в акції протесту проти перейменування вулиці Івана Мазепи у Києві на вулицю Лаврську, приурочену до візиту до України Патріарха РПЦ Кирила (Гундяєва).

Із російських націоналістів, що діють в Україні, найвідомішою є організація «Народний собор», створена у 2005 році як спільнота декількох патріотичних та православних організацій. Вона широко відома в Росії, в тому числі, за конфронтацію із мистецькою виставкою «Заборонене мистецтво», присвяченою антиклерикальній тематиці⁶. «Народний собор» має своє відділення в Україні і бере активну участь в українському суспільно-політичному житті.

Окрім участі у спільних заходах із «Любов'ю проти гомосексуалізму», «Народний собор» діє і самостійно. Зокрема, після акції Femem зі спилювання хреста «Народний собор» виступив із заявою, в якій висунув вимогу до української влади припинити діяльність організації: «Ми, учасники руху “Народний собор”, зовсім не раді вимиранню України на 200 000 осіб щороку, і вважаємо, що Україна просто не може собі дозволити терпіти такі

розбещуючі витівки дегенераток»^{vi}. За даними самої організації, вони зібрали мінімум десять тисяч підписів на підтримку заборони «пропаганди содомії» в Україні^{vii}.

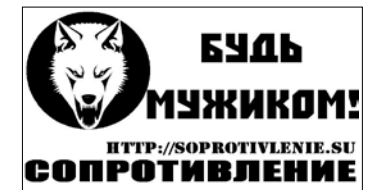
Очевидно, гомофобія та мізогінія є важливими складовими маскуліності. Націоналізм, згідно з дослідником Олегом Рябовим, є одним із найважливіших ресурсів створення маскуліності⁶. Передусім йдеться про те, що цінності націоналізму, а саме автономія, раціональність, агресивність та рішучість аж до готовності проливати кров, корелюють із тими рисами, які патріархальний дискурс приписує чоловікам. На думку О. Рябова, горизонтальність національної спільноти у дискурсі націоналізму набуває форми «чоловічого братства». Окрім цього, національний дискурс апелює до гендерної ідентичності чоловіка — адже «справжній чоловік» мусить належати до незалежної нації, у якій встановлений певний гендерний порядок. Таким чином, очевидно, що гендерні та націоналістичні норми виявляються тісно пов'язаними: справжній чоловік має бути націоналістом, а якщо він не націоналіст, то й не є справжнім чоловіком. Це відзначає і згаданий вище П. Бурдье — ультрамаскуліність, за його твердженням, майже завжди перебуває поряд із політичним авторитаризмом⁷.

Відбувається ціннісний розподіл у відповідності до згаданих вище лінз гендеру і консервативних цінностей: адже «нація» — це щось, що має бути «збережене». Відтак «патріотизм» (часто із епітетом «справжній») протиставляється «паціфізму, фемінізму, гомосексуалізму, космополітизму»^{viii}. Яскравим зразком такого мислення є висловлювання народної депутатки України Катерини Лук'янової: «Я вважаю, що одна із важливіших задач семьи, общества и государства — это воспитание сильного мужчины, мужчины-защитника. Я сейчас не говорю о защитнике Родины — мы за последние годы как-то вообще забыли о существовании такого понятия. Если вдруг завтра начнется война, нам, по большому счету, ничего не оста-

6. Рябов О.В. Гендерное измерение национализма: Методологические проблемы исследования // Вестник Ивановского государственного университета. 2008. Сер. «Гуманитарные науки»; Вып. 2. «Философия». С. 42-51. Доступно за посиланням: <http://cens.ivanovo.ac.ru/olegria/gendernoe-izmerenie-natsionalizma.htm>.

7. Бурдье П., *Ibid.*

нется, кроме как пойти и сдать. А у нас нет ни своих героев Вселенной, ни своих “ментов”. Мы тем самым как бы соглашаемся с тем, что мужчина должен быть слабым. А слабый мужчина — это в моем понимании гей»^{ix}.

Те саме стосується і фемінності — канони жіночності так само зазнають корекції з боку фундаменталістського націоналістичного дискурсу, адже націоналістична міфологія оперує образами маскулінності та фемінності, які переважно відповідають традиційним гендерним ролям. Наприклад, образ нації як сім'ї відтворює розподіл соціальних функцій і сфер на чоловічу (публічну) та жіночу (приватну). Таким чином ці ролі закріплюються додатково і здобувають ще більшу дискурсивну легітимність. І знову процитую К. Лук'янову: «Сильные женщины, конечно, в природе существуют, это факт. Но искусственная протекция сильным женщинам в нынешней ситуации только сыграет на руку гей-культуре. Мужчина должен быть главой семьи. Государство — это тоже семья. Женщина — умная, хорошая, красивая — должна помогать мужчине быть главой семьи».

У праворадикальному дискурсі окремо слід відзначити несприйняття поняття «гендер». «Нерідко ми чуємо від багатьох гендерних організацій розмови про необхідність гендерної рівності, і нам це подається як необхідність рівності у правах між чоловіками та жінками. Але це — обман, бо якби це було насправді так, то вищезгадані організації могли б вживати звичайне слово “стать”. Але на практиці всі гендерні організації свідомо не вживають слово “стать”, а вживають саме термін “гендер”...» — розмірковує член ВО «Свобода» Димитріан Давидовський^x.

Вихідною точкою критики праворадикальних угруповань є підручник за редакцією М. Скорик «Основи теорії гендеру», виданий 2004 року. Неточний і поданий як застарілий та есенціалістичний вислів із підручника щодо п'яти статей («жіноча, чоловіча, гетеросексуальна, гомосексуальна, транссексуальна») висмикнутий із контексту і

розвинений далі за допомогою есенціалістської риторики. Біологічних статей, на думку пересічного радикального правого, є лише дві (бо рідкісні випадки інакшості праворадикальний дискурс не визнає). «Лінзи гендеру» вимагають зробити псевдологічний висновок, що і соціальних статей мало би бути так само дві. Відтак термін «гендер» вважається «штучним і протиприродним». Із цього засновку випливають всі подальші міркування, зокрема, і щодо того, що гендер є «пропагандою гомосексуалізму».

Автономні праві осмислюють концепт гендеру, наприклад, таким чином: «(...) в розумінні гендеристів (а радше гендарастів), між чоловіком та жінкою не існує ніяких відмінностей. Прихованою небезпекою насадження гендерної рівності є цілеспрямоване розтління дітей з самого народження, а також знищення інституту сім'ї. Це ставить під загрозу майбутнє нації. (...) У законодавство багатьох країн вносяться зміни, які захищають гомосексуалістів та лесбійок, а не нормальних людей»^{xi}.

Висловлювання на теми квіру та гендеру у радикальних правих постійно виходять на поняття традиційної сім'ї як аксіоми, яку вони не проблематизують, не ставлять під сумнів. Збереження «християнської моралі української нації» радикальні праві визнають засадничо важливою для збереження нації: «Прихованою небезпекою насадження гендерної рівності є цілеспрямоване розтління дітей з самого народження, а також знищення інституту сім'ї. Це ставить під загрозу майбутнє нації»^{xii}. Численні приклади відповідних тверджень вказують на те, що традиційна сім'я є великою і безумовною цінністю, і саме до необхідності її відтворення на міжіндивідуальному рівні та збереження як інституту зводиться вся аргументація: «...якщо на певній території почати зрушувати загальноприйняті орієнтири (іноді їх називають традиційними цінностями) — станеться соціальний катаклізм, суспільство впаде у хаос»^{xiii}.

«Шизофренія, параноя, латентна шизофренія, маніакально-депресивні стани — це далеко не повний пе-

релік психічних розладів тих, хто вважає себе гендерно ривним: гетеросексуалом, бісексуалом, лесбіянкою, жінкою або чоловіком. Українці — нормальні люди. Нам не потрібна ніяка гендерна рівність. В Україні рівність прав жінок та чоловіків гарантує Конституція»^{xiv}.

Сексуальність, альтернативна гетеронормативному і гетеросексистському «порядку речей», у формулюваннях радикальних правих теж є загрозою для «відтворення нації». На ідеологічному та символічному рівнях гомосексуальні люди протиставляються репродуктивності, конструюються як не здатні до репродукції. Гомосексуальність конструюється як порушення природного порядку, як хвороба і, водночас, свідомий етичний вибір людини. Останній піддається осуду, бо він суперечить есенціалістській цінності традиційної гетеросексуальної родини з дітьми. За сумою — «хвороба» ця, на думку консерваторів, має бути підставою для сорому, і винні у ній самі «хворі». На гомофобному відео під назвою «Gays depart from Ukraine!» говориться прямо: «Чего живешь на земле. Пустышка. Рельно пустышка. Пустоцвет»^{xv}.

Гендерна рівність, як і не-гетеросексуальність, хоч і не завжди артикулюється як залежність, ставиться в один ряд з іншими «соціальними хворобами» і нерідко проблематизується буцімто як питання громадського здоров'я. Прикладом такої логіки є звіт праворадикального угруповання Автономних Націоналістів Закарпаття про акцію на тему «здорового способу життя»:

«Програма складалась з таких пунктів:

- шкідливі звички;
- тютюнова залежність;
- алкогольна залежність;
- гендерна рівність, політика та ідеологія ;
- запрограмованість дітей та молоді на самознищення;
- бездітність та вимирання»^{xvi}.

Незважаючи на те, що обговорення теми гомосексуальності і прямо, й опосередковано є засадничою частиною праворадикальної риторики, різні угруповання воліють заборонити будь-які згадки про гомосексуальність. Такі заклики можуть доходити до крайнього ступеня абсурдності. Скажімо, чергова «ініціатива» від «Верного казачества» виглядає надзвичайно комічно — пропонується забрати слово «гей» із українських народних пісень:

«Так, в козаків хороші ідеї,
Але що вони, там всі гей?» -
Батьки турбуються за дітей.
То, може, браття, забудем слово «гей»?»^{xvii}

Загалом, можна стверджувати, слідом за О. Рябовим, що відносини між націоналізмом та фемінізмом можуть бути достатньо складними⁸. З одного боку, жінки можуть бути бенефіціантками націоналізму, а в рамках антиколоніальної боротьби у країнах третього світу образ звільненої жінки може бути одним із символів прогресу. Водночас фемінізм та націоналізм є фактично конкурентними ідеологіями. Фемінізм і «гендерні дослідження» можуть проголошуватися і, як ми бачимо, на сьогоднішній день фактично проголошені в Україні чужими для національних традицій і згубними для нації в цілому. Фемінізм проблематизує і ставить під сумнів усталені гендерні норми, а відтак проголошується ідеологією, згубною для материнства і відтворення нації.

Втім, конкретні прояви й установки націоналізму різні для різних активістських груп. Як зазначають Людмила Попкова та Олексій Козлов, для наці-скінхедів та близьких до них організацій характерне «своєрідне визнання можливості жіночого рівноправ'я» — так званий «арійський фемінізм»⁹. Серед учасників нападів на расовому та національному ґрунті, які найчастіше практикують наці-скінхеде, близько третини складають жінки, і це відчутно більший показник, ніж участь жінок у легальних акціях націоналістів (зауважу, що для України, на жаль, ми не ма-

8. Рябов О.В., там само.

9. Попкова Л., Козлов А. Миссия — невыполнима? Политика и гендерное равенство. Цитується за Гендер для «чайников»-2, М.: «Звенья», 2009.

емо таких даних, і ця тема потребує окремого вивчення). Це все цілком суголосне твердженню Ненсі Чодороу, яка відзначає, що завдяки ідеалізації та приписаній пріоритетності маскуліністськості стає навіть більш бажаною¹⁰.

На одному з праворадикальних інтернет-ресурсів зазначається, що «соціал-націоналіст бере шлюб тільки в разі серйозних намірів створити міцну родину, об'єднану коханням, спільною боротьбою та ненавистю до ворогів. Його подруга не боїться піти зі своєю половинкою удвох проти всього світу, заперечивши легітимність окупаційної системи влади та моральні норми і цінності звироднілого планктону»^{xviii}. Проте навіть такий порівняно прогресивний підхід є достатньо шовіністичним — жінку визначають через її стосунок до чоловіка, як його подругу. Цей та подібні тексти є наскрізь андроцентричними — йдеться про соціал-націоналіста-чоловіка, постійно підкреслюється додаткова, другорядна роль жінки, яка функціонально обслуговує чоловіка. Тож декларації про рівноправність у радикальних націоналістів є надзвичайно непослідовними — фактично, неможливо бути рівноправними з одними групами та дискримінувати інші. Так само, як ця субкультура дискурсивно інвестує у домінування української нації на «своїй території», вона акцентує увагу на чоловічих якостях і на фігурі чоловіка як на головній.

Такий «арійський» псевдо-«фемінізм» можна спостерігати серед різних парворадикальних угруповань в Україні. Так, один із ідеологів ВО «Свобода» Юрій Михальчишин у 2011 році прочитав окрему публічну лекцію за назвою «Жінка в українському національно-визвольному русі», в якій детально розповідається про учасниць українського націоналістичного підпілля — письменницю Олену Косач, діячку стрілецького руху Олену Степанів, активісток підпілля 1940-х років Ольгу Басараб, Катерину Зарицьку, Олену Телігу. Окремо відзначається, що жінки були не просто «окрасою» чи «формальним атрибутом», а брали участь у боротьбі: «Українська жінка — це не три К, вона сама вміє себе реалізувати»^{xix}.

Проте і без традиційних жіночих ролей в цій риторичній не обійшлося: жінки-учасниці національно-визвольного руху, як стверджується, були відзначені нагородами «за мужність і хоробрість, а не лише за пропаганду», адже «красиві дівчата у формі» вважаються гарною рекламою для армії. Самому Михальчишину це не заважає висловлювати відповідні побажання до своєї потенційної дружини і для мирного часу: «Моя дружина мусить бути готова пожертвувати всім своїм оточенням заради нашої родини»^{xx}.

Говорячи про стосунки українського націоналізму та фемінізму, не можна не згадати діяльність руху Femen. Різні дослідниці інтерпретують його феміністичну складову по-різному. Серед важливого варто згадати пиляння хреста на підтримку російського феміністичного панк-гурту Pussy Riot, що зазнав переслідувань внаслідок фундаменталістської зрощеності церкви та держави у сучасній Росії^{xxi}. Націоналізм Femen теж достатньо суперечливий: використання вінків на кожній акції є, очевидно, гротескним переосмисленням націоналізму традиційного, проте, з іншого боку, Femen проводили відверто расистські акції. Для прикладу, під час епідемії «свинячого грипу» наприкінці 2009 року акціоністки закликали обмежити в'їзд в Україну іноземців під приводом того, що вони, мовляв, становлять для українців кримінальну й епідеміологічну загрозу: «У зв'язку з епідемією каліфорнійського грипу в Україні, жіночий рух Femen заявляє, що безвізовий режим в'їзду іноземців до України вже не є жестом гостинності, а несе пряму загрозу здоров'ю та безпеці українських громадян»^{xxii}.

Перед футбольним матчем між українською і турецькою командами у Львові Femen вимагали не пускати в Україну фанів із Турції, бо, на їхню думку, турки часто-густо домагаються українських жінок. Все це цілком поширені в антимігрантському дискурсі категорії. Окрім цього, їхні акції проти Патріарха РПЦ Кирила, будучи нібито антиклерикальними, водночас

потрапляють у мейнстрім акцій українських націоналістів, які, як я вказувала вище, виступають проти Кирила з націоналістичних позицій. Зауважу, що рух Femem не критикує українські християнські церкви.

Все це, на мою думку, свідчить про недостатню відрефлексованість у суспільній свідомості складних ідентичнісних питань, що, окрім згаданих вище загальних соціально-економічних причин, пов'язано також із неналежно низьким загальним рівнем освіти з питань гендеру.

Націоналізм, гендер і велика політика

Для початку слід відзначити наявність націоналістичної риторики у такому рамковому документі, як Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється». Національними інтересами України, які потребують захисту, у тексті стратегії названі «збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства», а ключовими завданнями політики національної безпеки у внутрішній сфері є запобігання поширенню пропаганди не лише екстремізму, насильства, ксенофобії і релігійної нетерпимості, але й «моральної розбещеності»^{xxiii}. Діяльністю РНБО, а саме декларованою цим органом необхідністю розв'язувати «демографічну проблему», легітимізують свої дії консервативні активісти організації «Батьківський комітет України»^{xxiv}.

В руслі такої самої логіки, представленій у тексті стратегії, не міг не виникнути окремий феномен, який вартий розгляду з точки зору поєднання націоналізму та консерватизму в українській політиці, а саме Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі. В різні часи участь у її діяльності брали Олесь Вахній, колишній лідер київського осередку Соціал-Національної партії України, та артист Богдан Бенюк, заступник голови ВО «Свобода» та член політвиконкому цієї партії. Ось що

Бенюк говорить сам про себе: «По-моєму, я член моральної комісії від народження. Поясню чому: бо кожен патріот своєї держави повинен стояти на сторожі збереження традиційних речей, які обов'язково є в кожній нації»^{xxv}.

Депутатка Лілія Григорович, також членкиня НЕК та авторка скандально відомого законопроекту №8711, є авторкою дослідження «Помісна Православна Церква в процесах українського державотворення» (1997 рік), а отже, має питання політичного консерватизму у сфері своїх інтересів^{xxvi}. Сама ж комісія у 2009 році відзначилася звинуваченням у порнографії письменника Олесь Ульяненко, а у серпні 2012 року голова НЕК Василь Костицький ухвалив рішення підготувати окреме засідання комісії, причиною якого послужило повідомлення, що деякі популярні серед дітей мультфільми можуть, зокрема, «пропагувати гомосексуалізм»^{xxvii}. Конкретніше йдеться про «Губку Боба», який відображає «оманливо привабливий образ гомосексуальної субкультури», та «Телепузики», що «негативно впливають на дитячу підсвідомість та ведуть до фатального порушення статевої ідентифікації дитини»^{xxviii}. Повідомлення прийшло з боку т.зв. Української православної греко-католицької церкви, віряни якої, за даними преси, «в неформальних розмовах без проблем визнають покровительство з боку “націоналістичної” більшості у Львівській облраді і її лідерів»^{xxix}.

Що стосується законодавчої влади, ситуація може значно змінитися після парламентських виборів, що пройшли 28 жовтня 2012 року. Вибори відбулися за змішаною пропорційно-мажоритарною системою: половина депутатів (225 осіб) обрана у мажоритарних одномандатних округах, інша половина (225 осіб) — за партійними списками (прохідний бар'єр на даний момент законодавчо визначений на рівні 5%). Радикально праве Всеукраїнське об'єднання «Свобода» — колишня (і ребрендована) Соціал-національна партія України, — відоме участю в Альянсі європейських національних рухів, не просто подолало п'ятивідсотковий електоральний бар'єр, а й отримало

ло понад 10% голосів виборців. Ця політична сила прямо пропонує «запровадити кримінальну відповідальність за пропаганду наркоманії та сексуальних збочень»^{xxx}.

Від попереднього складу ВР можна було очікувати консерватизму та гомофобії: депутати попереднього скликання ухвалили в першому читанні законопроект №8711 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір)», що здобув у суспільстві назву «щодо заборони пропаганди гомосексуалізму». «За» голосували депутати всіх фракцій незалежно від декларованої ідеології^{xxxi}. Проект має на меті внести правки до законів України «Про друковані засоби масової інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про видавничу справу» та ін. Також законопроект передбачає запровадження кримінальної відповідальності за «пропаганду гомосексуалізму» (а саме внесення змін до ст. 300 Кримінального кодексу України).

Народний депутат Вадим Колесніченко також пропонував заборонити спрямовану на дітей «пропаганду гомосексуалізму». Наприкінці березня 2012 він зареєстрував відповідний законопроект № 10290 «Про заборону спрямованої на дітей пропаганди гомосексуалізму», в якому пропонує позбавляти волі на строк від трьох до п'яти років «за пропаганду гомосексуалізму». Володимир Стретович, народний депутат України, член Колегії Християнсько-Демократичного Союзу, заявляв, що «у християнській державі, якою є Україна, діяльність організацій ЛГБТ має бути взагалі заборонена»^{xxxii}.

Окрім того, на початку березня 2012 року у Верховній Раді зареєстрували законопроект «бютівця» Андрія Шкіля, в якому йшлося про штраф за аборт від 800 грн. або ж покарання у вигляді примусових робіт чи позбавлення волі до двох років.

Тож годі сподіватися, що парламентські вибори жовтня 2012 року суттєво змінять на краще ситуацію із повно-

тою репродуктивних та громадянських прав в Україні. Як показав аналіз програм партій та блоків, що йшли на вибори, загалом українські політичні сили практично не цікавляться відповідними питаннями. Переважна більшість партій у своїх програмах (всі — взяті з офіційного сайту Центровборчкому України) ці «конфліктні» питання взагалі не згадує, але є і консервативна меншість. Це, окрім традиційних українських та проросійських правих партій (ВО «Свобода», Українська національна асамблея, Руський блок), також і Комуністична партія України, Ліберальна партія України та інші. У частині випадків негативне ставлення до прав ЛГБТ та права жінки на вибір прямо перебуває по сусідству із підтримкою християнських цінностей, що дає змогу говорити про певний фундаменталізм.

Програма КПУ, скажімо, передбачає такі напрямки діяльності: «Заборона пропаганди сексуальної розбещеності, насильства, расизму, ксенофобії та національної ворожнечі. Підтримка канонічної Православної церкви і віруючих інших конфесій»^{xxxiii}.

Навіть Ліберальна партія України, незважаючи на назву, декларує у своїй виборчій програмі виступ з ініціативою перед православним світом щодо отримання містом Києвом статусу «духовної столиці православного світу» — «у зв'язку з тим, що в Україні на душу населення більшість православних християн».

Частина інших партій також так чи інакше артикулює фундаменталістські цінності — «очищення інформаційного простору від бруду, агресії та розпусти» (Українська національна асамблея), заборону «пропаганди жорстокості, насильства та аморальності» (Народно-трудова спілка України), любов до Батьківщини, віру в бога та утвердження традиційних християнських цінностей («Зелена планета»). «Руський блок» згадує також введення в школи предмету «Основи православної культури», протидію ювенальній юстиції та заборону цифрової ідентифікації особи у будь-яких формах.

11. Шаг вперед, два назад. Положение ЛГБТ в Украине в 2010-2011 г. К.: Центр «Наш мир», 2011. Доступно за посиланням: <http://www.gay.org.ua/publications/report2011-r.pdf>.

Прямо артикульовану чи імпліцитну гомофобію політиків доповнює посилення тиску церкви і клерикальних організацій як на суспільство в цілому, так і на державну владу. Автори звіту «Шаг вперед, два назад: положение ЛГБТ в Украине в 2010-2011 гг.» відзначають, що за останні роки негативне ставлення церкви до лесбійок та геїв вилилося у дві резолюції Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій «Про ставлення до гріха гомосексуальності» (2007 і 2010)¹¹.

Загалом, як можна побачити, політичним силам притаманні або консервативні цінності, або ж відсутність будь-якої позиції з питань гендеру, репродуктивних прав та прав ЛГБТ. І єдиним позитивним винятком є партія «УДАР» Віталія Кличка — у програмі партії (втім, «загальній», а не виборчій до Верховної Ради України) є окремий блок «Гендерна політика»^{xxxiv}. На жаль, він також не містить згадок щодо повноти громадянських прав для ЛГБТ-людей, навіть незважаючи на те, що сам Кличко неодноразово висловлювався без негативу щодо шлюбів між особами однієї статі^{xxxv}.

Радикальні націоналісти та ЛГБТ: низова активність на ґрунті ненависті

Проблема злочинів, зокрема, насильницьких, на ґрунті ненависті на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в Україні є, на жаль, невидимою — по-перше, через відсутність розвиненої системи їх моніторингу, як з боку держави, так і з боку неурядових організацій та дослідників, по-друге, через загальне небажання правоохоронних органів класифікувати такі випадки як злочини на ґрунті ненависті, по-третє, через те, що, на відміну від етнічності, сексуальна орієнтація часто є невидимою, і класифікація конкретного злочину як такого, який відбувся на ґрунті ненависті, для жертви злочину може означати аутинг (небажане розголошення приватної інформації про

сексуальність). Мова ворожнечі на адресу ЛГБТ-людей так само не є тією проблемою, яку українська влада взялася б вирішувати.

Протягом останніх кількох років відбулася низка злочинів на ґрунті ненависті, які, у кращому випадку, класифікувалися як хуліганство або взагалі не були розслідувані належним чином, попри значний медійний розголос.

У березні 2009 року партія «Братство» атакувала головного редактора сайту «Проза» Анатолія Ульянова, публічного опонента НЕК, на вулиці після інтерв'ю, у якому журналіст критикував комісію^{xxxvi}.

У вересні 2009 року в Україні у видавництві «Критика» вийшла антологія «120 сторінок Содому», в якій зібрані українські та перекладні твори сучасної літератури, присвячені ЛГБТ-тематичі. 10 вересня члени організації «Тризуб імені Степана Бандери» намагалися зірвати презентацію антології на Львівському форумі видавців. Вони облили книги водою та майонезом, зіпсували мікрофони та напали на виконавчого редактора видавництва «Критика» Андрія Мокроусова^{xxxvii}. Всіх затриманих міліція відпустила за кілька годин.

У 2009 році у Полтаві активісти організації «Братство православного опору» облили фарбою вітрину секс-шопів. На місцях подій були залишені листівки, в яких радикально налаштовані активісти говорили про початок «війни» із «новітнім Содомом і Гоморою». У листівках сказано, що члени «Братства» такими діями підтримують ініціативу націоналістичної організації «Тризуб імені Степана Бандери» й від імені полтавського керівництва цієї організації закликають почати боротьбу з установами, які поширюють «аморальність» в українському суспільстві.

У травні 2010 року під час проведення ЛГБТ-фестивалю «Квір-тиждень» двоє осіб намагалися пронести на один із кінопоказів, що відбувався у кінотеатрі «Кінопанорама», димову шашку.

20 листопада 2010 року, на День пам'яті трансгендерних людей, загиблих від насильства, у Києві невідомі здійснили напад на спільний захід ГО «Інсайт» та Центру візуальної культури НаУКМА. Відповідальність за напад взяв на себе «Національний союз», проте є підстави вважати, що йдеться про фіктивну ініціативу.

11 грудня 2010 року у Києві відбувся марш «Анти-Йолка», на якому, поряд із іншими соціальними вимогами, артикулювалася потреба всієї повноти громадянських прав для ЛГБТ-людей. Київське відділення ВО «Свобода» перед початком заходу оголосило, що проведе в тому ж місці і в той же час контракцію (втім, фактично не провело). Окрім того, близько 15-20 представників радикальних правих угруповань здійснили атаку на учасників акції, групу із близько 10 лівих активістів³⁸. Один із учасників постраждав, судячи з усього, від удару кастетом. Мотивація нападу була заявлена як гомофобна — для прикладу, повідомленню про цю подію на сайті «Тризубу» наданий заголовок «Націоналісти “покарали збоченців-педерастів” за акцію “Анти-Йолка” в Києві»^{xxxix}.

20 лютого 2011 р. у м. Макіївці Донецької області відбулася презентація зареєстрованої незадовго до цього громадської організації ЛГБТ-християн «Центр Святого сотника Корнилія», на якій були присутні близько 25 осіб. Під час презентації до приміщення увірвалися кілька осіб в камуфляжі і масках та з петардами, що почали вигукувати гомофобні гасла, а окрім того, і гасло «Слава Україні!». Втім, побачивши, що на заході присутні телебачення і преса, нападники швидко ретировалися.

17 травня 2011 р., в Міжнародний день протидії гомофобії та трансфобії, в Україні відбулося кілька мирних акцій, присвячених цій події. Переважно це були «веселкові флеш-моби» — запуск різнокольорових повітряних кульок — та так звані «живі бібліотеки», в яких у ролі книг виступали люди. І хоча більшість таких заходів пройшли мирно, у Києві та Одесі радикальні праві перешкодили їхньому

проведенню. В Одесі організаторка флеш-мобу, громадська організація «Партнер», скасувала акцію через погрози фізичної розправи, що надійшли від гомофобно налаштованих угруповань. У Києві, під час проведення мирної акції «День мовчання» у дворі Києво-Могилянської академії, радикальні націоналісти у масках намагалися «перекричати» учасників із заклеєними на знак протесту проти гомофобії ротами, викрикуючи гомофобні гасла і закликаючи до насильства. За інформацією газети «Коммерсант», ними були активісти організації «Тризуб ім. С. Бандери».

19 травня 2012 року у Центрі візуальної культури двоє невідомих атакували виставку фотохудожниці Євгенії Белорусець «Своя кімната», присвячену повсякденному життю українських ЛГБТ та квір-родин. Нападники пошкодили експозицію та завдали тілесних ушкоджень охоронцю^{xl}.

20 травня 2012 року у Києві мав відбутися гей-парад, однак організатори скасували його через побоювання щодо нездатності міліції подбати про безпеку заходу. Тоді ж невідомі здійснили напад на члена оргкомітету Святослава Шеремета та донецького ЛГБТ-активіста Максима Касянчука.

За інформацією журналістки Олени Білозерської, яка відкрито симпатизує радикальним українським націоналістам, протистояти прайду прийшли найрізноманітніші радикальні праві: «Але націоналісти не дрімають і другу добу пересуваються Києвом у режимі активного пошуку, сподіваючись на гарне “сафарі”. Цікаво, що у них знайшлися ситуативні союзники — Московський патріархат і різні проросійські козацькі, які теж ходять містом і вимагають заборонити “нетрадиційний” захід»^{xli}.

В той же час, за її словами, відбувся конфлікт і між самими антипатиками прайду: до автономних правих, що зібралися в одному із київських парків, підійшли націоналісти «з іншої тусовки, звинуватили їх, за словами

очевидців, у тому, що вони проводять свою акцію замість всім разом полювати на збоченців, і розбили одному автономному губу».

17 травня 2012 року ВО «Свобода» зірвала показ фільму «Milk» (про відомого американського ЛГБТ-активіста Харві Мілка), який мав відбутися у Національному університеті «Києво-Могилянська академія»^{xlii}.

У ніч із 21 на 22 червня 2012 року група невідомих осіб скоїла напад на голову організаційного комітету Міжнародного форуму-фестивалю ЛГБТ «КиївПрайд» Тараса Карасійчука.^{xliii}

У жовтні 2012 року невідомі, що представилися як «православні», почали надсилати погрози на приватний телефон Ірини Геращенко, народної депутатки України, яка серед небагатьох виступила проти законопроекту №8711 та передбачуваної ним криміналізації згадок гомосексуальності.

На жаль, цей перелік не є вичерпним. Незважаючи на те, що гомофобія на сьогоднішній день в принципі притаманна українському суспільству в цілому, велика частина реальних нападів прямо або опосередковано пов'язана з радикальними правими. Фактично, йдеться про невід'ємний метод реалізації їхніх поглядів — надто коли це стосується тем гендеру та сексуальності.

Загалом же, за даними проекту Ukrainian Protest and Coercion Data, виконаного Центром дослідження суспільства, від кінця 2009 — до 2012 року включно в Україні відбулося понад 70 протестних подій, що актуалізують тему ЛГБТ^{xliiv}. Частина з цих подій згадана вище, у решті випадків йдеться про зриви акцій чи мирні мітинги, як проти ЛГБТ, так і на захист їхніх прав, або про тему гомосексуальності як про додаткове «конфліктне» питання. Частина акцій була приурочена до легалізації Всеукраїнської ради геїв та лесбійок.

Проте за останні кілька місяців в Україні відбулася всього лише одна акція протесту, спрямована проти представників сексуальних меншин. Експертка ЦДС Оксана Дутчак відзначає, що фактично боротьба з «гомодиктатурою» українців не хвилює, а йдеться хіба що про штучно створене консервативними релігійними і правими групами «загострення гомофобних настроїв» навесні 2012 року^{xliv}.

Висновки

Українське суспільство, і раніше не вільне від численних гендерних стереотипів, зараз переживає загальне загострення фундаменталістських настроїв. Взаємозв'язок церкви та держави став дедалі сильнішим, політика центральних органів влади відзначається все частішими апеляціями до «традицій», «моралі» та «нації», що відображене у загальнодержавних програмних документах, законодавчих ініціативах та висловлюваннях політиків. З іншого боку, за останні кілька років в Україні активізувалися радикальні праві групи. Носії антигуманістичних націоналістичних поглядів дедалі частіше вважають за потрібне відстоювати свої цінності відкрито — як суто вербально, так і у формі масових заходів чи навіть насильницьких атак. І навіть та частина суспільства, яка не виявляє політичної активності, радикалізується вправо.

Фундаменталістська ідеологія українського націоналізму працює на зміцнення біологічного есенціалізму. «Лінзи гендеру» стають дедалі кривішими. Численні релігійні та радикальні праві організації дедалі активніше захищають та пропагують традиційну сім'ю з дітьми як таку, що є засобом «подолання демографічної кризи» та «відтворення нації». Ці тенденції помітно шкодять всьому українському суспільству і перш за все призводять до обмеження сексуальних та репродуктивних прав жінок та ЛГБТ-спільноти.

Відтак, проблема зростання фундаменталізму в сучасній Україні потребує подальшої уваги і ретельної та вдумливої роботи із боку громадянського суспільства, журналістів та правозахисників.

- i Вячеслав Лихачев. Жизнь после выборов. 12.10.2012. Доступно за посиланням: <http://eajc.org/page18/news33726.html>.
- ii Денис Горбач. На женском дне. Спільне. 07.03.2011. Доступно за посиланням: <http://commons.com.ua/?p=10307>.
- iii «Друге життя твоє» — акція проти абортів. Автономний опір. 03.06.2011. Доступно за посиланням: <http://opir.info/2011/06/03/druhe-zhyttya-tvoje-aktsiya-proty-abortiv/>. Орфографія оригіналу збережена.
- iv Патриотизм и Нравственность. Сопrotивление. 05.10.2010. Доступно за посиланням: <http://so-protivlenie.ws/articles/word/opinion/323/>.
- v Движение «Народный собор» добивается привлечения авторов выставки «Запретное искусство-2006» к уголовной ответственности. 20.03.2007. Доступно за посиланням: <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=17197>.
- vi Открытое обращение общественной организации «Народный Собор» Украины к правоохранительным органам. 22.08.2012. Доступно за посиланням: <http://www.edinaya-odessa.org/st/49418-otkrytoe-obraschenie-obshchestvennoy-organizacii-narodnyy-sobor-ukrainy-k-pravoohranitelnyim-organam.html>.
- vii Народный Собор Украины — против гомосексуализма в Раде. 07.07.2012. Доступно за посиланням: <http://www.newsland.ru/news/detail/id/991616/>.
- viii Ліберали, які полюбили анархізм. Автономний опір. 29.08.2011. Доступно за посиланням: <http://opir.info/2011/08/29/liberaly-yaki-polyubyly-anarhizm/>.
- ix Екатерина Лукьянова: «Один умный гей на нужном месте может зарубить инициативы пары сотен депутатов». Главком. 16.05.2011. Доступно за посиланням: <http://glavcom.ua/articles/3729.html>.
- x Димитріан Давидовський. Небезпека гендеру: позиція українця. ВО «Свобода», м.Луцьк, 09.07.2012. Доступно за посиланням: <http://www.volyn.svoboda.org.ua/dopusy/dopusy/031289/>.
- xi Гендерна політика гомосексуалізму в Європі. Автономний Опір. 13.06.2012. Доступно за посиланням: <http://opir.info/2012/06/13/henderna-polityka-homoseksualizmu-v-evropi/>.
- xii Там само.
- xiii Олег Зайченко. Фемінізм і толеранція вбивають країну. Народний оглядач. 24.02.2012. Доступно за посиланням: <http://sd.org.ua/news.php?id=20760>.
- xiv Гендерна політика гомосексуалізму в Європі. Там само.
- xv Gays depart from Ukraine! 2012. Відео. 17.07.2012. Доступно за посиланням: <http://www.youtube.com/watch?v=L5QKjK93J5M>.
- xvi Лекції по здоровому способі життя в Ужгороді. Автономний Опір. 25.04.2012. Доступно за посиланням: <http://opir.info/2012/04/25/lektisji-po-zdorovomu-sposobi-zhyttya-v-uzhhorodi/>.

- xvii Вірний козак пропонує прибрати з «гей, долиною, гей, широкою, гей» пропаганду гомосексуалізму. ВІРШЕМ. +ВІДЕО. Інфо-порн. 10.05.2012. Доступно за посиланням: http://infocorn.org.ua/materials/news/Virniy_kozak_proponue_pribrati_z_gey_dolinoyu_gey_shirokoyu_gey_propagandu_gomoseksualizmu_VIRshEM_+VIDEO/53038.
- xviii Революційний соціал-націоналіст. Варта — націонал-революційний часопис. 03.10.2008. Доступно за посиланням: <http://www.vatra.cc/sotsial-natsionalizm/revolyutsiynyy-sotsial-natsionalist.html>.
- xix Ю. Михальчишин, «Жінка в укр. нац.-визвольному русі». Відео. 07.11.2011. Доступно за посиланням: <http://www.youtube.com/watch?v=K8094GzwDvg>.
- xx Ірина Залецька, Наталя Онисько. Сім жінок Юрія Михальчишина. Газета ЗІК, №1 (12 січня 2012 р.). Доступно за посиланням: <http://zik.ua/ua/news/2012/01/12/330889>.
- xxi Трэш-молебен от группы «Крестоповал». 17.08.2012. Доступно за посиланням: <http://Femen.livejournal.com/220299.html>.
- xxii Марлевий кордон. 02.11.2009. Доступно за посиланням: <http://Femen.livejournal.com/25288.html>.
- xxiii Указ Президента України № 389/2012 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України». Рада національної безпеки і оборони України. Доступно за посиланням: <http://www.rmb.gov.ua/documents/303.html>.
- xxiv Нездоровое здоровье «Основ здоровья». Родительский комитет Украины. 13.07.2012. Доступно за посиланням: <http://rodkom.org/2012/1028.html>.
- xxv Світлана Остапа. «Я член моральної комісії від народження...». Телекритика. 27.10.2009. Доступно за посиланням: <http://www.telekritika.ua/expert/2009-10-27/48836>.
- xxvi Григорович Лілія Степанівна. Національна Експертна Комісія України з питань захисту суспільної моралі. Доступно за посиланням: <http://www.moral.gov.ua/pages.php?id=25>.
- xxvii Порнокомісія займеться дитячими мультиками, що «на підсвідомому рівні» пропагують гомосексуалізм! БДІТЬ! (список і описи). Інфопорн. 15.08.2012. Доступно за посиланням: http://infocorn.org.ua/materials/news/Pornokomisiya_zaymetsya_dityachimi_multikami_shcho_na_pidsvidomomu_rivni_propaguyut_gomoseksualizm_BDIT/52346.
- xxviii Мультфільми: загроза для наших дітей. Львів, 2012. Доступно за посиланням: <http://gloria.tv/?media=320469&fullscreen>.
- xxix Гриць Тютюн. Могильний холод сектанства. Поклик нації. 27.07.2012. Доступно за посиланням: http://pokluknaciif.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1338:2012-07-27-13-04-30&catid=37:26&Itemid=138.
- xxx Програма партії ВО «Свобода» доступна за посиланням: www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/.
- xxxi Поіменне голосування про проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо захисту прав дітей на безпечний інформаційний простір) (№8711). Доступно за посиланням: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/gol_karta_zal3?g_id=30349.
- xxxii Донбас-СоцПроект: Янукович увійде в історію як легалізатор вітчизняної педерастії. Народний Оглядач. 16.02.2011. Доступно за посиланням: <http://sd.org.ua/news.php?id=19509>.
- xxxiii Комуністична партія України. Вибори 2012. Доступно за посиланням: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP502?pt001f01=900&pf7171=11>.
- xxxiv Гендерна політика. Партія УДАР Віталія Кличка. Доступно за посиланням: <http://klichko.org.ua/about/programma/genderna-politika>.
- xxxv Кристина Бандривська, Ірина Бондарук. «За политические решения политики должны нести политическую ответственность». Комсомольская правда в Украине. 19.10.2011. Доступно за посиланням: <http://kp.ua/daily/193911/307166/>.

- xxxvi В Києві избили арт-критика Ульянова. Братство заявило о провокації. Корреспондент. 16.03.2009. Доступно за посиланням: <http://korrespondent.net/kyiv/774085-v-kyeve-izbilii-art-kritika-ulyanova-bratstvo-zayavilo-o-provokacii>.
- xxxvii У Полтаві залили фарбою вітрини секс-шопів. Бандерівець. Доступно за посиланням: <http://old.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmista/zmista424>.
- xxxviii В Києві накрили захитників сексменьшинств. Правые новости. 11.12.2010. Доступно за посиланням: <http://news.nswar.info/?p=49562&cp=2#comment-189717>.
- xxxix Націоналісти «покарали збоченців-педерастів» за акцію «Анти-Йолка» в Києві. Бандерівець. Доступно за посиланням: <http://old.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmista/zmista466>.
- xl Анна Цыба. Нападение на выставку Евгении Белорусец «Своя комната» или нет предела гомофобии. Art-Ukraine. 25.05.2012. Доступно за посиланням: <http://www.artukraine.com.ua/articles/949.html>.
- xli «Марш здорової молоді» на тлі невдалого гей-параду (ФОТО+ВІДЕО). 20.05.2012. Доступно за посиланням: <http://www.bilozerska.info/?p=7413>.
- xlii Націоналісти не допустили показ збоченського фільму «Milk» в НаУКМА. ВО «Свобода». 17.05.2012. Доступно за посиланням: <http://www.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/029974/>.
- xliii В Києві знову избили організатора гей-парада. Украинская правда. 22.06.2012. Доступно за посиланням: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2012/06/22/6967321/>.
- xliv Моніторинг протестів. Центр дослідження суспільства. Доступно за посиланням: <http://cedos.org.ua/protestmonitor>.
- xlv Заборона «пропаганди гомосексуалізму»: 5 років за п'єси Шекспіра і фільми Лінча? Центр дослідження суспільства. Доступно за посиланням: <http://cedos.org.ua/protestmonitor/33-reports/144-homosexuality-law>.

Гендер, релігія і націоналізм в Україні

Наталія Чермалих
Леся Пагуліч
Галина Ярманова
Ганна Гриценко

Дослідження було реалізовано за фінансової підтримки
Регіонального представництва фонду ім. Г. Бьоля в Варшаві.

Контактна інформація:
Представництво фонду ім. Г. Бьоля в Києві
Ел. пошта: ua-info@ua.boell.org
Веб-сторінка: <http://www.ua.boell.org>
+38 (044) 279 98 58

Надруковано:
ТОВ «ВТС ПРИНТ»
03067 м. Київ, вул. Виборзька, 84
+38 (044) 227 78 17

Наклад 500 прим.

Колективне дослідження, виконане групою українських авторок, аналізує суспільні процеси, що супроводжують ріст та зміцнення праворадикальних та релігійних об'єднань в Україні, та описує, послуговуючись феміністичною оптикою, репресивний дискурсивний апарат, присутній в українському медійному просторі та публічній сфері, намагаючись знайти відповідь на питання «Чи/як можливий демократичний спротив у консервативному політичному кліматі?».

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG
WARSAW